

T.C.

**BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ARKEOLOJİ ANABİLİM DALI
ARKEOLOJİ BİLİM DALI**

PRIENE KENTİ DOĞU NEKROPOL ŞAPELİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

FERDİ ALATAŞ

BURSA – 2022

T.C.

**BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ARKEOLOJİ ANABİLİM DALI
ARKEOLOJİ BİLİM DALI**

PRIENE KENTİ DOĞU NEKROPOL ŞAPELİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

FERDİ ALATAŞ

Danışman:

Prof. Dr. İbrahim Hakan MERT

BURSA – 2022

ÖZET

Yazar Adı ve Soyadı	: Ferdi Alataş
Üniversite	: Uludağ Üniversitesi
Enstitü	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı	: Arkeoloji
Bilim Dalı	: Arkeoloji
Tezin Niteliği	: Yüksek Lisans Tezi
Sayfa Sayısı	: xii + 106
Mezuniyet Tarihi	: ..... / ..... / 20.....
Tez Danışmanı	: Prof. Dr. İbrahim Hakan MERT

Priene Kenti Doğu Nekropol Şapeli

Bu çalışmanın konusunu, 2008 – 2011 yılları arasında yapılan yüzey araştırması ve kazı çalışmaları esnasında “Doğu Nekropol Bazilikası”nın yaklaşık 15 m kuzeyinde ulaşılan şapel oluşturmaktadır. Şapel, Priene Kenti’nin doğu kapısından başlayarak, antik yol üzerinden doğuya doğru yaklaşık 60 m, antik yoldan ise yaklaşık 50 m kuzeyde bulunmaktadır. Şapel ile doğu kapısı arasındaki mesafe yaklaşık 78 m iken, batısında bulunan sur duvarına yaklaşık 30 m uzaklıktadır. Topografya engebeli olduğundan dolayı, burada ifade edilen mesafeler kuş uçuşu uzaklığı belirtmektedir.

Şapel, nekropol alanında oldukça yüksek denilebilecek bir noktaya konumlandırılmıştır. Kuzeyde ve batıda ana kayaya yaslanan şapel, 7,20x22,80 m ebatlarına sahip olup, elde edilen buluntuların incelenmesi neticesinde İ.S. 4. yüzyılın sonu 5. yüzyılın birinci yarısına tarihlendirilmektedir. Yapı, Helenistik ve Roma Dönemi’ne ait mezarların üzerine inşa edilmiştir. Tahrip edilmemiş mezarlar, dönem insanının kendisinden önce yaşayan ve farklı bir dine mensup olanlara saygısını ve aynı zamanda yapının temellerini sağlam bir zemine oturtarak mimari bilgisini yansıtmaktadır.

Duvar kalınlığı yer yer farklılık gösteren yapının iç ve dış cephelerinde ana kayadan yontulmuş daha düzgün kesme taşlar kullanılırken, duvarın ortası irili – ufaklı biçimsiz taşlar ile doldurulmuş ve bol harç kullanılarak birbirine bağlanmıştır. Şapelin iç cephelerinin tamamında fresklere rastlanılmıştır. Ayrıca iç cephede 3 – 4 kat fresko olduğu anlaşılmaktadır. Apsis zemininde opus tessellatum tekniği ile beyaz ve mavi tonlarının kullanıldığı mozaik yer almaktadır. Malzeme olarak ana kayadan kesilen taşlar kullanılmıştır. Şapelin kuzeyinde, iskeleti bütün halde iki adet mezara ulaşılmıştır. Kadın oldukları anlaşılan mezarlardan 1 adet metal küpe çıkarılmıştır. Bu mezar, Priene Doğu Nekropolü’nde iskeletine tüm bir şekilde ulaşılan ilk Bizans Dönemi mezarı olması açısından ayrıca önem arz etmektedir.

Uzun süre kullanıldığı anlaşılan şapelin buluntuları arasında mezar stelleri, ağırlık, şakül, figürin başı, bronz ve metal küpe, unguentarium, sikke, pişirme kapları, amphoralar, tabaklar, bronz, metal ve cam objeler yer almaktadır.

Sonuç olarak; Priene Doğu Nekropolü'nde yer alan şapel tek nefli ve dikdörtgen planda inşa edilmiştir. Yüksek bir terasa konumlandırılan şapelin kuzeyini ve batısını ana kaya oluştururken güneyi ve doğusu Menderes Ovası'na bakmaktadır. Konumu, mimari özellikleri, duvar resimleri, döşeme mozaikleri, mezar yapıları ve buluntularıyla birlikte değerlendirildiğinde Priene'nin Hristiyanlık dönemini anlamak adına öne çıkan önemli ibadethanelerinden bir tanesidir.

Anahtar Sözcükler: Priene, Erken Hristiyanlık, Bizans, nekropol, kilise, martyrium, şapel,

ABSTRACT

Name and Surname : Ferdi Alataş
University : Bursa Uludağ University
Institution : Social Science Institution
Field : Archaeology
Branch : Archaeology
Degree Awarded : Master
Page Number : xii + 106
Degree Date : .... / .... / 20.....
Supervisor : Prof. Dr. İbrahim Hakan Mert

The Chapel of Eastern Necropolis in Priene

The subject of this study is the chapel located approximately 15 m north of the "Basilica of Eastern Necropolis", which was discovered during the survey and excavation works carried out between 2008 and 2011. The chapel is located 60 meters east of the eastern gate of the City of Priene and 50 meters north of the ancient road. While the distance between the chapel and the east gate is approximately 78 m, the distance between it and the city wall on the west is approximately 30 m. These distances are given as bird flight due to the rough nature of the topography.

Leaning against the bedrock in the north and west and having a measure of 7.20x22.80 m, the chapel is positioned at a relatively high point in the necropolis area. It is dated to the end of the 4th century and the beginning of the 5th century AD due to archaeological findings. The church building was built on tombs from Hellenistic and Roman Periods, from which some are still not destroyed. The foundations of the chapel are on solid ground, while the thickness of the walls above it varies from place to place. While more smooth cut stones carved from the bedrock were used on the interior and exterior facades of the building, the middle wall was filled with large and small amorphous stones and connected to each other using abundant mortar.

Frescoes with at least 3-4 layers were found all over the interior of the chapel. On the floor of the apse, there is a mosaic with cutted stones in opus tessellatum technique in white and blue tones, while stones cut from the bedrock were used as material as well. To the north of the chapel, two female graves were discovered with their intact skeletons. In one of the graves, which is the first intact grave of the Byzantine Period from the Eastern Necropolis, one earring was also found. Among the finds of the chapel are grave steles,

weights, a plumb, a figurine head, bronze and metal earrings, an unguentarium, coins, cooking pots, amphorae, plates, bronze, metal and glass objects.

To sum up, located on a high terrace in the Eastern Necropolis of Priene, the chapel was built in a rectangular plan with a single nave. The bedrock forms the north and west of the chapel, while the south and east of it overlook the Menderes Plain. Considering its location, architectural features, wall paintings, floor mosaics, tomb structures and finds, this chapel was one of the important places of worship of Priene from the Christian period.

Keyword: Priene, Early Christian, Byzantium, necropol, kirche, martyrium, chapel

ÖNSÖZ

Priene Antik Kenti'nin Hristiyanlık Dönemi'ni anlamak ve yapılarını incelemek açısından, bana önemli bir fırsat/katkı sunan bu çalışmayı gerçekleştirmiş olmaktan mutluluk duyuyorum.

Tez konusu olarak, Priene Doğu Nekropol Şapeli'ni çalışmamı uygun gören Bursa Uludağ Üniversitesi Arkeoloji Bölüm Başkanı Prof. Dr. Mustafa Şahin'e ve hem Priene Kazıları Başkanı hem de tez danışmanım olan Prof. Dr. İbrahim Hakan Mert'e çok teşekkür ederim.

Bu çalışmanın sonuçlanması için Priene'de 2 sezon kazı çalışması yapılmıştır. Gerek arazide gerekse de depoda birlikte çalıştığımız Dr. Öğretim Üyesi A. Ali Altın, Arş. Gör. Buğra Kuru, arkeologlar; Murat Sönmez, Gökhan İlhan, Hasan Cem Gülmez ve Efdal Hardal, Mimar Gülce Erincik Bursa Uludağ Üniversitesi Arkeoloji Bölüm öğrencileri; Yasin Kayacı, Ayşe Tuğçe Özyazıcı'ya; RheinMain Üniversitesi'nden Ayten Özgümüş'e katkılarından dolayı teşekkür ederim.

Çalışmama destek veren, bilgi ve tecrübesini benden esirgemeyen Kayseri Erciyes Üniversitesi Sanat Tarihi Bölümü'nden Prof. Dr. Nilay Çorağan'a; Bursa Uludağ Üniversitesi Sanat Tarihi Bölümü'nden Dr. Öğretim Üyesi Filiz İnanan'a, Arkeoloji Bölümü'nden Dr. Öğretim Üyesi Serkan Gündüz, Arş. Gör. Hazal Çıtakoğlu ve Arş. Gör. Serap Ala Çelik'e; Frankfurt Üniversitesi'nden PD Dr. Axel Filges ve Dr. des. Lars Heinze'a; Mainz Üniversitesi doktora öğrencisi arkadaşım Sait Can Kutsal'a ve ayrıca Işıl Gündüz, Süha Cura, Özgür Ulaş, Güneş Erdem ve Tuğberk Elseven'e teşekkürü bir borç bilirim.

Bilgi ve tecrübesinden ziyade maddi, manevi ve ayrıca akademik anlamda her zaman yanımda olan Bursa Uludağ Üniversitesi Arkeoloji Bölümü Arş. Gör. Buğra Kuru, Dr. Öğretim Üyesi A. Ali Altın, arkadaşlarım Hakan Yalnız, Ergün İsmailoğulları, Murat Sönmez, Ceyhun İşleyen ve Mustafa Akar'a çok teşekkür ederim.

Son olarak; her ne olursa olsun her daim yanımda olup beni yalnız bırakmayan anneme, babama, abime ve kardeşime sonsuz minnetlerimi sunuyorum.

Ferdi ALATAŞ

BURSA 2022

İÇİNDEKİLER

ÖZET	vi
ABSTRACT	viii
ÖNSÖZ	x
İÇİNDEKİLER	xi
GİRİŞ	1
1. ÇALIŞMANIN KONUSU VE BÖLÜMLERİ	1
2. KAZI VE ARAŞTIRMA TARİHİ	2
2.1. Kentin Nekropollerinin Araştırma Tarihi	2
2.2. Kentin Erken Hristiyanlık Dönemi ve Yapılarıyla İlgili Araştırma Tarihi	4
3. AMAÇ, KAPSAM, YÖNTEM	6
BİRİNCİ BÖLÜM	9
1. PRIENE DOĞU NEKROPOL ŞAPELİ	9
1.1. Konumu	9
1.2. Mimari Ve Plan Özellikleri	9
1.2.1. Yapı Tanımlaması	9
1.2.2. Yapı Evreleri	16
1.2.2.1. Alanın Evreleri	16
1.2.2.2. Yapının Evreleri	18
1.3. Yapı Fonksiyonu	19
1.4. Duvar Resimleri	28
1.5. Mozaikler	32
1.6. Mezarlar	34
1.6.1. 1 Numaralı Mezar	34
1.6.1. 2 Numaralı Mezar	36
1.7. Tarihlendirme	38
İKİNCİ BÖLÜM	39
2. PRIENE'DE ERKEN HRİSTİYANLIK DÖNEMİ ve DİNİ YAPILARI	39
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	45
3. DEĞERLENDİRME ve SONUÇ	45
KISALTMALAR VE KAYNAKÇA	49
RESİM LİSTESİ	56
RESİMLER	63
ÖZGEÇMİŞ	107

GİRİŞ

1. ÇALIŞMANIN KONUSU VE BÖLÜMLERİ

Priene, antik dönemde İon Birliğine bağlı 12 kent devletlerinden bir tanesi olarak bilinmektedir¹. Kent günümüzde ise Türkiye Cumhuriyeti'nin idari bölümlenmesine göre, Aydın ilinin Söke ilçesine bağlı Güllübahçe Mahallesiinde bulunmaktadır (**Resim 1**).

İonia Bölgesi'ni, Antik dönemin önemli tarihçi ve yazarlarından Herodotos şu şekilde tanımlamıştır: “Panion’da toplanan İonlar, kentlerini bizim yeryüzünde bildiğimiz en güzel gökyüzü altında ve en güzel iklimde kurmuşlardır. Ne daha kuzeydeki bölgeler ne daha güneyde kalanlar İonia ile bir tutulamazlar”². Priene kenti böylesine muazzam bir şekilde tarif edilen coğrafyanın güneyinde yer almaktadır.

Priene kenti çok kapsamlı ve detaylı bir araştırma tarihine sahiptir. Böylesine zengin bir literatüre sahip olduğu için bu bilgilere kısaca değinilerek, tekrara düşmekten ziyade daha çok çalışma konusu ön plana çıkarılacaktır.

Tezin konusunu, Priene Kenti'nin Doğu Nekropolü'nde konumlu, Nekropol Bazilikası'nın kuzeyindeki terasta inşa edilmiş olan ve “Şapel³” olduğu düşünülen yapı oluşturmaktadır.

Çalışmanın giriş bölümünde, kazı ve araştırma tarihine yer verilmiştir. İki başlık altında ele alınan bu bölümde önce “Kentin Nekropollerinin Kazı ve Araştırma Tarihi”, daha sonra ise tezin konusunu oluşturan yapının ait olduğu dönemi de kapsayan “Kentin Erken Hristiyanlık Dönemi ve Yapılarının Kazı ve Araştırma Tarihi” ele alınmaktadır. Bu bölümün son kısmında ise tezin amaç, kapsam ve yöntemi üzerinde durulmaktadır.

Birinci bölümü, tezin asıl konusu olan “Doğu Nekropol Şapeli” oluşturmaktadır. Yapının konumu, mimari ve plan özellikleri, evreleri, fonksiyonu, duvar resimleri, apsiste

---

¹ Hdt. I: 142.

² Hdt. I: 62.

³ Yapının fonksiyonu netlik kazanana kadar; plan tipi, boyutları, duvarlardaki freskler ve zemindeki döşeme mozaïği göz önünde bulundurularak yapı bu çalışmada Doğu Nekropol Şapeli ya da Şapel olarak ifade edilecektir. Ayrıca yapıyı ilk tespit eden ve belgeleyen Jesko Fildhuth da yapıyı şapel olarak tanımlamıştır.

ve naosta bulunan döşeme mozaikleri, şapelin kuzey batısında yani atrium⁴ kısmında ulaşılan mezarlar ve yapının tarihlendirilmesi ayrı başlıklar altında detaylı bir şekilde incelenecektir. Yürütülen kazı çalışmaları neticesinde ele geçen buluntular ise toprakta stratigrafi takip edilemediği için bu çalışmaya dâhil edilmemiştir.

İkinci bölümde ise; “Priene’de Erken Hristiyanlık Dönemi ve Yapıları” başlığı altında kentin Hıristiyanlaşma süreci ile birlikte, tezin konusu olan yapıyla aynı döneme ait kent içerisindeki kilise, şapeller ve doğu nekropolünde bulunan bazilikayla ilgili bilgiler verilecektir.

Tezin son bölümünü “Değerlendirme ve Sonuç” başlığı oluşturmaktadır. Bu bölümde ise çalışma boyunca ulaşılan bilgi ve belgeler, bilimsel veriler ışığında değerlendirilecektir.

2. KAZI VE ARAŞTIRMA TARİHİ

Bu bölümde, Priene antik kentinin kazı ve araştırma tarihinden ziyade asıl tez konusuna odaklanılacaktır. Bu nedenle Kazı ve Araştırma Tarihi başlıklı bölüm, iki kısımdan oluşturulmuştur. Birinci kısımda, şapel Priene’nin Doğu Nekropolü’nde yer aldığı için kentin nekropollerinin araştırma tarihi ele alınacaktır. İkinci kısımda ise yapı kentin Erken Hristiyanlık Dönemi’ne ait olduğu düşünüldüğü için Priene’nin bu dönemi ve yapıları hakkındaki araştırma tarihi incelenecektir.

2.1. Kentin Nekropelleri’nin Araştırma Tarihi

Priene Antik Kenti’nin araştırma ve kazı tarihi ile ilgili rehber niteliğindeki en önemli kaynak, Theodor Wiegand ile birlikte Hans Schrader’in 1885 – 1889 yılları arasında, kentin hemen hemen büyük bir kısmının ortaya çıkardıkları kazıların sonucunda 1904 yılında yayınladıkları kitaptır⁵. Kentte çok kapsamlı kazı ve araştırmalar yapılmış olmasına rağmen nekropollerle ilgili bilimsel araştırma ve kazı çalışmaları eksik kalmıştır. Priene’nin nekropol alanlarından ilk kez Th. Wiegand ve H. Schrader

---

⁴ Bu çalışmada; şapelin batısına, muhtemelen MS. 472 depremi sonrası eklenen mekân atrium olarak değerlendirilmiştir. Mekanın asıl fonksiyonunu anlamak için kazıların tamamlanması gerekmektedir.

⁵ Wiegand – Schrader 1904.

tarafından 1904 yılında kaleme alınan yanında bahsedilmektedir. Yayında T. Wiegand tarafından yazılan “Nekropoller” bölümünde, kentin hem doğusunda hem de batısında bulunan nekropoller (**Resim 2**) kısaca tanıtılmakta, mezar tipleri ve yapım teknikleri ile ilgili kısa bilgiler verilmektedir⁶. Frank Rumscheid 2000 yılında yayınladığı “Küçük Asya’nın Pompeisi: Priene Rehberi” adlı çalışmasında nekropol alanlarına az yer vermekte ve kısmen soyulmuş olan nekropollerin henüz sistematik olarak araştırılmadığını dile getirmektedir⁷.

Nekropollerle ilgili kapsamlı olarak yapılan ilk çalışma ise 2015 yılında Bursa Uludağ Üniversitesi Arkeoloji Bölümü’nden bir ekibin yaptığı yüzey araştırmasıdır. Bu araştırma neticesinde her iki nekropolde yaklaşık 80 adet mezar tespit edilerek kayıt altına alınmıştır⁸. Aynı ekip 2017 yılında Doğu Nekropolü’nde kazı çalışmalarına başlamıştır⁹.

2017 yılında yapılan diğer önemli çalışmalardan bir tanesi de, Avusturya’da “Zwischen Bruch und Kontinuität: Architektur in Kleinasien am Übergang vom Hellenismus zur römischen Kaiserzeit” başlığı ile düzenlenen uluslararası sempozyumda İbrahim Hakan MERT’in sunumunu yaptığı ve daha sonra 2020 yılında yayınladığı “Hellenistische und kaiserzeitliche Grabbauten von Priene” (Priene’nin Hellenistik ve İmparatorluk Dönemi Mezarları) adlı çalışmasıdır¹⁰. Daha çok Priene’nin Doğu Nekropolü’nün ele alındığı bu sunumda Mert, Doğu kapısından başlayarak Magnesia a.M’a kadar uzanan antik yolun hemen kuzeyine, yan yana hizalanmış tonozlu mezarları detaylı bir şekilde inceleyerek değerlendirmelerde bulunmuştur. Bununla birlikte, doğu nekropolünün kuzeydoğusundaki yuvarlak planlı yapının tümülüs olabileceği üzerinde durmuştur.

Priene nekropelleri ile ilgili yapılan güncel çalışmadan bir tanesi 2018 yılında, İ. H. Mert’in bilimsel danışmanlığında Buğra Kuru tarafından hazırlanan “Priene’nin Doğu Nekropol Bazilikası’nın Batısında Bulunan Mezar Grubu” başlıklı yüksek lisans tezidir¹¹. B. Kuru, bu çalışmada Priene’nin doğu ve batı nekropelleri hakkında bilgiler vermiş ve nekropol alanlarındaki mezar tipolojisini detaylı bir şekilde incelemiştir.

---

⁶ Wiegand – Schrader 1904: 54 – 55.

⁷ Rumschied 2000: 36.

⁸ Akat – Mert 2016: 99 – 120.

⁹ Kuru 2018: 2.

¹⁰ bk. Mert 2020.

¹¹ Kuru 2018.

2016 yılında Kültür ve Turizm Bakanlığı, Nilüfer Belediyesi ve Uludağ Üniversitesi tarafından “Nekropol ve Peyzaj: Uygulamalar, Yaklaşımlar ve Öneriler” başlıklı çalıştay düzenlenmiş ve İ. H. Mert ile B. Kuru’nun çalıştaya sundukları “Priene Nekropollerini” başlıklı bildiri önemli kaynaklardan bir tanesidir. Çalıştaya sunulan bildiriler 2019 yılında Nilüfer Belediyesi tarafından kitaplaştırılmıştır¹².

Son olarak, en güncel çalışma 2018 yılında Wulf Raeck, Axel Filges ve İbrahim Hakan Mert tarafından yayına hazırlanan ve toplamda 22 makalenin yer aldığı Asia Minor Studien serisinin 94’üncü cildir¹³. 2020 yılında yayınlanan bu çalışmada, 1998 yılından 2018 yılına kadar Priene kentinde yapılan yüzey araştırması, restorasyon ve kazı çalışmaları titizlikle incelenmiş olup kentin tarihi, topografyası, mimari özellikleri ve küçük buluntularının da yer aldığı birçok önemli konuya yer verilmiştir.

2.2. Kentin Erken Hristiyanlık Dönemi ve Yapılarıyla İlgili Araştırma Tarihi

Priene’nin sadece nekropol alanında değil, aynı zamanda kent içerisinde de Erken Bizans Dönemi’nde inşa edilmiş başka yapılar mevcuttur¹⁴.

Kent içerisindeki kiliseyle ilgili bilgilere ulaşılabilecek önemli kaynaklardan bir tanesi Th. Wiegand ve H. Schrader’in 1904 yılında yayınladıkları “Priene” isimli kitaptr¹⁵. Bu çalışmada, ayrı bir başlık altında ele alınan “Kiliseler, Şapeller, Manastırlar” adlı bölümünde, kent içerisinde yer alan Piskoposluk Kilisesi ile ilgili bilgiler Th. Wiegand tarafından kaleme alınmıştır. Yapılan diğer bilimsel çalışmalar, sırasıyla 1998 ve 2000 yıllarında Stephan Westphalen’in kaleme aldığı “Die Basilika von Priene. Architektur und liturgische Ausstattung¹⁶” ile “The Byzantine Basilica at Priene¹⁷” isimli yayınlardır.

Piskoposluk Kilisesi’nin güneydoğusunda bulunan şapel ile ilgili, 1998 yılında A. Hennemeyer tarafından yazılan “Die Kapelle bei der Basilika von Priene. Die

---

¹² Mert – Kuru 2019.

¹³ Raeck – Filges – Mert 2020.

¹⁴ Bk. “Priene’de Erken Hristiyanlık Dönemi ve Dini Yapıları”, 39 – 45.

¹⁵ Wiegand – Schrader 1904: 480 – 487.

¹⁶ Westphalen 1998: 279 – 340.

¹⁷ Westphalen 2000: 275 – 280.

Entwicklung des Bauplatzes seit hellenistischer Zeit” isimli makale¹⁸ dikkat çekmektedir. Yazar bu çalışmasında yapının planına yer vermiş ve 4 evresinin olduğunu ifade etmiştir. 5 ana başlık altında incelediği yapının bir niş içine yerleştirildiğini ve duvarlarının bölümlendirilmesi ve yükseklikleri açısından özgün bir tasarıma sahip olduğunu ifade etmiştir.

F. Rumscheid 2000 yılında yayınladığı “Küçük Asya’nın Pompeisi: Priene Rehberi” isimli çalışmasının “Hamam, Yukarı Gymnasion ve Tiyatro Kilisesi” başlığı altında kent içerisinde bulunan kiliseye dair bilgiler vermiştir¹⁹.

Jesko Fildhuth, doktora tezi kapsamında yazdığı “Das Byzantinische Priene: Stadt Und Umland” (Priene Antik Kenti ile Çevresinin Bizans Dönemi) adlı çalışmasında, 2008 – 2011 yılları arasında gerçekleştirilen yüzey araştırmaları ve kazılar neticesinde, nekropol alanında bulunan mezarların bir kısmını ortaya çıkarmış ve bazilikada da kazı çalışması yapmıştır²⁰. 2017 yılında yayınladığı tezinde, konum olarak, tez konumuz olan yapının yaklaşık 15 metre güneyinde bulunan Doğu Nekropol Bazilikası’nı MS. 5. yüzyılın birinci yarısına tarihlendirmiştir²¹. Bununla birlikte Fildhuth, tezin konusunu oluşturan yapıyı ilk olarak 2007 yılında fark etmiş²² ve fotoğraflamıştır (**Resim 3**). Fildhuth, Priene kentinin Bizans Dönemi’ni incelediği doktora tezinde, nekropol alanındaki şapeli fark etmiş olmasına rağmen tezinde bu konuya küçük bir bölüm ayırmış ve bu yapının şapel olabileceğine dair sadece genel bir varsayımda bulunmuştur²³. Doğu Nekropol Bazilikası’nın kuzeyinde, yaklaşık 10,00x5,00 m ölçülere sahip küçük, zeytin ağaçlarının arasında kötü korunmuş ve apsis ile güney duvar izlerinin belirgin olduğunu dile getirmiştir. Ayrıca yapının kötü korunmuş olmasından dolayı buradaki buluntuların, yapım tekniğinden dolayı da yapının fonksiyonun anlaşılamayacağını ve tarihlenmesiyle ilgili sağlıklı bilgiler veremeyeceğini ifade etmiştir²⁴.

Tezin konusunu oluşturan Priene Doğu Nekropol Şapeli’nde, bilimsel anlamda ilk kazı ve araştırma çalışmaları, 2019 yılında İbrahim Hakan MERT başkanlığında

---

¹⁸ Hennemeyer 1998: 341 – 530.

¹⁹ Rumschied 2000: 184 – 188.

²⁰ bk. Fildhuth 2017.

²¹ Fildhuth 2017: 39.

²² Fildhuth 2017: 44, bk. Dipnot 313.

²³ Fildhuth 2017: 76, bk. Dipnot 531.

²⁴ Fildhuth 2017: 44.

başlatılmıştır. 2021 yılında da devam ettirilen çalışmalar tez yazarının yönetiminde gerçekleştirilmiştir.

3. AMAÇ, KAPSAM, YÖNTEM

Priene Nekropolleri uzun yıllar araştırılmamış ve son yıllarda yapılan çalışmalar ile arkeoloji literatürüne kazandırılmaya başlanmıştır. Bu tezde, nekropol alanında bulunan mezar yapılarının dışında, Erken Hıristiyanlık Dönemi'ne tarihlenen dini bir yapı daha bilim camiasına tanıtılacaktır. Bu perspektif ile Doğu Nekropol Bazilikası'nın kuzeyinde bulunan ve tezin konusunu oluşturan dini yapı çalışmanın konusunu oluşturmaktadır.

Araştırma tarihi bölümünde görüldüğü üzere, tezin konusu olan şapeli J. Fildhuth tespit etmiş fakat burada herhangi bir çalışma yapılmamıştır. Fildhuth ilk izlenimlerinden yola çıkarak yaptığı değerlendirmelerin²⁵ aksine, 2019 ve 2021 yıllarında yapılan kazı ve araştırmalar neticesinde yapıyla ilgili çok önemli sonuçlar elde edilmiştir. Yapının temel duvarlarının, mimari özelliklerinin ve iç mekândaki bezemelerin büyük oranda korunduğu tespit edilmiştir. Yapı duvarlarının iç yüzeyinde ulaşılan freskler ve zeminde gün yüzüne çıkarılan mozaikler yapının fonksiyonuna ve tarihlenmesine yardımcı olabilecek buluntulardır.

Yeni yapılan çalışmalar ışığında bu çalışmanın temel amacı, Priene Doğu Nekropolü'nde bulunan şapeli bütün bir şekilde ele alarak yapının planı, fonksiyonu, tarihlenmesi ve konumu ile ilgili sorulara yanıt bulabilmektir. Diğer bir amaç ise yapının kent, nekropol alanı ve güneyinde bulunan bazilika ile olan ilişkisini anlamaktır.

Yukarıda belirlenen amaçlar ve hedefler doğrultusunda, cevapları aranılan araştırma soruları şöyle sıralanabilir:

- 1) Yapının planı ve mimari özellikleri nelerdir?
- 2) Niçin nekropol alanında ve mevcut konumda inşa edilmiştir?
- 3) Ne zaman inşa edilmiştir ve fonksiyonu nedir?
- 4) Yapının kullanım süresi ve evreleri nasıldır?

---

²⁵ bk. "Kazı ve Araştırma Tarihi", 2 – 6.

5) Yapının nekropol alanı ile olan ilişkisi nedir?

6) Yapının Doğu Nekropol Bazilikası ile olan ilişkisi nedir?

7) Yapının kent içi ile olan ilişkisi nasıldı?

Araştırma sorularına cevap ararken yöntem olarak, 2008 – 2011 yıllarında nekropol alanında yürütülen yüzey araştırması ve kazı çalışmaları neticesinde fark edilen yapı ile ilgili bilgi ve belgeler incelenmiştir²⁶. Daha sonra, Priene nekropollerini ile ilgili yayınlar taranmıştır. Ayrıca kentin Bizans Dönemi ve yapılarıyla ilgili araştırmalar da incelenmiştir.

2019 ve 2021 yıllarında, yapının bulunduğu alanda temizlik çalışması başlatılmış ve ardından kazı yapılmıştır²⁷.

2019 yılında yapılan kazı çalışmaları esnasında ulaşılan buluntular Priene Küçük Eser Deposunda, Uludağ Üniversitesi'nden Dr. Öğretim Üyesi A. Ali Altın ve Köln Üniversitesi'nden Dr. des. Lars Heinze tarafından incelenmiştir. Şapel hakkında bilgi verecek ve tarihlendirmeye yardımcı olabilecek parçaların eskiz çizimi arkeolog Gökhan İlhan tarafından, ölçekli çizimi ise doktora öğrencisi Efdal Hardal tarafından gerçekleştirilmiştir. Mezar, sikke, mozaik, fresk ve diğer küçük buluntu fotoğrafları tez yazarı tarafından çekilmiştir.

Yapının planı dijital ortamda mevcut bulunan Priene Antik Kenti'nin planına yerleştirmek amacı ile önce total station kullanılarak ölçülmüş ve mimar Gülce Erincik tarafından taş planı çizilmiştir. Daha sonra Autocad programı kullanılarak plan, kent planındaki vaziyet planına yerleştirilmiştir.

2021 yılında kazı ve araştırmalar aynı ekip ile devam ettirilmiştir. Temizlik ile başlayan çalışmalar şapelin kuzeyi ile kuzeybatısında kazı ve belgeleme yapılarak sürdürülmüştür. Bu alanlarda yürütülen çalışmalarda şapelin çevresinin yapıyla olan ilişkisi anlaşılmaya çalışılmıştır. Ayrıca 2019 yılında yapının atrium bölümünde açılan mezarın güneyinde yine mezar olduğu tahmin edilen yer açılarak belgelenmiştir (**Resim**

---

²⁶ 2008 – 2011 Priene Antik Kenti Kazı Arşivi

²⁷ Temizlik ve kazı çalışmaları Prof. Dr. İbrahim Hakan Mert'in başkanlığında gerçekleştirilmiştir. Çalışmalara Bursa Uludağ Üniversitesi'nden Dr. Öğretim Üyesi A. Ali Altın, Arş. Gör. Buğra Kuru, Murat Sönmez, Gökhan İlhan, Yasin Kayacı, Efdal Hardal ile birlikte Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Mimarlık Bölümü'nden Gülce Erincik katılmıştır.

4 - 5). Bununla birlikte 2019 yılında gün yüzüne çıkarılan fresklere ve mozaiklere, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi'nden restoratör ve konservatör Oğuzhan Sakarya tarafından temizlik ve sağlamlaştırma çalışmalarında bulunulmuştur (**Resim 6**).

2021 yılında yapılan kazı çalışmalarında ulaşılan buluntular ise Dr. Öğretim Üyesi A. Ali Altın tarafından incelenmiştir. Buluntuların, eskiz ve ölçekli çiziminin önemli bir kısmı arkeolog Gökhan İlhan tarafından, bir kısmı ise arkeolog Murat Sönmez tarafından gerçekleştirilmiştir. Küçük buluntu fotoğrafları ise tez yazarı tarafından çekilmiştir.

Kazılar sonunda yapı, drone yardımı ile havadan genel ve detaylı bir şekilde Bursa Uludağ Üniversitesi'nden Araştırma Görevlisi B. Kuru tarafından fotoğraflanarak belgelenmiştir (**Resim 7**). Ayrıca kazı yapılan alanlar, Kuru'nun desteği ile total station ölçümleri yapılarak, yapının planı tamamlanıp dijital ortamda bulunan Priene kent planına eklenecektir (**Resim 8**).

Tezi oluştururken, Bursa Uludağ Üniversitesi Prof. Dr. Fuat Sezgin Merkez Kütüphanesi, Uludağ Üniversitesi Arkeoloji Bölümü David French Kütüphanesi, Bursa İl Halk Kütüphanesi, Çukurova Üniversitesi Kütüphanesi, Alman Arkeoloji Enstitüsü İstanbul Şubesi Kütüphanesi ve birçok bilimsel veri tabanı kullanılarak kapsamlı bir şekilde literatür taraması yapılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. PRIENE DOĞU NEKROPOL ŞAPELİ

1.1. Konumu

Yapı, Priene kentini çevreleyen surların dışında, Doğu Kapısı ile başlayıp doğuya doğru uzanan nekropolün yayılım sahası içerisinde yer almaktadır(**Resim 2**). Oldukça yüksek bir noktaya konumlandırılan yapı, doğu kapısından antik yol üzerinden doğuya doğru yaklaşık 60,00 m, oradan da kuzeye doğru ise yaklaşık 50,00 m mesafede bulunmaktadır. Yapı ile Doğu Kapısı arasındaki mesafe yaklaşık 78,00 m iken, batısında bulunan sur duvarına yaklaşık 30,00 m uzaklıktadır²⁸. Günümüz Menderes Ovası'ndan bakılınca rahatlıkla fark edilebilecek yüksek bir konumda bulunan yapıyı güneyinde bulunan antik yoldan görmek pek mümkündür. Bilinçli bir şekilde Hellenistik dönem mezarlarının üzerine inşa edilen yapının etrafında da birçok kayaya oyulmuş sandık mezar (khamosorion) bulunmaktadır. Erken Bizans Dönemi'ne tarihlenen Doğu Nekropol Bazilikası'nın da yaklaşık 15,00 m kuzeyinde yer almaktadır.

1.2. Mimari Ve Plan Özellikleri

1.2.1. Yapı Tanımlaması

2008 - 2011 yılları arasında yapılan kazı ve yüzey araştırmaları esnasında fark edilen yapı fotoğraflanarak belgelenmiş fakat herhangi bir araştırma yapılmamıştır. Yapının bulunduğu alan uzun süre zeytinlik olarak kullanılmış ve taşlar yer yer sökülüp yerleri değiştirilerek zeytinliğin çevresine çit/set şeklinde duvar örüldüğü görülmüştür. Bu taşların arasında surlardan kopup aşağıya sürüklenen blokların olduğunu da söylemek mümkündür. Kazı öncesi temizlik çalışmaları esnasında taşlar titizlikle incelenmiş ve içlerinden işlem görmüş olanlar ile yazıtlı olanlar belgelenerek ayrılmıştır.

Doğu - batı doğrultusunda inşa edilen yapı, batı ve kuzeybatı yönünde ana kayaya yaslanmıştır. Yapılan ölçümlerde yapının güneydoğu – kuzeybatı yönüne doğru yaklaşık 20° saptığını görmek mümkündür. Bu durumun sebebi, yapının topografyaya

---

²⁸ Burada belirtilen mesafeler, topografyanın engebeli olmasından dolayı kuş uçuşu uzaklığı ifade etmektedir.

uydurulması olmalıdır. Yapının inşa edildiği alanı maksimum seviyede kullanabilmek için böyle bir yola başvurulduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Dikdörtgen planlı ve tek nefli olarak inşa edilen yapı atrium bölümü ile birlikte dıştan 22,80x7,20 m ölçülerine sahiptir. Doğudan batıya doğru muhtemelen apsis, bema, naos, ve atrium bölümlerinden oluşmaktadır (**Resim 9**).

Yapının temelinde, inşa tarihinden daha erken dönemlere ait ana kayaya oyulmuş mezarlar bulunmaktadır. Özellikle, güney cepheden bakıldığında temel hizasında mezarları ve kapak olarak kullanılan blokları görmek mümkündür. İncelemeler sonucunda, güney cephe duvarının altında 4 adet mezar tespit edilmiştir. Mezar kapağı olarak kullanılan bloklar sayesinde sağlam bir temel üzerine oturtularak uzun yıllar ayakta kalmıştır (**Resim 10 - 11**).

Malzeme olarak, ana kayadan alınan taş ile birlikte tuğla, kiremit, harç ve birçok devşirme mimari parça kullanılmıştır. Duvar kalınlıkları²⁹ yer yer farklılık gösteren yapı duvarının iç yüzeyinde ve dış cephesinde düzgün bir şekilde yerleştirilmiş kesme ve moloz taş kullanılmış, duvarın orta kısmı ise bol harç yardımıyla irili ufaklı taş parçalarıyla doldurulmuştur. Duvarlar, örgü tekniği bakımından farklılık göstermektedir. Bu farklılık, özellikle yapının kuzey ve güney duvarları arasında belirgin bir şekilde görülebilmektedir³⁰ (**Resim 10 – 11 - 12 - 13**).

Güney duvarı, ana kayadan koparılan ve renk olarak koyu gri tonlara sahip taşlarla örülmüştür. Duvarın alt sırasında daha düzgün kesme taş, üst sıralarda ise birbirinden farklı boyutlara sahip moloz taşlar kullanılmıştır. Taşlar bol harç yardımı ile birbirine bağlanmıştır. İç cephede, duvar yüzeyinin pürüzsüz yapılmasına gayret edilmiştir. Bu durum, iç mekânda duvarlara fresk yapılacağına daha önceden hesaplandığını göstermektedir. Güney duvarı, güneyde yamaca bakmaktadır ve muhtemelen bu sebepten dolayı dış cephe özensiz bir şekilde örülmüş olmalıdır.

Kuzey duvarında, yine ana kayadan kesilen moloz taşlar kullanılmıştır. Renk olarak açık sarı tonlara sahiptir. İki duvar arasındaki renk farklılığının sebebi güney duvarının uzun yıllar güneşe maruz kalması olabilir. Almaşık örgü tekniğinin kullanıldığı

²⁹ Duvar kalınlıkları yer yer farklılık gösterse de yapının kuzey, güney ve batı duvarlarının birçok noktasında kalınlık yaklaşık 0,80 m olarak ölçülmüştür. Buradan yola çıkarak yapının duvar kalınlıkları 0,80 m planlanmış olması muhtemeldir.

³⁰ bk. “Yapı Tanımlaması”, 9 – 16.

kuzey duvarı, en alta sıralanan bloklardan sonra bir sıra tuğla bir sıra taş gelecek şekilde örülmüştür. Taşların ve tuğlaların arası küçük taş ve harç yardımıyla birbirine bağlanmıştır. Kuzey duvarının hem iç yüzeyinde hem de dış cephesinde düzlük sağlanmaya çalışılmıştır.

Duvar örgü tekniğinde görülen bu farklılık, ana kayanın kopup devrilmesi sonucunda ya da kuzeydeki yamaçtan savrulan taşların, yapının üzerine devrilmesi ile birlikte yapıya zarar verdiğini ve tadilattan geçtiğini göstermektedir. Ayrıca, Priene'nin fay hattı üzerinde yer aldığı göz önünde bulundurulursa depremler³¹ de etkili olmuş olabilir. Özellikle MS. 472 yılında bölgede gerçekleşen şiddetli deprem sonucunda birçok kent ve kasabanın harap olduğu bilinmektedir³². Bu depremde kentle birlikte şapel de hasar görmüş ve tekrar onarılmış olmalıdır.

Bu tip yapılarda giriş kapısı genelde batı duvarı üzerinden sağlanmaktadır. Fakat burada diğerlerinden farklı olarak giriş kapısı güneyde bulunmaktadır. Bunun sebebi, batıda bulunan atriumun kuzeybatıda ana kayaya yaslanıyor olması ve alanın bu durumu zorunlu hale getirmesidir. Güney duvarının batı köşesinde bulunan kapıya ait eşik taşı 1,30 m uzunluğa, 0,70 m genişliğe ve yaklaşık 0,20 m kalınlığa sahiptir. Atriumu çevreleyen özgün duvar hattı doğu, batı ve güneyde izlenebilirken, kuzey duvarına ulaşamamıştır. Fakat geç dönemde üzerinde kapı boşluğu da bulunan kuzey duvarının basit bir şekilde tekrar oluşturulduğu görülmüştür. Atriumun güney duvarı 4,43 m, sonradan eklenen ve güneybatı - kuzeybatı doğrultusunda uzanan kuzey duvarı 2,55 m, batı duvarının güneyden kuzeye ölçülebilen uzunluğu 2,07 metredir ve kuzeye doğru ana kaya ile birleşmektedir. Doğu duvarı ise 5,55 m uzunluğuna sahiptir. Kuzeyde ve kuzeybatıda ana kayaya yaslanan atrium, mevcut ölçülerden de anlaşılabilceği gibi duvar uzunluklarının farklılık göstermesine neden olmuştur (**Resim 14**).

Eksedreya açılan kapının eşiği ile zemin hemen hemen aynı seviyededirler. Güneyden kuzeye doğru hafif bir eğim ile yükselen zeminde çeşitli ebatlarda taş bloklar ve farklı boyutla sahip pişmiş topraktan yapılmış dikdörtgen plakalar kullanılmıştır. Burada bulunan blokların, daha erken dönemlere ait mezar blokları olma ihtimali çok yüksektir. Zemin kuzeybatıda ana kaya ile birleşmektedir.

---

³¹ Altunel 1998: 34.

³² Comes 1894: 24, 90.

Atriumun güneybatı köşesinden kuzeye doğru 2,77 m uzunluğunda ve 0,30 m genişliğinde taş sırası bulunmaktadır³³. Taş sırasının hemen doğusunda iç içe geçmiş halde 2 adet amphora bulunmuştur. Kuzeyinde ise doğu-batı doğrultusunda, Bizans Dönemi'ne ait iki mezar ortaya çıkarılmıştır³⁴. Bu alanda daha başka mezarların da olması muhtemeldir. Bununla birlikte kuzeydeki mezara bitişik olarak, sonradan kapatılan bir kapı fark edilmiştir (**Resim 15**). Atriumun kuzeyindeki bu mekânda, ana kayadan kopup düşen parçalardan dolayı kazılar ilerletilememiştir. Fakat burada yapılan çalışmalar neticesinde ve edinilen ilk bilgiler doğrultusunda, burası, ana kaya kopup düşmeden önce mezarların bulunduğu bir alan olarak kullanılmış olabilir (**Resim 16**).

Atriumun doğu duvarının iç cephesinde, fresk yer almaktadır³⁵. Freskler, büyük ölçüde tahrip olmuş ve duvar üzerindeki bezeme/şekil/figür anlaşılabilir değildir. Ayrıca, yapının iç mekânına açılan kapı, yapının doğu duvarını ortalayacak şekilde düzenlenmiştir. Buradaki kapı, daha sonra geç dönemde moloz taşlarla kapatılmıştır. Girişin kuzeyinde, 0,38 m uzunluğunda ve 0,30 m çapında bir adet sütun tamburu, güneyinde ise sütuna hizalı bir şekilde yerleştirilmiş, 0,59x0,39 m ölçülerine sahip bir blok yer almaktadır (**Resim 17**).

İç mekâna açılan kapı eşiği, 1,80 m uzunluğa ve 0,70 m genişliğe sahiptir. Eşik taşı naosun girişine düşmüş bir şekilde bulunmuştur (**Resim 18**). Kapının eşiği ile yapının en son kullanılan zemini arasında yaklaşık 0,50 m yükseklik farkı bulunmaktadır (**Resim 19**). Bu durumda, zemine basamak yardımıyla inilmiş olması muhtemeldir. Naosun batısında, son kullanım zeminine dikdörtgen şekle sahip pişmiş topraktan yapılmış plakalar döşenmiş fakat plakalar günümüze parçalanmış halde ulaşabilmiştir (**Resim 20**). Zeminin altında, kuzey - güney doğrultusunda uzanan duvar hattı fark edilmiş ve hattın erken dönemde inşa edilmiş başka bir yapıya ait olma ihtimali üzerinde durulmuştur³⁶. Kuzey duvarının batısında ve bahsi geçen zemin hizasında ulaşılan süpürgelikler, yapının ana mekânına bir basamak ile geçildiğini göstermektedir (**Resim 21**). Yapının içine girdikten sonra 1,00 metrelik genişliğe sahip basamağı geçerek, 0,14 metrelik yükseklikten inilmekte ve 0,50 metrelik genişliğe sahip ikinci bir basamaktan sonra zemine ulaşılmaktadır. İkinci basamağın yüzeyi ile yapının ana zemini hemen hemen aynı

³³ bk. "Yapı Fonksiyonu", 19 – 28.

³⁴ bk. "Mezarlar", 35 – 37.

³⁵ bk. "Duvar Resimleri", 28 – 32.

³⁶ bk. "Yapı Evreleri", 16 – 19.

yükseklığe sahiptir. İkinci basamaktan itibaren naos zemininde ulaşılan mozaikler, iç mekânın opus tessellatum tekniğinde mozaik ile döşenmiş olduğu bilgisini vermektedir³⁷ (**Resim 22**).

Kazı yapılmadan, yapı duvarlarının iç yüzeyinin birçok noktasında görülen fresklerden yola çıkarak, apsis de dâhil olmak üzere duvarların tamamen fresklerle kaplı olduğu söylenebilir³⁸.

Yapının doğudaki apsisi, yarım daire yaptıktan sonra kuzey ve güney duvarlarına direkt bağlanmaktadır (**Resim 9**). Yarıçapı 2,65 m ölçülerine sahip olan apsisin kuzeyine düşen devasa ana kaya sebebiyle sadece güneyinde kazı gerçekleştirilmiş ve zemininin mozaik kaplı olduğu anlaşılmıştır³⁹(**Resim 23 – 24 - 24a**). Apsiste ulaşılan mozaik seviyesi ile naosun batısında pişmiş topraktan yapılmış plakalarla kaplı olan üst basamak seviyesi aynıdır. Bu durumda, ana mekândan apsise geçişin basamak yardımı ile sağlandığı söylenebilir. Apsis duvarına bitişik, simetrik bir şekilde uzanan, yay formunda ilerleyen biçimsiz ve devşirme taşlardan bir basamak şeklinde oluşturulmuş basit bir synthronon bulunmaktadır (**Resim 23**). Yıkılmış ya da hasar görmüş olan synthronon'un sadece bir kısmı günümüze sağlam bir şekilde ulaşabilmiştir. Apsis duvarı ile synthronon arasında yaklaşık 0,70 metrelik bir boşluk bulunmaktadır. Bu durum diğer şapel ya da kiliselerde pek rastlanmayan bir özelliktir. Apsisin orta ekseninde, 0,78 m uzunluğunda ve 0,30 m çapında bir adet sütuna ulaşılmıştır (**Resim 25**). Sütun tamburunun üzerinde "**NEIKH DOMOKRATHEIS**" ve "**AY**" yazısı okunmaktadır. Ayrıca üzerinde bir adet tutamaç bulunan sütun tamburunun, kesin olmamakla birlikte sunağı taşımak için kullanıldığını söylemek mümkündür⁴⁰. Yapılan kazı çalışmalarında sunağa ait olabilecek herhangi bir parçaya henüz ulaşılammıştır.

Yapının kuzeyinde yürütülen çalışmalar neticesinde, kuzey duvarını ortalayacak şekilde, kuzeye doğru uzanan ve daha sonradan örüldüğü anlaşılan bir duvar tespit edilmiştir. Duvar, kuzeyde bir mekân daha olma ihtimalini kuvvetlendirmiştir. Yaklaşık 2,00 m uzunluğa ve 1,90 m yüksekliğe sahip duvara ulaşılmış fakat zeytin ağaçları ve ana kayadan düşen taşlardan dolayı alanın tamamı gün yüzüne çıkarılamamıştır (**Resim 28 -**

³⁷ bk. "Mozaikler", 32 – 35.

³⁸ bk. "Duvar Resimleri", 28 – 32.

³⁹ bk. "Mozaikler", 32 – 35.

⁴⁰ Suriye, Şam'da bulunan Aziz Ananias Şapeli ve Kıbrıs'ta bulunan Aziz Stephanos Şapeli'nde sunağı taşınması için kullanılan devşirme sütun tamburları bu duruma örnek gösterilebilir (**Resim 26 - 27**).

29). Kuzey duvarı ile benzer teknikle örülen duvarın en alt sırasında daha düzgün kesme taş kullanılırken, üst sıralarda çoğunlukla moloz taş kullanılmış fakat yer yer tuğla sırasına da yer verildiği görülmüştür. Duvar, kuzey duvarına kıyasla daha özensiz bir şekilde örülmüştür (**Resim 12 - 13**). Yaklaşık 2,00 m devam ettikten sonra yapının kuzeybatısına ana kayadan düşen taşla yaslanmaktadır. Duvarın batısında oluşan üçgen alan ise moloz taşlarla doldurulmuş ve köşelere yerleştirilen taşlar harç yardımı ile tutturulmuştur (**Resim 30**).

Kuzeye uzanan mevcut duvardan, doğuda apsisin başladığı noktaya kadar olan alan kazılmıştır. Duvarın yaklaşık 1,00 m doğusundan başlayarak, yapının kuzey duvarına harç yardımı ile bağlanmış ve düzgün kesme taşlardan oluşturulan, zemin izlenimi veren taş sırasına ulaşılmıştır (**Resim 31 - 9**). Doğu – batı doğrultusunda yaklaşık 6,00 m uzanan zemin, on adet taş ile oluşturulmuş ve onuncu taş doğu kesitte, toprak altında devam etmektedir. Blokların boyutları birbirinden farklılık göstermektedir. Batıda yaklaşık 0,30 m genişliğe sahip olan zemin doğuya doğru gidildikçe, orta noktada 0,55 metreye kadar genişlediği ve daha sonra tekrar 0,30 metreye kadar daraldığı görülmüştür. Zeminin tam orta noktasında 0,20x0,20 metrelik boşluk bırakılmış, boşluğun üstüne ve aynı zamanda güneyine gelecek şekilde konulan taş yardımıyla da korunmaya çalışılmıştır. Taş, şapelin kuzey duvarının altına doğru ilerlemektedir (**Resim 32**). Yan yana sıralanan 10 adet taş sırası, yapının mozaik kaplı zemininden yaklaşık 0,85 m yukarıdadır. Bahsi geçen taş sırasının kuzeyinde, paralel bir şekilde uzanan ve onu çevreleyen bir taş sırası daha mevcuttur ve yer yer harç yer yer ise toprak yardımı ile birbirine tutturulmuştur (**Resim 31 - 9**). Dik bir şekilde sıralanan taşlar, zemin izlenimi veren ve kuzey duvarının dış cephesine yaslanan taşlarla birleştiği noktada yoğun harç kullanıldığı görülmektedir. Basit ve özensiz bir şekilde örülen bu dikey taş sırasında irili ufaklı moloz taşlar kullanılmıştır.

Yapının kuzeyindeki mekânda, kazılar 58,57 m seviyesine⁴¹ kadar devam ettirilmiştir. Bu seviye, mozaik kaplı zeminden 0,53 m daha yüksektedir. Mekânın batısında, zeminde çeşitli ebatlara sahip 3 adet bloğa denk gelinmiştir (**Resim 33**). Mezar kapağı olarak değerlendirilen blokların altının küçük moloz taşlarla doldurulduğu ve boşlukların olduğu gözlemlenmiştir. Kuzey kesitte ise daha erken döneme ait yan yana

---

⁴¹ Bu çalışmada ifade edilen seviyeler, deniz seviyesi referans alınarak hesaplanmıştır.

sıralanmış taşlar bulunmaktadır (**Resim 33**). Kesitin batısında düzensiz bir şekilde sıralanan taşlar, doğuya doğru gidildikçe daha nizami bir şekilde sıralanmış ve harçla birbirine bağlanmıştır. Kuzey kesitin ortasından doğuya doğru yaklaşık 3.50 m uzunluğa sahip blok sırası tek sıra halinde oluşturulmuş ve doğu kesitinin içine doğru devam etmektedir (**Resim 34**). Blok sırasının hemen güneyinde ve kuzey duvarına paralel uzanan zeminin kuzeyinde, yüksekliği 0,64 m, çapı 0,64 m olan onurlandırma anıtına ulaşılmıştır (**Resim 35**). Üzerinde 4 satır yazıt bulunan anıt, ters bir şekilde konumlandırılmış ve alt tarafı küçük moloz taşlarla desteklenmiştir (**Resim 36**). Anathyrosis tekniği ile birbirine bağlandığı anlaşılan taşın orta kısmı 0,34 metredir ve kent içinde başka bir yapıya ait olduğunu söylemek mümkündür. Yüzeyinde bulunan çatlaklar ve aşınmalar nedeniyle, anıtın üzerindeki yazıt şu an için büyük oranda okunamamaktadır. Okunabilen harfler:

[*Nv...O...*]

[.....]

[.....]

[... A] [*ΗΝΟΣΑΙΟΝΥΣΙΟY*]

Onurlandırma anıtının hemen doğusunda, kuzeybatı – güneydoğu doğrultusunda yatırılmış vaziyette bir adet amphora çıkarılmıştır (**Resim 37**). Bütün halde ulaşılan amphora, üzerindeki toprağın ağırlığını taşıyamayarak çatlamış ve birçok yerinde kırıklar meydana gelmiştir. 0,80 m yüksekliğe sahip olan amphoranın ağız kısmının bilinçli olarak düzgün bir şekilde kesildiği düşünülmektedir.

Amphoranın kuzey doğusunda ve amphoraya paralel olarak kuzeybatı – güneydoğu doğrultusunda uzanan taş sırasına ulaşılmıştır. Doğuda ve kuzeyde kesit içerisinde kalan taşlar harç ile birbirine bağlanmıştır. Kuzey kesitte, yan yana sıralanmış blokların altında kalan taşların mezar olma ihtimali çok yüksektir (**Resim 38**).

Yapının kuzeyindeki bu mekânı doğru bir şekilde anlayabilmek için, zeytin ağaçlarının ve doğuda, apsis hizasındaki ana kayadan kopup düşen bloğun taşınarak kazı çalışmalarının devam ettirilmesi gerekmektedir.

1.2.2. Yapı Evreleri

Bu bölümde sadece yapının evreleri değil, aynı zamanda yapının inşa edildiği alana dair ulaşılan veri ve bilgiler aktarılacaktır. Çünkü yapılan araştırmalar sonucunda, yapı inşa edilmeden önce alanın kullanıldığına dair somut veriler (bulgular) mevcuttur (**Resim 39**). Ulaşılan bu veriler kronolojik olarak ele alınacaktır.

1.2.2.1. Alanın Evreleri

“Yapı Tanımlaması” başlığında, yapının temellerinde daha önceki dönemlere ait mezarların olduğundan ve bu mezar taşları sayesinde sağlam bir temel üzerine inşa edildiğinden bahsedilmişti. Muhtemelen Hellenistik Döneme ait olan bu mezarlar yapının inşa edildiği alanın ilk evresini oluşturmaktadır. Mezarlar güney duvarının altında net bir şekilde görülebilmektedir (**Resim 10 - 11**).

Yapının batı duvarının 0,75 m doğusunda, kuzey – güney yönlü uzanan ve daha erken döneme ait duvarın temel hattı bulunmaktadır (**Resim 39**). Bu duvar hattı, naosun mozaik döşeme kaplı zemininden 0,10 m altında devam etmektedir. Uzunlukları yaklaşık 0,60 ile 1,20 m arasında değişen ve 0,65 m genişliğe sahip olan bu duvar yan yana sıralanmış blokların harç yardımıyla birbirlerine bağlanmasıyla oluşturulmuştur. Duvarın güney köşesi, batıya doğru devam eden doğu – batı doğrultulu duvar ile organik bir bağ göstermektedir (**Resim 40**). Doğu – batı doğrultulu bu duvar, yapının batı duvarını da geçerek, batıda ana kayaya kadar devam etmektedir (**Resim 39**). Dolayısıyla yapı inşa edilmeden önce burada, doğuda ve güneyde inşa edilen duvarlar ile batıda ve kuzeyde şekillendirilen ana kayadan oluşturulmuş hemen hemen kare plan gösteren bir mekânın/yapının bulunduğu düşünülmektedir (**Resim 39 - 41**). Naosun batı kısmının, kuzey – güney doğrultulu bu mekân duvarının üzerine inşa edilmiş olması ve güney duvarın, bahsi geçen erken dönem duvarı ile organik bağda oluşu, anılan bu mekânın şapelden daha erken bir dönemde inşa edildiğini düşündürmektedir. Alanın ikinci evresi olarak erken dönemde inşa edilen bu mekân gösterilebilir.

Alanın üçüncü evresinde şapel inşa edilmiştir (**Resim 7 - 39**). Yapının özgün planında, iç mekâna giriş, güney duvarı üzerinde bulunan bir kapı ile sağlanmaktaydı.

Güney duvarının batı kısmına ulaşamadığı için kapının burada olması muhtemeldir. Şayet bu noktada bulunan kapının direkt naosa açılması bu fikri desteklemektedir.

Batı duvarının orta eksenindeki kapı açıklığında kullanılan taşlar ve örgü tekniği batı duvarından farklılık göstermektedir (**Resim 42**). Batı duvarında genel olarak moloz taşlar bol harç yardımıyla birbirine bağlanmıştır. Fakat kapı açıklığında kullanılan taşlar, duvarda kullanılan taşlardan ebat olarak daha büyük kesme taşlardan örülmüştür. Kapı açıklığı ve duvarın örgü tekniği de bariz bir şekilde birbirinden farklılık göstermektedir. Dördüncü evre olarak değerlendirilebilecek bu durum, yapı inşa edildiğinde batı duvarında kapı olmadığını, daha sonradan yapıya girişi sağlamak için buraya bir kapı açıldığını göstermektedir. Batı duvarına açılan kapıyla birlikte yapı ile batıda bulunan mekân yani atrium arasında doğrudan bir ilişki sağlanmıştır. Batı duvarındaki bu kapı, geç dönemde moloz taşlarla tekrar kapatılmıştır. İç mekâna girişin hem güney duvarı üzerindeki kapıdan hem de batı duvarı üzerine sonradan açılan kapıdan sağlanıyor olması muhtemeldir.

Alanın beşinci evresini atriumun kuzeyindeki Bizans Dönemi mezarlar oluşturmaktadır (**Resim 43**). 1 numaralı mezar atriumun geç dönemde oluşturulan kuzey duvarına yaslanmaktadır ve hemen güneyinde de 2 numaralı mezar bulunmaktadır. Doğuda ise mezarlar batı duvarının dış cephesine bezenmiş fresklerin üzerine yaslanmaktadır. Bu durum bize mezarların yapı inşa edildikten sonra eklendiğini göstermektedir. Mezarların atriuma yapılması, yapı ile atrium arasındaki organik ilişkinin sağlandığını göstermektedir. Yapı inşa edildiği dönemde batıdaki mekân ayrı bir fonksiyona sahipken, buraya yapının kullanım dönemine ait mezarlar yapılmasıyla birlikte, mekân yapının bir parçasına dönüşmüş ve atrium olarak kullanılmaya başlanmış olabilir.

Atriumun geç dönemde örülen kuzey duvarı, alanın altıncı evresini oluşturmaktadır (**Resim 14 - 39**). Güneyinde bulunan 1 numaralı mezar, kuzey duvarına yaslanmaktadır. Burada yapılan kazılar sonucunda duvarın, mezar kapaklarının üzerinde yükseldiği ve dolayısıyla duvarın mezarlardan sonra örüldüğü tespit edilmiştir.

Alanın ulaşılabilen yedinci yani son evresini kuzeyde yapılan kazılar sonucunda ortaya çıkartılan mekân oluşturmaktadır (**Resim 44 - 9**). Bu mekânda, yapının kuzey duvarının dış cephesine yaslanmış bir şekilde oluşturulan zemin(?) (**Resim 31**),

kuzeydoğuda bilerek ters bir şekilde konumlandırılan üzeri yazıtlı onurlandırma anıtı(?) (**Resim 35**) ve yine aynı yerde çıkarılan amphora (**Resim 37**) yapının döşeme seviyesinden 0,65 metre, naostaki üst basamak seviyesinden ise 0,15 m yüksekliktedir. Bu yükseklik farkı kuzeydeki mekânın daha sonradan eklenmiş olabileceğini düşündürmektedir.

1.2.2.2.Yapının Evreleri

Naosun batısında yapılan kazı çalışmaları sonucunda, yapının plaka kaplı ilk kullanım zemininin, mozaik kaplı zemin döşemesinden yaklaşık 0,30 m altında olduğu anlaşılmıştır. Bu durum, mozaiklerin daha sonradan zemine döşendiğini göstermektedir (**Resim 39**).

Yapı inşa edildiğinde zemin döşemesi olarak pişmiş topraktan yapılmış plakalar kullanılmış olması muhtemeldir. İç mekânda, duvar cepheleri ise fresklerle bezenmiştir.

Yapının özgün planında iç mekâna girişin güney duvarı üzerinden sağlanmış olabileceğinden bahsedilmiştir⁴². İlerleyen dönemde batı duvarı üzerine eklenen kapı ile hem iç mekâna giriş sağlanmış hem de atrium ile yapı arasında doğrudan ilişki kurulmuştur. Kapının batı duvarına taşınmasıyla birlikte iç mekânda da bir takım değişikliğe/tadilata gidilmiştir. Oluşturulan kapının eşik seviyesi zeminden yaklaşık 1,46 m yüksektedir. Bu yüksekliği aşmak için batı duvarının hemen doğusuna basamak eklenmiş ve yükseklik farkı yaklaşık 0,50 metreye kadar düşürülmüştür (**Resim 19**). Basamaklar, önce 1,00 metre, daha sonra 0,50 m, toplamda ise doğuya doğru 1,50 m genişliğe sahip iki basamak şeklinde oluşturulmuştur (**Resim 21 - 39**). Son kullanıma ait olan basamağın üzeri yine pişmiş topraktan yapılmış plakalar ile kaplanmıştır (**Resim 20**). İkinci basamağın bittiği noktada, hemen hemen aynı hizada mozaik döşeme ile kaplı zemin başlamaktadır (**Resim 22**). Apsis zeminine uygulanan mozaik döşemeler de yine aynı dönemde yapılmış olmalıdır.

Batı duvarı üzerine kapı eklenmesi, kapı ile zemin arasındaki yükseklik farkını kapatmak için batı duvarının hemen doğusuna iki sıra basamak eklenmesi ve zeminin mozaikle döşenmesi birbirini takip eden süreçler olarak değerlendirilmektedir.

---

⁴² bk. "Alanın Evreleri", 16 – 18.

Batı duvarının hemen doğusuna eklenen basamaktan sonra iç mekânda duvar yüzeylerine bir kat daha fresk eklenmiştir. İkinci katmanı oluşturan bu freskler, birinci basamaktaki zeminin tuğla döşemesi üzerine oturmaktadır (**Resim 19**). Mavi renklerin hâkim olduğu freskler batı duvarının iç cephesinde görülebilmektedir. Sonraki evrede duvarların iç yüzeyine üçüncü katmanı oluşturan freskler yapılmıştır (**Resim 45**). Batı duvarının iç cephesinde son evreye ait freskte ayakta duran erkek figürü görülebilmektedir (**Resim 19**). Kuzey duvarında ise üçüncü katmanı oluşturan fresk tabakasının beyaz ve renkli mermer imitasyon panellerle oluşturulduğunu ve sadece duvarın alt kısmında yer aldığını görmek mümkündür (**Resim 46**). Yapının son evresinde, kuzey duvarı yüzeyinde aşağıdan yukarıya doğru 1,10 – 1,20 m yükseklikten başlayan ve duvarı doğu – batı doğrultusunda kaplayan freskler yer almaktadır (**Resim 47**). Bu fresklerde daha çok yüzünü apsisle dönmüş, yürüyen ya da koşan insan figürlerine yer verildiği söylenebilir (**Resim 48**). Fresklerin, duvarın tamamına uygulanmamasının sebebi olarak ise farklı birkaç değerlendirmede bulunmak mümkündür. Bunlardan bir tanesi, ana kayadan düşen parçanın kuzey duvarı üzerine devrilmesiyle, duvarın üst kısmını yıkmış ve sadece bu bölüm yeniden onarılmış olabilir (**Resim 12 – 39**). Bir diğeri ise ekonomik sebeplerden dolayı böyle bir yola başvurulmuş olabilir.

1.3. Yapı Fonksiyonu

Doğu Nekropol Şapeli'nin kazısının yapılması ve rölevesinin çıkartılmasıyla birlikte, Hristiyanlık döneminde kullanılan dini bir yapı olduğu düşünülmektedir. Dini yapının fonksiyonu ile ilgili yapılan araştırmalar ve yürütülen tartışmalar sonucunda kilise, şapel ve/veya martyrium olma ihtimalleri değerlendirilmiştir.

Bu bölümde, Erken Hristiyanlık ve Erken Bizans Dönemlerine tarihlenen kilise, martyrium ve şapelerin genel özellikleri sırası ile ele alınacaktır. Son kısımda ise bu özelliklerin benzer ve farklı yönleri değerlendirilerek yapının fonksiyonu anlaşılmasına çalışılacaktır.

Erken Hristiyanlık Dönemi'nde bazilikal tip olarak adlandırılan, doğu – batı uzantılı, en az üç neften oluşan ve orta nefi diğer neflerden daha büyük olan mimari plan

şeması kullanılmıştır⁴³. Bu dönemde sıklıkla kullanılan bazilikalarda, apsis bema ile bitişik, orta kısımda naos bölümü yer almaktaydı ve daha sonra nartheks, giriş kısmında ise nartheksin doğu kanadını oluşturan atrium denilen bölüm bulunmaktaydı⁴⁴. Apsisin iki yanında yer alan odaların (prothesis ve diaconicon) ikisi birlikte “psthaphoria” olarak adlandırılmakta ve psthaphorion litürjik objelerin saklandığı mekâna verilen isimdir⁴⁵. Bazilikal plan tipi 4. yüzyıldan 6. yüzyılın sonuna kadar hem Doğu’da hem Batı’da cemaat, piskoposluk, hatta manastır kiliselerinin temel plan tipini oluşturmuştur⁴⁶ (**Resim 50**).

4-6. yüzyıllar arasında Batı Anadolu’da çok sayıda bazilikal planlı kiliseler yapılmıştır⁴⁷. Bölgede bu döneme tarihlenen üç nefli bazilikal planlı 16 yapı tespit edilmiştir⁴⁸. Bölgedeki bazilikaların boyu genellikle 20 ile 30 metre arasında değişmektedir. Bu döneme tarihlendirilen Priene Kilisesi 30,95 metre (**Resim 51**), Priene Nekropol Bazilikası ise 25,76 m ölçülerindedir (**Resim 52**). En kısa kilise 21 m uzunluktaki Milet H. Mikael Kilisesi’dir ve 6. yüzyıla tarihlendirilmektedir⁴⁹ (**Resim 53**). Batı Anadolu’da tespit edilen en uzun yapı ise 74,5 m uzunluktaki Efes Meryem Kilisesi olarak bilinmektedir (**Resim 54**).

Adyton üzerine inşa edilen Didim H. Mikael Kilisesi, 5. yüzyılın ilk yarısına tarihlendirilmektedir⁵⁰. Doğu – batı doğrultulu yapı; üç nefli, 38,2x16,4 m ölçülerinde ve dikdörtgen planlı bir bazilikadır⁵¹ (**Resim 55**). Doğuda bulunan apsisi, içten yarım daire şeklindeki dıştan üç cephelidir ve psthaphoria bulunmamaktadır⁵². Priene

---

⁴³ Koch 2007: 40.

⁴⁴ Mango 2006: 50 – 54.

⁴⁵ Murray – Murray 2014: 435.

⁴⁶ Mango 2006: 50.

⁴⁷ Mango 1978: 19.

⁴⁸ Clarke 1924: 187. Bu yapılar; Sardis EA Bazilikası (4 – 5. Yüzyıl): Buchwald 1984: 201., Gülbahçe Bazilikası (4 – 7. Yüzyıl): Restle 1966: 340., Iasos Mozoleum Bazilikası (4 – 7. yüzyıl), Iasos Tiyatro Kilisesi (4 – 7. yüzyıl), Iasos Agora Kilisesi (5 – 6. yüzyıl), Iasos Akropolis Kilisesi (5 – 6. yüzyıl), Iasos Doğu Kilisesi (5 – 6. Yüzyıl): Berti 1987: 155., Bergama Aşağı Agora Kilisesi (5. yüzyıl): Radt 1988: 321., Efes Doğu Gymnasium Bazilikası (5. yüzyıl): Foss 1979: 83., Hierapolis Katedral Kilisesi (6. yüzyıl): Bernardi – Ferrero 1987: 125., Hierapolis Direkli Bazilika (6. yüzyıl): Bernardi – Ferrero 1987: 129., Milet Katedral Kilisesi (5 – 6. yüzyıl): Müller – Wiener 1973/74: 131., Hierapolis Tiyatro Bazilikası (5 – 6. yüzyıl): Bernardi – Ferrero 1987: 128., Milet H. Mikael Kilisesi (6. yüzyıl): Müller – Wiener 1977/78: 102., Priene Kilisesi (5 – 6. yüzyıl): Wiegand - Schrader 1904: 480, Asos Güney Kilise (6. yüzyıl): Clarke 1924: 187.

Priene Doğu Nekropol Bazilikası (5. yüzyıl) ile bu sayı 17’ye çıkmıştır. Fildhuth 2007: 37 – 40.

⁴⁹ Müller – Wiener 1977/78: 102.

⁵⁰ Ceylan 2000: 116.

⁵¹ Ceylan 2000: 108.

⁵² Ceylan 2000: 108.

Kilisesi'nde de köşe odalarının olmadığı görülmektedir. Batı Anadolu'da, dışa taşkın yarım daire ya da çok cepheli apsis bulunan Erken Dönem yapılarında, prothesis ve dioaconicon bulunmamaktadır⁵³. Köşe odalarının bulunmadığı yapılarda, neflerin doğusuna açılan kapılar aracılığıyla litürjik bir bağlantı kurularak bu işlevin sağlandığı düşünülmektedir⁵⁴.

Yapıların birçoğunda yer yer farklılık gösterse de genel olarak yan nef genişliğinin orta nef genişliğine oranı 1/2 ve 1/3 olarak ölçülmüştür⁵⁵. Priene Kilisesi dışında, bölgede bu döneme tarihlenen yapıların nefleri birbirine arşitravla bağlanmıştır ve bu gelenek Hellenistik Dönem'in etkisini göstermektedir⁵⁶. 6. yüzyıla tarihlenen Priene Kilisesi'nin ikinci evresinde ise sütun ve kemer birlikte kullanılmıştır⁵⁷ (**Resim 56**).

Erken Hristiyanlık Dönemi bazilikalarının birçoğunda nartheks bulunmaktadır. Fakat bölgede Erken Dönem yapıları arasında; Efes Doğu Gymnasium Kilisesi (**Resim 57**), Hierapolis Hamam Kilise (**Resim 58**), Hierapolis Direkli Bazilika (**Resim 59**) nartheksi bulunmayan yapılara örnek gösterilebilir⁵⁸.

Ayinler esnasında, halkın kiliseye girmeden rahibi beklemesi için yapılan atriumlar Erken Hristiyanlık bazilikalarında yaygın bir şekilde görülmektedir⁵⁹ ve özellikle Akdeniz ve Ege kıyılarında revaklarla sınırlandırılmıştır⁶⁰. Atriumlar 7. yüzyıl ile birlikte mimari repertuvardan çıkarılmaya başlanmıştır⁶¹. Ayrıca yapıların birçoğunda farklı plan tiplerine sahip vaftizhaneler bulunmaktadır ve hepsi atrium ile ilişkilidir⁶².

---

⁵³ Ceylan 2001: 193. Ökaristik ayinde, ekme ve şarabın bemaya getirilmesiyle ilgili litürjinin 4. yüzyıl içerisinde gelişmesiyle birlikte pasthaphoria'ya ilk kez Suriye kiliselerinde rastlanmaktadır. Bölgede, bu döneme tarihlenen yapılar arasında pasthaphoria bulunan yapılar; Milet H. Mikael Kilisesi, Hierapolis Direkli Bazilika ve Katedral Kilisesi'dir. Üç yapı da 6. yüzyıla tarihlendirilirken diğer yapıların birçoğu 4 – 7. yüzyıla tarihlendirilmektedir. Fakat 6. yüzyıla tarihlenen Milet Katedral Kilisesi ve Asos Güney Kilise'de de pasthaphoria bulunmamaktadır. Bu sebeple köşe odalarının Batı Anadolu kiliselerine hangi tarihte eklendiği ile ilgili kesin bir şey söylemek mümkün değildir.

⁵⁴ Mathews 1977: 146. Bahsi geçen kapılar, Bergama Aşağı Agora Kilisesi, Priene Kilisesi ve Efes Doğu Gymnasium Kilisesi'nde bulunmamaktadır.

⁵⁵ Ceylan 2001: 192.

⁵⁶ Ceylan 2001: 192.

⁵⁷ Westphalen 1998: 285.

⁵⁸ Ceylan 2001: 194.

⁵⁹ Delvoye 1966: 423.

⁶⁰ Delvoye 1966: 433.

⁶¹ Delvoye 1966: 432.

⁶² Krautheimer 1965: 81. Vaftizhanesi bulunan kiliseler; Efes Meryem Kilisesi, Aphrodisias H. Mikael Kilisesi, Bergama H. Ioannes Kilisesi, Didim H. Mikael Kilisesi, Milet H. Mikael Kilisesi, Hierapolis Katedral Kilisesi, Bergama Aşağı Agora Kilisesi ve Gülbahçe Bazilikası'dır.

Kiliseye girişler genel olarak batıdan sağlanmaktadır. Batı duvarının eksenine ve iki yanına simetrik bir şekilde eklenmiş üç kapılı yapılara çoğunlukla rastlanmaktadır⁶³. Ayrıca, batı duvarı eksenine yerleştirilmiş tek kapılı girişlere sahip kiliseler de bulunmaktadır⁶⁴. Bunların dışında girişi batıda olmayan kiliseler de mevcuttur. Kapısı güneyde bulunan ve narthekse açılan Assos Gymnasium Bazilikası buna örnek gösterilebilir (**Resim 60**).

Erken Dönem Kiliseleri birçok özellikleri bakımından değerlendirilebilir⁶⁵. Fakat ele alınan konular Doğu Nekropolü'ndeki şapel ile karşılaştırma yapabilmek için yeterli olacaktır.

MÖ 7. yüzyıldan itibaren anıt mezarlar ya da heroonlar sadece kent kurucularına, kent halkı tarafından onurlandırılan idarecilere, başarılı sporculara, bağış yapan hayırseverlere ve askeri anlamda başarılı olmuş "kahramanlara" ithafen yapılmıştır⁶⁶. Tapınak planlı, ev tipi, kule tipi, tonozlu mezarlar ve Hellenistik Dönem'e özgü çokgen duvarlı mezarlar gibi çeşitli plan özellikleriyle farklı plan tipleri bulunmaktadır⁶⁷.

Roma İmparatorluk Dönemi içerisinde ise kahramanlık kavramı gerçek anlamını yitirmeye başlamış ve ölen kişiye ailesi tarafından kahramanlık atfedilerek, mezarlar maddi durumlarının da el vermesiyle heroon olarak yapılabilmekteydi⁶⁸.

Anadolu dışında tapınak planlı anıtsal mezarlara Sarsinya müzesindeki Asfionius Rufus mezarı örnek gösterilebilir⁶⁹ (**Resim 61**). Anadolu'da ise bu plana uygun Mylasa Antik Kenti'nde bulunan Hekatamnos⁷⁰ (**Resim 62**) ile Gümüşkesen mezar anıtı⁷¹ (**Resim 63**), Termessos Antik Kenti'nde bulunan Mamastis⁷² (**Resim 64**), Ksantos Antik

---

⁶³ Üç kapılı yapı örnekleri; Efes Meryem Kilisesi, Aphrodisias H. Mikael Kilisesi, Efes Doğu Gymnasium Kilisesi, Milet Katedral Kilisesi, Hierapolis Katedral Kilisesi, Hierapolis Tiyatro Kilisesi, Sardis EA Bazilikası, Iasos Akropol Bazilikası'dır.

⁶⁴ Tek kapılı yapı örnekleri; Bergama H. Ioannes Kilisesi, Iasos Agora Kilisesi, Milet H. Mikael Kilisesi ve Milet Direkli Bazilika'dır.

⁶⁵ Bk. Mango 2006, Koch 2007, Mango 1980, Krautheimer 1965.

⁶⁶ Bilir 2020: 609.

⁶⁷ Bilir 2020: 92.

⁶⁸ Yılmaz 2007: 155.

⁶⁹ Toynbee 1971: 131.

⁷⁰ Arslan 2013: 51.

⁷¹ Bayburtoğlu 1982: 131.

⁷² Toynbee 1971: 131.

Kenti'nde Nereidler⁷³ (**Resim 65**), Parion Antik Kenti⁷⁴ ve son olarak Perge Antik Kenti'nde bulunan anıt mezarlar⁷⁵ örnek gösterilebilir.

Hristiyanlık ile birlikte, Roma ve Hellenistik Dönem'in anıt mezar ya da heroon anlayışı değişmiştir. Din şehitlerinin yani martyrlerin gömüldüğü yapılar martyriumlar olarak karşımıza çıkmaktadır⁷⁶. İsa'nın Hristiyanlık adına yaptıklarına, bir martyrin acılarına tanıklık eden mekânlar veya bir martyr mezarı üzerine inşa edilmiş anıtsal yapılar martyrium olarak adlandırılmaktadır⁷⁷. Ayrıca, kutsal olduğu kabul edilen insanların dünyevi kalıntıları veya onlarla ilgili kutsanmış objeler olan rölikler de martyrium yapılarının içinde muhafaza edilmekteydi⁷⁸. Bununla birlikte, mezar ya da rölik bulunmayan martyriumlar da mevcuttur. Hz. İbrahim'in tanrıyla konuştuğu ağacın bulunduğu alana, 330 yılında Constantinus tarafından tek nefli ve bazilikal planlı yapı örnek gösterilebilir⁷⁹. Ayrıca Stephan Hill bu durumu, kutsallık atfedilen bir mekânda, kutsallık atfedilen bir olayın anılması için inşa edilmiş martyrium olarak değerlendirmiştir⁸⁰. Özellikle, İsa'nın mucizelerini gerçekleştirdiği yerlerin rölik olarak kabul edilmesi ve buralara martyriumlar inşa edilmesi mezar ve rölik bulunma zorunluluğunu ortadan kaldırmıştır⁸¹.

MS. 2-3. yüzyıllar boyunca martyriumlar oldukça popüler olmuş, sadece kahramanların değil parası olan herkes tarafından tercih edilen mezarlar haline gelmiştir⁸². Dini yapılardan bağımsız olarak inşa edilen ilk martyriumlar zaman içerisinde dini yapılarla bütünleşik bir biçimde gelişmiştir⁸³. Bu gelişim süreci imparatorluğun batısında ve doğusunda farklılık göstermiştir⁸⁴.

Martyriumlar plan tipi olarak merkezi planlı, tonozlu, kare, haç, dairesel ve çokgen planlı olarak birçok farklı tipolojiye sahiptir⁸⁵. Günümüze ulaşan ilk

---

⁷³ Borchhardt 1999: 45 – 52.

⁷⁴ Kasapoğlu 2007: 486 – 487.

⁷⁵ Kara 2015: 434 – 438.

⁷⁶ Bilir 2020: 94.

⁷⁷ Krautheimer 1986: 519.

⁷⁸ Kazhdan 1991: 1780.

⁷⁹ Hill 1996: 32.

⁸⁰ Hill 1996: 32.

⁸¹ Bilir 2020: 628.

⁸² Bilir 2020: 92.

⁸³ Grabar 1949: 96 – 97.

⁸⁴ Ward – Perkins 1994: 495. Ayrıca bk. Beygo 2006: 44 – 45.

⁸⁵ Grabar 1949: 96.

örneklerinden bir tanesi, İmparator Diocletianus tarafından şehit edilen Aziz Anastasius'un Salona Marusinac'ta bulunun ve dini yapıdan bağımsız olarak iki katlı inşa edilen martyriumudur⁸⁶ (**Resim 66**). Constantinus'un kızına ait olan S. Costanza mozalesi⁸⁷ (**Resim 67**) ve yine Constantinus döneminde yapımına başlanan Yeniden Diriliş Kilisesi'nin batısındaki martyrium⁸⁸ merkezi planın kullanıldığı ve dairesel formda inşa edilmiş önemli örneklerin başında gelmektedir (**Resim 68**).

Martyruma son olarak; İznik Gölü içinde, sular altında kalmış ve üç evresi olduğu tespit edilen nekropol kilisesi örnek gösterilebilir⁸⁹ (**Resim 69**). Doğu – batı doğrultulu ve üç nefli bazilikanın dıştan uzunluğu 41,32x18,61 metre olarak tespit edilmiştir⁹⁰. Yapılan kazılar sunucunda, mezarlarda ulaşılan sikkelerden yola çıkarak bazilika 4. yüzyılın üçüncü çeyreğine tarihlendirilmektedir⁹¹. Apsisin güneyinde, diakonikon olarak kullanılan bölümde 1,97x0,70 m ölçülerine sahip bir adet lahite ulaşılmıştır⁹². Lahit yekpare taşlardan ziyade daha sonradan birleştirilmiş taşlarla oluşturulmuştur. Bu sonuçtan yola çıkarak lahit, bazilikanın inşasından daha sonra buraya yerleştirildiği anlaşılmaktadır⁹³. Yapının ilk evresinde, içinde mezar şapelinin bulunduğu ve nekropol alanında yer aldığı netlik kazanmıştır⁹⁴. Apsisin güneyinde tespit edilen lahitte de bir martyrin mezarının olması muhtemeldir. Bazilika, tarihsel veriler ve ulaşılan bilgiler bir arada değerlendirildiğinde MS. 304 ya da 305 yılında vahşice katledilen din şehidi Aziz Neophytos'un mezarı üzerine inşa edildiğini göstermektedir⁹⁵. Kilise, şapel ve mezar birlikteliğine sahip olan sualtı bazilikasında sürdürülen çalışmalar hem İznik'in Erken Hristiyanlık Dönemi'ni hem de Hristiyanlık tarihini ve yapılarını anlamak adına önemli çalışmalardır.

---

⁸⁶ Grabar 1946: 94.

⁸⁷ Krautheimer 1986: 65.

⁸⁸ Krautheimer 1986: 60.

⁸⁹ Detaylı bilgi için bk. Şahin 2014: 2 – 5, Şahin 2014a: 16 – 20, Şahin vd. 2014a: 76 – 84, Şahin vd. 2014b: 42 – 45, Şahin 2015, 69 – 70, Şahin 2016: 76 – 79, Şahin 2016a: 64 – 79, Şahin 2016b: 435 – 450, Şahin 2017: 78 – 81, Şahin vd. 2017: 125 – 140.

⁹⁰ Şahin 2015: 44.

⁹¹ Şahin 2017: 81.

⁹² Şahin 2015: 45.

⁹³ Şahin 2015: 46.

⁹⁴ Bilir 2020: 153.

⁹⁵ Şahin vd. 2014: 10.

Erken Hristiyanlık Dönemi'nin önemli dini yapılarından bir tanesi de şapellerdir⁹⁶. Bu dönemde, görkemli kilise ve vaftizhanelerin dışında daha az heybetli olan ve şapel olarak bildiğimiz yapılar inşa edilmiştir. Şapeller, sayı olarak küçük cemaate sahip yerel toplulukların, Hristiyanlığa bağlıklarını gösterdikleri yapılar olarak ortaya çıkmıştır⁹⁷. 4 – 6. yüzyıllar arasında aziz kültürünün yükselmesiyle birlikte şehit mezarlarının üzerine yapılan şapeller de yoğunluk kazanmıştır⁹⁸. Benzer mimari tipolojiye sahip Hristiyan mezar yapıları, şehitleri anmak için yapılan türbeler, cenaze ile anma işlevlerini birleştiren çok amaçlı yapılar bu durumu izlemiştir⁹⁹. Fakat bu dönemde inşa edilen pek çok kilise, din adamlarının özel ibadetleri için inşa edilmiş ve azizlerin kalıntılarıyla kutsanmıştır. Kutsanan bu kiliselerin içine veyahut yanına kutsallık attıkları şapelleri inşa etmişler¹⁰⁰ ve özel ayinleri, duaları ve cenaze törenlerini burada gerçekleştirmeye başlamışlardır¹⁰¹. Genel anlamda bağımsız yapılar olarak ortaya çıkan Erken Hristiyanlık şapelleri bir şehit veya şehit kültürüyle ilgili olsalar da çoğu zaman defin yerleri olarak seçilmişlerdir¹⁰². Daha sonraki bir gelişme olarak şapelin yanına bir bazilika inşa edilerek iki yapı birbirine bağlanmıştır¹⁰³. Böylece yapı, zengin ve güçlüler tarafından mezar yeri olarak seçilerek, cenaze şapeli fonksiyonuyla ikinci kullanıma sahip olmuşlardır.

Pharr'a göre; tüm bu cenaze ve anma yapıları kutsal kabul edildiği için Roma yasa ve geleneklerine göre şehir surlarının dışındaki mezarlık alanlarına inşa edilebilirdi¹⁰⁴. Bununla birlikte bu yapılar, şehitlerin gerçek mezarlarından uzakta ve ölümlerinden çok sonra bir araya getirilen kalıntıların barındırmak için inşa edilmiş ortak şehit türbesini özetlemektedir¹⁰⁵. Mezar, kemik ya da kutsal emanet bulunmayan şapeller konum, kullanım ve işlev açısından günümüzde hala tartışmaya açık yapılardır.

---

⁹⁶ Şapel kelimesi başlangıçta bir binayı değil bir kalıntıyı temsil ediyordu. Örneğin bir azizin pelerini ya da devlet adamının en değerli eşyası şapel olarak kabul edilmekteydi. Gezgin bir yaşam süren dönem insanları, gittikleri yerde bu eşyaları hem muhafaza etmek hem de sergilemek için çadır kullanmışlardır. Zaman içerisinde bu eşyaların sergilendikleri çadırlar “şapel” ismini almaya başlamıştır. Daha sonra kutsal bir kalıntıyı muhafaza eden yapılara şapel adı verilmeye başlanmıştır. bk. Mackie 2003: 4.

⁹⁷ Mackie 2003: 3.

⁹⁸ Mackie 2003: 3.

⁹⁹ Mackie 2003: 3.

¹⁰⁰ Mackie 2003: 3.

¹⁰¹ Mackie 2003: 6.

¹⁰² Mackie 2003: 6.

¹⁰³ Mackie 2003: 6.

¹⁰⁴ Pharr 1952: 240.

¹⁰⁵ Mackie 2003: 7.

Anadolu dışında, Erken Hristiyanlık Dönemi'nde inşa edilmiş ve iyi korunmuş durumda olan şapellerden bir tanesine Ravenna'da bulunan Galla Placidia Mozalesi örnek gösterilebilir. Haç planlı şapel aynı zamanda martyrium'dur. **(Resim 70)**. Anadolu'da ise bu döneme tarihlenen korunmuş örnekler yok denecek kadar azdır.

Sardis Antik Kenti'nin güney nekropolünde yer alan çift apsisli yapı, kilisenin doğusuna eklenen mezar şapeli olarak değerlendirilmiştir¹⁰⁶ **(Resim 71)**. Kilise ile mezar şapeli bir arada düşünüldüğünde yapının toplam boyutu içten 11,71x5,80 metredir¹⁰⁷. Tek nefli olarak inşa edilen kilise içerisindeki şapel 4,75x5,80 m ölçülerindedir¹⁰⁸. Batıda bulunan kilisenin yetersiz kalmasından dolayı kuzeye kilise ile bitişik mekânlar ilave edilmiştir¹⁰⁹. Kilisenin doğusuna ise kilise ile aynı genişliğe sahip mezar şapeli eklenmiştir. Şapelin, muhtemelen Sardis'te yaşamış bir din adamının mezarı üzerine inşa edildiği düşünülmektedir¹¹⁰. Taş ve tuğlanın bir arada kullanıldığı şapelin apsisi, iki mermer sütunçe ile ayrılarak üçüz pencereden oluşturulmuştur¹¹¹ **(Resim 72)**. Apsiste sunağı taşıyan basit bir sütun tamburu bulunmaktadır¹¹² **(Resim 73)**. İç mekân duvarlarının fresklerle kaplı olduğu tespit edilmiş fakat duvar resimleri günümüze ulaşmamıştır¹¹³ Batı duvarı üzerinde bulunan ana giriş kapısı ile birlikte biri kuzeye diğeri güneye açılan iki kapısı daha bulunmaktadır¹¹⁴. Butler, şapelin yakınlarında bulduğu sikkelerden yola çıkarak yapıyı 4. yüzyılın ortalarına tarihlemektedir¹¹⁵.

Knidos Antik Kenti'nin Batı Limanı'nda bulunan şapel, naos, bema ve apsisten oluşan önemli tek nefli şapellerden bir tanesidir¹¹⁶ **(Resim 74)**. Doğu – batı doğrultu ve 10,30x5,88 m ölçülerindeki şapel, kuzeyindeki mekânlarla birlikte “Liman Şapeli Kompleksi” olarak isimlendirilmiştir¹¹⁷. Şapelin kuzeyinde, dörtgen planlı altı mekândan oluşan alan, 10,65x11,70 m ölçülerindedir¹¹⁸. Şapele giriş, batı duvarının eksenine

---

¹⁰⁶ bk. Butler 1922: 112 – 115.

¹⁰⁷ Kilise olduğu düşünülen tek nefli yapı, boyutları ve mimari özellikleri açısından, kiliseden ziyade şapel olarak değerlendirilebilir.

¹⁰⁸ Karakaya 1993 – 1994: 76.

¹⁰⁹ Butler 1922: 112.

¹¹⁰ Butler 1922: 113.

¹¹¹ Butler 1922: 114.

¹¹² Butler 1922: 112.

¹¹³ Hanfmann 1970: 54.

¹¹⁴ Karakaya 1993 – 1994: 76.

¹¹⁵ Butler 1922: 113.

¹¹⁶ bk. Doksanaltı 2017, Doksanaltı 2018.

¹¹⁷ Doksanaltı 2018: 46.

¹¹⁸ Doksanaltı 2018: 46.

oluşturulan kapıdan sağlanmaktadır ve ayrıca kuzeydeki mekâna giriş için şapelin kuzey duvarını hemen hemen ortalayacak şekilde bir kapı daha ilave edilmiştir¹¹⁹. Naos zemini, dörtgen traverten plakalarla kaplanmış fakat plakalar günümüze parçalanmış bir şekilde ulaşmıştır¹²⁰. Bema ile naosu birbirinden ayıran bloğun doğusunda, doğu – batı doğrultulu uzanmış çocuk mezarı bulunmaktadır¹²¹ (**Resim 75**). 3x1,5 m ölçülerine sahip apsisin kuzeyinde ve güneyindeki çıkıntılar 0,80 m ilerledikten sonra duvarlarla birleşmektedir¹²². Kuzeydeki mekânda da bir adet erkek mezarına ulaşılmıştır¹²³. Kompleksin kullanım süreci bittikten sonra mezarların yapıldığı düşünülmektedir¹²⁴. Alanda yapılan kazılar sonucunda ulaşılan veriler değerlendirilmiş ve şapel ile kuzeydeki mekânın aynı anda yapıldığı tespit edilmiştir¹²⁵. Bununla birlikte kompleksin 5. yüzyılda inşa edilip 7. yüzyılın ortalarına kadar aktif bir şekilde kullanıldığı anlaşılmıştır¹²⁶ (**Resim 76**).

Genel anlamda, çok farklı adlandırmalara sahip şapellerle karşılaşmak mümkündür. Bunlar; saray şapeli, mezar şapeli, rölik şapeli, kilise şapeli, cenaze şapeli, köprü şapeli, kale şapeli, hastane şapeli, bahçe şapeli, ev şapeli ve diğerleri. Bu adlandırmalar, yapının inşa edildiği dönem, konum ve fonksiyonuna göre farklılık göstermektedir. Fakat temel bir yaklaşım olarak bütün şapel türleri, cemaatin bir araya gelerek ibadet etmesini sağlayan dini yapılardır.

Priene’de de kentin Erken Hristiyanlık Dönemi’nde inşa edilen şapeller bulunmaktadır¹²⁷. Fakat tespit edilen şapellerin hepsi kenti çevreleyen surların içinde yer almaktadır. Muhtemelen bu yapıların hepsi Piskoposluk Kilisesi’ne bağlı bir şekilde faaliyet yürütmektedirler.

Sonuç olarak; Priene kentinin doğu nekropolünde bulunan apsisli yapı mimari özellikleri, plan tipi, süsleme öğeleri, konumu ve yukarıda bahsedilen çağdaş örnekleri

---

¹¹⁹ Doksanaltı 2018: 46, 47.

¹²⁰ Doksanaltı 2017: 17.

¹²¹ Doksanaltı 2017: 18.

¹²² Doksanaltı 2017: 18.

¹²³ Doksanaltı 2018: 48.

¹²⁴ Doksanaltı 2018: 48.

¹²⁵ Doksanaltı 2018: 47.

¹²⁶ Doksanaltı 2018: 46.

¹²⁷ bk. “Priene’de Erken Hristiyanlık Dönemi ve Dini Yapıları”: 39 – 45.

ile birlikte değerlendirildiğinde fonksiyonunun şapel olduğu anlaşılmaktadır. Fakat şapelin, cenaze şapeli, mezar şapeli, azizlerin ortak martyrimu vd. fonksiyonlara sahip olup olmadığı kazıların tamamlanmasıyla kesinlik kazanacaktır.

1.4. Duvar Resimleri

Alanda kazılar başlaman önce, temizlik çalışmaları esnasında yapılan ilk incelemeler sonucunda, yapının iç mekânının çeşitli noktalarında, duvar yüzeylerinde duvar resimlerinin bulunduğu tespit edilmiştir. Yapının kuzey duvarının apsisle kesiştiği doğu köşesinin iç yüzeyinde ve güney duvarının iç yüzeyinin çeşitli noktalarında duvar resmine ait kalıntıların korunduğu görülmüştür. Bu durum, iç mekânın tamamen resimlerle kaplı olabileceği fikrini vermiştir. Naosun batısında yapılan kazı çalışmaları sonucunda yapının kuzey ve batı duvarlarının iç yüzeyinin tamamen resimlerle kaplı olduğu fikri büyük oranda netlik kazanmıştır (**Resim 77**). Ayrıca apsisde yapılan çalışmalar sonucunda, apsis duvarının da fresk kaplı olduğu anlaşılmış fakat duvar yüzeyinde herhangi bir figür ya da bezeme günümüze ulaşamamıştır.

Batı duvarı üzerindeki kapının güneyinde bulunan duvar resmi büyük oranda tahrip olmuş ve sadece küçük bir kısmı günümüze ulaşmıştır (**Resim 78 - 79**). Zeminden yaklaşık olarak 0,40 m yükseklikte başlayan resim kalıntıları, 0,40 m yüksekliğe ve 0,80 m genişliğe sahiptir. Kapı eşiğine yakın bir noktada korunan duvar resmi üzerinde, bezeme olarak yer yer üçgen, daire ve birbirine paralel dikey çizgiler oluşturan geometrik motifler kullanılmıştır. Kırmızı, mavi, yeşil ve beyaz renklerin tercih edildiği süslemenin üzerinde, ikinci katman olarak yapılan freskin tutturulması için çeşitli boyutlarda kazınmış alanlar mevcuttur. Yapının diğer duvarlarının çeşitli bölümlerinde görülen, daha geç evrelere ait fresk katmanlarının, bu bölümde günümüze ulaşmadığı görülmektedir.

Batı duvarının kuzeyindeki duvar resmi ise büyük oranda korunmuş bir şekilde açığa çıkarılmıştır (**Resim 80 – 81**). Duvarın en üst katmanında bulunan resim, zeminden başlayıp 1,30 m yüksekliğe ve 1,80 m genişliğe sahiptir. 4 farklı tabakadan oluşan duvar resminin son evresi olan dördüncü katmanı üzerinde, batı duvarının kuzey yarısını ortalayacak şekilde oluşturulmuş bir figüre ait ayaklar ve figürün elbisesinin etek kısmı görülmektedir. Açık sarı zemin üzerine resmedilen figür, bordo bir bordür ile çevrelenmiştir. Bordo elbise ve mavi bir pelerin (?) taşıyan figürün elbise kıvrımları inci

dizisi ile çevrelenmiş, bu inci dizileri boyama şeklinde değil kabartma şeklinde oluşturulmuştur. Diz kapağının altında biten elbisenin etek çevresi aynı şekilde kabartma inci dizileriyle bezenmiştir. Etek çevresinde, inci dizilerinden oluşturulan 6 adet dikdörtgen mevcuttur. Her dikdörtgenin içinde sırasıyla mavi ve beyaz renkler kullanılarak daha küçük boyutlarda dikdörtgenler bezenmiştir. Figüre ait ayakkabının (?) bilek çevresinde de inci dizisine rastlanmaktadır. Resmin sağına ve soluna derinliği yakalamak ve figürü ön plana çıkarabilmek için mavi renkler kullanılarak perspektif sağlanmaya çalışılmıştır.

Batı duvarının kuzey bölümünde, kuzey duvarına yakın bir noktada, zemin hizasından başlayan üçüncü katmana ait duvar resimleri görülmektedir. Mavi renk kullanılarak çerçeve oluşturulan bezemenin ortalarında yine mavi ve beyaz renklerle mermer görünümü verilmeye çalışılmıştır (**Resim 82**). Bu durum, alt katmanın zemin seviyesinden yaklaşık 1,00 m yüksekliğe kadar olan alanda, mermer taklidi duvar resimlerinin yer aldığını göstermektedir.

Batı duvarı üzerindeki kapının hemen kuzeyine doğru, güneybatı köşesinde, ikinci katmana ait duvar resimleri görülmektedir (**Resim 83**). Çevresi mavi, iç kısmı beyaz renklerle oluşturulmuş bordür kullanılmıştır. Genel olarak sarı renklerin hâkim olduğu bezemede, yarım dairelerin çizgisel hatlarla birbirine bağlanan geometrik motifler kullanılmıştır.

Kuzey duvarında ise, yapının batı duvarından başlayarak doğuya doğru yaklaşık 2,00 m mesafe boyunca duvar yüzeyinin freskle kaplı olduğu görülmüş ve toprak altında doğuya doğru devam ettiği tespit edilmiştir (**Resim 84 - 85**). 4 farklı evreye sahip duvar resimlerinin her katmanı net bir şekilde izlenebilmektedir. Kuzey duvarının batı üst köşesinde, birinci katmana ait bezemeler bulunmaktadır (**Resim 86**). Duvarın batısında sarı zemin üzerine kırmızı renk kullanılarak bezenmiş kuş figürü belirgin bir şekilde görülebilmektedir. Baş ve kanadı sarı renk kullanılarak oluşturulan kuş figürü çok az bir kısmı görünen girland motifinin batısına yerleştirilmiştir. Kırmızı renk ile oluşturulan girland motifinin doğusunda yeşil, mavi ve kırmızı renklerin kullanıldığı bitkisel bezemeler yer almaktadır. Duvar resmi üzerinde, ikinci katmana ait resimlerin tutturulması amacıyla kazınmış alanlar mevcuttur. İkinci katmanı oluşturan duvar resimlerinin çok az bir kısmı görülebilir durumdadır. Net bir şekilde görülemeyen bu

katmanın çizgisel ve geometrik motiflerle süslediği söylenebilir. Kuzey duvar yüzeyinin alt kısmında üçüncü katmana ait süslemeler bulunmaktadır ve çok iyi korunmuş durumdadır (**Resim 87**). Bu resimler, naosun batısında bulunan birinci basamak zemininden yaklaşık 0,55 metre, ikinci basamak zemininden ise yaklaşık 1,10 m yüksekliğe sahiptir. Kuzey duvarının zemininden yaklaşık 1,00-1,10 m yüksekliğe sahip bu alanda farklı genişlik ve renklerde, mermer taklidi freskler bulunmaktadır. Duvarın batısından doğusuna doğru yaklaşık 0,80 m genişlikte kırmızı zemin üzerine pembe renk kullanılarak mermer damarları taklit edilmiştir (**Resim 87**). Hemen yanında doğuya doğru yaklaşık 0,70 m genişliğe sahip mavi ve beyaz renkler kullanılarak oluşturulan çerçeve içerisine yeşil ve beyaz renklerin hâkim olduğu mermer imitasyon bezeme bulunmaktadır (**Resim 88**). Bu bezemenin hemen doğusunda ise genişliği yaklaşık 0,50 m ölçülerine sahip üçüncü mermer imitasyon panel yer alır (**Resim 89**). Sarı ve turuncu renklerle işlenen bezemede mermer görünümü diğerlerinden farklı olarak dikey değil kıvrımlı damarlar ile verilmeye çalışılmıştır. Duvar resmi doğuda toprak altına doğru devam etmektedir. İmitasyon olarak bezenen mermerlerin üstünde yer alan resimler dördüncü katman olarak tespit edilmiştir ve buraya işlenen freskler son evreye aittir. Bu katman, duvarın alt hizasında bulunan mermer imitasyon bezemelere dokunulmadan, duvarın üst hizasına oturtularak işlenmiştir. Freskin korunmuş olan bölümünde, apside doğru yönelmiş bir figürün ayakları görünmektedir (**Resim 90**). Kesin olmamakla birlikte üst kısımda yer alan figürler apside kadar devam eden bir kompozisyon içermektedir.

Apsisin güneyinde yapılan kazı çalışmaları sonucunda, duvarlarda fresklerin bulunduğu anlaşılmış fakat bezemeler günümüze ulaşmamıştır. Kazılar esnasında bu alandan, daha çok sarı, mavi ve beyaz renklerin yoğunluk kazandığı fresk parçaları çıkarılmıştır.

Duvar resimleri genel olarak değerlendirildiğinde, batı duvarının güneyinde, 1. kata ait freskte yer alan geometrik motifleri Geç Roma ve Erken Bizans Dönemi'ne tarihlendirilen birçok yapıda gerek mozaik olarak gerekse de fresk olarak görmek mümkündür (**Resim 78 - 79**).

Kuzey duvarın alt cephesinde, paneller halinde yer alan mermer imitasyonun en önemli örneklerini Efes Yamaç Evler'de görmekteyiz (**Resim 91**)¹²⁸. Ayrıca

---

¹²⁸ Zimmermann – Ladstatter 2012: 103. Fig. 171,4.

Bulgaristan’da bulunan Serdica Antik Kenti’nde 9 adet mezar odası bulunmaktadır. Mezar odalarının hemen hemen hepsinde MS. 4. yüzyıla tarihlenen mermer imitasyonlara yer verilmiştir. Özellikle 7 Numaralı Mezar Odası’nın doğu ve kuzey duvarlarında yer alan mermer paneller korunmuş bir şekilde günümüze ulaşmıştır¹²⁹ (**Resim 92 – 93**). Ayrıca İznik’te bulunan ve 5. yüzyıla tarihlendirilen Hespekli Hypojesi’nde de bu tarz panellere rastlamaktayız (**Resim 93a – 93b – 93c**). Üzeri tonozla örtülü olan mezar odasının tavanı, karelere bölünmüş kasetler şeklinde düzenlenmiştir. Etrafı kırmızı kontörle çevrelenen karelerin her birinin içerisine çiçek ve dörderli yaprak motifleri yerleştirilmiştir¹³⁰.

Şapelin batı duvarının kuzey cephesinde, ayakları görülen kanatlı insan figürünün yani melek tasvirinin en iyi örneklerine Ravenna’da rastlamaktayız. Özellikle Sant Vitale Bazilikası’nın apsis tavanında yer alan genç İsa ve onun iki yanında yer alan melekler dikkat çekicidir (**Resim 94**). Sant Apollinare Nuovo Bazilika’sında Çoban İsa’ya eşlik eden melekler ise kırmızı ve mavi kıyafetlerle resmedilmiştir (**Resim 95**). Kırmızı kıyafetli melek sevgi ve iyiliği, mavi kıyafetli melek ise bencillik ve kötülüğü temsil etmektedir¹³¹. Yine bazilikanın güney duvarında üç panel şeklinde işlenmiş mozaiklerin en alt sırada yan yana sıralanmış azizlere ve İsa’nın iki yanında melek tasvirlerine yer verilmiştir¹³² (**Resim 96**). Sant Apollinare Nuovo Bazilikası’ndaki diğer önemli tasvir ise altın tahtta Meryem kucağında çocuk İsa ile resmedilmiştir. Tahtın iki yanında ise melek figürleri yer almaktadır (**Resim 97**).

Melek tasvirlerinin yer aldığı yapılara son örnek İznik Koimesis Tes Theotokos Kilisesi’dir. Bema kemerlerinde yer alan 4 melek simetrik bir şekilde yerleştirilmiştir (**Resim 98**). Otorite, hâkimiyet, güç ve erdemi simgeleyen bu melekler, imparator kıyafetleri içerisinde, kanatlı ve başlarında altın hale ile betimlenmiştir. Adeta İsa’nın tahtını yücelten bir kompozisyon işlenmiştir. Meleklerin altında yer alan yazıtta ise “gökler onunla kıvansın, ve tüm melekler önünde huşu ile eğilsin” yazmaktadır¹³³. MS.

¹²⁹ Pillinger 1999: 66 – 67, Abb. 133 – 134.

¹³⁰ Yalman t.y.: 123.

¹³¹ Frossard 2004: 33.

¹³² Lassus 1966: 32.

¹³³ De Maffei 2004: 114, Şahin 1979: 495, Underwood 1959: 240, Wulf 1903: 210.

8. Yüzyıla tarihlendirilen kilise, Orhan Gazi'nin 1922'de kenti fethetmesiyle ayakta kalan tek Hristiyan ibadethanesi olmuş ve camiye çevrilmemiştir¹³⁴.

Şapelin kuzey duvarının üst bölümünde, apsise yönelmiş ve hareket halinde olduğu düşünülen ayaklar hem kuzey hem de güney duvarında yan yana sıralanmış insan figürlerinin olabileceği fikrini vermektedir. İhtimaller değerlendirildiğinde güney duvarında 6 kuzey duvarında 6 olmak üzere toplamda 12 havari figürü resmedilmiş olabilir. Fakat figürlerin hareket halinde olduğu göz önünde bulundurulursa, ellerinde sunularla muhtemelen apsise resmedilen İsa'ya yönelmiş aziz ve azizeler olabilir. Bu kompozisyonun en önemli örneğini Ravenna Sant Apollinare Nuovo Bazilikası'nda görmekteyiz. İlk örnek, bazilikanın güney duvarında azizler İsa'ya ikramlarını sunmak üzere sıralanmış bir şekilde resmedilmiştir (**Resim 99**). Bir diğeri ise, bazilikanın kuzey duvarında tahtta oturan Meryem ve kucağındaki çocuk İsa'ya hediyelerini sunmak için yönelmiş ve dönemin üç barbar kralını temsil ettiği düşünülen üç bilge insan figürüne ve onların arkasına sıralanmış azizlere yer verilmiştir (**Resim 100**).

Priene Doğu Nekropol Şapeli'nde yer alan duvar resimlerini doğru bir şekilde anlayabilmek ve yorumlayabilmek için gerekli koruma önlemleri alınarak şapelin iç mekân kazılarının tamamlanması gerekmektedir. Yukarıda yapılan değerlendirmeler ve örneklendirmeler, ulaşılan ilk bilgiler doğrultusunda şapel içerisindeki kompozisyonu anlamak adına önemlidir.

1.5. Mozaikler

2019 yılında, gerek yapının içinde gerekse de yapının çevresinde yapılan kazı çalışmaları sonucunda alanın birçok noktasında mozaik parçalarına ulaşılmıştır (**Resim 101**). Ulaşılan bu parçalar, yapının herhangi bir noktasında mozaik kaplı bir alan olabileceğini düşündürmüştür. 2019 yılında apsisin güneyinde yürütülen kazılar neticesinde, apsis zemininin tamamen mozaik döşeme ile kaplı olduğu tespit edilmiştir (**Resim 23 - 24 - 24a**). Apsisin güneyinde, synthronon ile güney duvarın birleştiği noktadan başlayarak kuzeye ve batıya doğru devam eden mozaik döşeli zemin doğu – batı doğrultusunda 1,00 metre, kuzey – güney doğrultusunda ise yaklaşık 0,50 m devam

¹³⁴ Ötüken vd. 1986: 231, Şahin 2014: 102.

etmektedir (**Resim 24**). Mozaik döşeme batıda toprak altına doğru ilerlemektedir. Kuzeyde 0,50 m mesafeden sonra zeminde mozaik döşemenin dağıldığı ve devam etmediği görülmüştür.

Apsisin güney yarısının kuzeyinde, zemin döşemesi olarak kullanılan mozaığın devamına ulaşılmıştır (**Resim 102**). Doğu - batı doğrultusunda yaklaşık 1,20 metre, kuzey – güney doğrultusunda ise yaklaşık 0,50 m ölçülerine sahip olan mozaik kaplı zemin döşemesi, apsisin kuzey yarısına doğru toprak altında devam etmektedir.

2021 yılında, naosun batısında yürütülen çalışmalar sonucunda, yapının batı duvarının 1,50 m doğusunda, güney duvarının yaklaşık 2,00 m kuzeyinde mozaik kaplı zemin döşemesine ulaşılmıştır (**Resim 22**). Kuzey – güney doğrultusunda 0,47 metre, doğu batı doğrultusunda ise 0,24 m ölçülere sahip olan mozaik döşeme doğuda toprak altında devam etmektedir. Mevcut mozaik döşemenin yaklaşık 0,20 m kuzeyinde mozaığın devam ettiği görülmüştür. 0,26x0,22 m ölçülerine sahip zemin döşemesi mozaik doğuda toprak altına, kuzeyde ise sonradan düştüğü anlaşılan eşik taşının altına doğru devam etmektedir.

Genel olarak, yaklaşık 0,1x0,1 m ölçülere sahip tesseraların yan yana getirilmesiyle ve opus tessellatum tekniğiyle oluşturulan döşeme mozaığında mavi, açık mavi ve beyaz renkler hâkimdir. Mozaik döşeme, iç içe geçmiş dairelerle düzenlenmiş ve orta boğum noktalarından birbirine bağlı düğüm motifin kullanıldığı anlaşılmıştır (**Resim 24 – 24a**). Hemen hemen her dönemde zemin döşemesi olarak tercih edilen örgü motif detaylı bir şekilde incelendiğinde açık zemin üzerine üç renkli basit örgü bandı modeli olarak işlendiği anlaşılmıştır. Le Décor Géométrique De La Mosaïque Romaine kitabında, motifin birebir aynısına rastlanılmamıştır. Motifin benzer örnekleri kitapta yer almaktadır ancak genellikle zeminde bordür olarak tercih edildiği görülmektedir.¹³⁵

5. yüzyılın sonlarına tarihlenen Bursa Derecik Bazilikası'nın kuzey nefinde¹³⁶ (**Resim 103**) ve 4. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenen Sardis Kenti Kuzey Temenos Kompleksi'nin zemininde¹³⁷ (**Resim 104**) bordür olarak karşımıza çıkmaktadır. 4.

---

¹³⁵ Décor I: pl.70h, pl. 233d.

¹³⁶ Çitakoğlu 2015: 70. Levha 77b.

¹³⁷ Campbell 1991: 9. Pl. 28.

yüzyılın sonlarına tarihlendirilen Aphrodisias Kenti Aphrodite Tapınağı'nın Bizans dönemi zemininde¹³⁸ ise ayrı bir panel şeklinde oluşturulmuştur (**Resim 105**).

Şapelin apsis zemininde yer alan motive en yakın örnekler, Anemurium Kenti'nde bulunan ve 6. yüzyıla tarihlendirilen Kutsal Havariler Kilisesi'nin nartheksinde¹³⁹ (**Resim 106**), Anemurium Nekropol Kilisesi'nin koro bölümünde¹⁴⁰ (**Resim 107**) ve 5. yüzyılın sonu 6. yüzyılın başlarına tarihlendirilen Aphrodisias Psikoposluk Konutu'nun zemininde¹⁴¹ (**Resim 108**) bulunan döşeme mozaikleridir.

Şapeldeki döşeme mozaiklerini benzer örnekleriyle karşılaştırarak tarihlendirmek mümkündür. Kuzeydeki ana kayanın, kuzey duvarı üzerine devrilip yıkmasından sonra muhtemelen yapıda bir takım tadilatlar gerçekleşmiştir. MS. 472 yılında bölgede gerçekleşen şiddetli depremin bu duruma yol açan en önemli sebeplerden bir tanesi olabileceği yukarıda belirtilmişti. Bu tarihten itibaren yapıda gerçekleştirilen tadilatla birlikte zemine ve apside mozaik döşenmiş olabileceği söylenebilir. Bu tespitlerden yola çıkarak hem naos zeminine hem de apsis zeminine döşenen mozaikleri 5. yüzyıl sonu 6. yüzyıl başına tarihlendirmek mümkündür.

Son olarak; Aphrodisias Piskoposluk Konutu ile Priene Doğu Nekropol Şapeli'ne döşenen mozaikler motif, teknik ve tarihlendirme açısından oldukça benzer örneklerdir. Bu benzerliklerden yola çıkarak, iki kentin mesafe olarak birbirine yakın olması da göz önünde bulundurulduğunda, şapele uygulanan döşeme mozaikini Aphrodisias'tan gelen mozaik ustaları yapmış olabilir. İlerleyen dönemlerde, Priene'nin Bizans Dönemi mozaikleri ile ilgili yapılacak çalışmalarda bu durum göz önünde bulundurulmalıdır.

Doğu Nekropol Şapeli'nde çok küçük bir kısmı açığa çıkarılan döşeme mozaikinin tamamı gün yüzüne çıkarıldığında, daha fazla bilgi ile daha somut değerlendirmeler yapmak mümkün olacaktır.

1.6. Mezarlar

1.6.1. 1 Numaralı Mezar

---

¹³⁸ Campbell 1991: 8,9. Pl. 24.

¹³⁹ Campbell 1998: 24, 26. Pl.108.

¹⁴⁰ Campbell 1998: 46, 49, 50. Pl. 204.

¹⁴¹ Campbell 1998 25. Pl. 121.

1 Numaralı Mezar, atriumun kuzeyinde, atrium ile kuzeyinde bulunan mekânı birbirinden ayıran duvarın hemen güneyinde bulunmaktadır (**Resim 109**). Yaklaşık 2,85x0,90 m ölçülerine sahip olan taş örgü mezar, boyutları açısından da dikkat çekicidir (**Resim 109 - 110**).

Doğu - batı doğrultusunda uzanan mezarın kuzeyini ve doğusunu atrium duvarları oluştururken, güneyine ve batısına duvar örülmüştür. Mezarın üzeri harç ile kaplanmış¹⁴² ve bilinçli bir şekilde korunmaya çalışılmış izlenimi vermektedir (**Resim 111**). Harcın altı, pişmiş topraktan yapılmış plakayla döşenmiştir. Çeşitli ebatlara sahip olan plaka zaman içerisinde kırılmış ve büyük bir kısmı dağılmıştır. Plakanın altında ise yaklaşık 0,50 m yüksekliğe sahip toprak ile doldurulduğu görülmüştür. Toprağın kaldırılması ile birlikte mezarın üstünü örten ve mezar kapağı olarak kullanılan 6 adet taş ulaşılmıştır (**Resim 112**). Kapakların ölçüleri birbirinden farklılık göstermektedir ve yerlerine konulurken bir nizam gözetilmemiştir. İşlevsel olduğu düşünülen taşlarla mezarın üzeri kapatılmıştır. İskeletin baş kısmına denk gelen kapak, daha erken dönemlerde kullanılan bir mezar stelidir (**Resim 113**). Mezar kapakları kaldırıldıktan sonra kafatası görülen iskeletin üzerinde tekrar az miktarda toprak olduğu görülmüştür. İskelet üzerine dökülen bu toprak, mezar kapağı olarak kullanılan taşların derzlerinden akmış olabilir. Mezar sandukasının batısını ana kaya oluştururken, iskeletin başı ana kayanın üzerine yatırılmıştır. Ayrıca iskeletin güneyine ve kuzeyine basit teknikle taş sırası örülmüştür. İskelet seviyesinde bulunan mezarın kuzey ve güneyine örülen bu taş sıraları, mezarın ilk haline aittir. Bahsi geçen taş sıraları, atrium ile kuzeydeki mekânı birbirinden ayıran kuzeybatı – güneydoğu doğrultusunda uzanan kuzey duvarını taşımakla birlikte, mezarın üzerini örten taşları da taşımaktadır. Bu durum bize duvarın mezardan sonra örüldüğünü göstermektedir.

İskelete atrium zemin hizasının yaklaşık 1,00 m altında bütün halde ulaşılmıştır. Kafatası büyük oranda dağılmış olan iskelet doğu – batı doğrultusunda yatırılmış ve elleri göğüs hizasında birleşmektedir. İskeletin ölçülebilen uzunluğu 1,57 metredir. Önkol kemiği 0,24 m, kol kemiği 0,30 m, uyluk kemiği 0,39 m, kaval kemiği 0,34 m, el parmağı 0,05 m, ayak parmağı 0,04 m olarak ölçülmüştür.

---

¹⁴² Atriumun birçok noktasında harç tabakasına rastlanılmıştır. Bu durum zemini düzlemek için alanın harçla sıvandığı fikrini vermektedir.

İskeletin kafatasının altında, sol kulak hizasına yakın bir noktada bir adet metal küpe bulunmuştur (**Resim 114**). Tek kulağında olduğu anlaşılan bu küpe, mezar sahibinin evlilik çağına gelmiş genç bir kız olduğunu göstermektedir¹⁴³. Ayrıca mezarın kuzey batı köşesinde, mezarı çevreleyen taşın altına bırakılmış amphora parçalarına ulaşılmıştır.

Mezar ve iskelet bilimsel yöntemlerle belgelenmiş ve iskelet kontrollü/özenli bir şekilde kaldırılarak, antropolog tarafından incelenmek üzere Priene Küçük Eser Deposu'na taşınmıştır.

1.6.1. 2 Numaralı Mezar

2 Numaralı Mezar, atriumun kuzeyinde ve 1 Numaralı Mezar'ın güneyine bitişik bir şekilde oluşturulmuştur (**Resim 115 - 116**). 1,80x0,70 m ölçülerine sahip olan mezar, boyut olarak, 1 Numaralı Mezar'dan yaklaşık 1,00 m daha küçüktür (**Resim 9 - 39**).

Doğu – batı doğrultusunda oluşturulan taş örgü mezarın kuzey sınırını, 1 Numaralı Mezar'ın güney duvarı oluşturmaktadır. Mezarın güneyinde basit teknikle örülmüş taş sırası bulunmaktadır. Batısında herhangi bir taş sırasına ulaşamamıştır. Doğuda, atriumun doğu duvarının batı cephesine yaslanan mezar, yapım tekniği açısından 1 Numaralı Mezar ile benzerlik göstermektedir. Kuzeyindeki mezarın üzerindeki harç tabakası, 2 Numaralı mezarın yüzeyinde de devam etmektedir (**Resim 111**). Harçlı yüzeyin üstünde, mezarın doğusunda, kuzey güney doğrultusunda sıralanmış 3 adet taş bulunmaktadır. Taşlar harç yardımıyla birbirine bağlanmış ve atriumun doğu duvarının dış cephesine yaslanmıştır (**Resim 43**). Harçlı yüzeyin altında, 1 Numaralı mezarın da üzerini örten pişmiş topraktan yapılmış plakalar devam etmektedir. Plakalar büyük oranda dağılmış ve günümüze çok az bir kısmı sağlam bir şekilde ulaşabilmiştir. Plakaların kaldırılması ile birlikte yaklaşık 0,10 m yüksekliğe sahip toprağa ulaşılmıştır. Toprağın hemen altında mezar kapağı olarak kullanılan ve farklı boyutlara sahip 4 adet taşa ulaşılmıştır (**Resim 116**). 1 Numaralı Mezar'da olduğu gibi mezarı örten taşların kullanımında bir nizam gözetilmemiştir. Batıdan doğuya doğru 3 adet taş kaldırılmış ve

---

¹⁴³ Bursa Uludağ Üniversitesi Arkeoloji Bölüm Başkanı Prof. Dr. Mustafa ŞAHİN ile yapılan sözlü görüşmede alınan bilgiye dayanarak.

doğrudan iskelete ulaşılmıştır (**Resim 117**). Doğudaki dördüncü taş, mezar yapıldıktan sonra üzerine örülen taş sırasından dolayı kaldırılmamıştır.

Yüzeyde görülen taş sırasının altında ve hemen hemen iskelet hizasının güneyinde ve batısında, mezar kapağı olarak kullanılan taşları taşıması maksadıyla bir sıra halinde duvar örüldüğü görülmüştür. Kuzeyinde ise, 1 Numaralı Mezar'ın kapaklarını taşıyan duvardan faydalanılmıştır.

Atrium zemininin yaklaşık 0,50 m altında iskelete ulaşılmıştır (**Resim 117**). Kafatası dağılmış fakat parçaları büyük oranda korunmuş durumdadır. Batıda bulunan baş kısmı daha yüksekte ve gövdesi doğuya doğru aşağı bir eğim izlemektedir. Bu eğimden dolayı bazı kemikler mezar içerisinde doğuya doğru akmıştır. İskeletin ölçülebilen uzunluğu 1.55 metredir. Önkol kemiği 0,22 m, kol kemiği 0,28 m, uyluk kemiği 0,40 m, kaval kemiği 0,35 m, el parmağı 0,5 m, ayak parmağı 0,4 m olarak ölçülmüştür.

2 Numaralı Mezar'da yapılan çalışmalarda herhangi bir mezar hediyesine rastlanmamıştır. Gerekli bilimsel belgelemeler yapıldıktan sonra, antropolog tarafından incelenmek üzere Priene Küçük Eser Deposu'na kaldırılmıştır.

1.7. Tarihlendirme

Kazılar esnasında seramik parçalarıyla birlikte sikke, metal, cam gibi birçok buluntu ele geçmiştir. Fakat şapelin tarihlendirilmesinde buluntular göz önünde bulundurulmamıştır. Çünkü yamaçtan akan toprak, yapının üzerini doldurmuş ve bu yüzden de toprakta stratigrafite takip edilememiştir. Tarihlendirme için duvar resimleri ve döşeme mozaikleri referans alınmıştır.

Şapelde 4 kat, güneyinde bulunan Nekropol Bazilikası'nda ise 1 kat duvar resmi bulunmaktadır (**Resim 118 – 118a**)¹⁴⁴. Bazilikadaki duvar resmi ile şapelin 3 kat duvar resimleri şekil ve teknik açısından birbirine çok fazla benzemektedir. Bu benzerlikten yola çıkarak ve şapel duvarlarının altında bulunan 2 kat duvar resmi de göz önünde bulundurulursa, bazilikanın şapelden sonra inşa edildiğini söylemek yanlış olmayacaktır.

Nekropol Bazilikası, J. Fildhuth tarafından MS. 5. yüzyılın birinci yarısına tarihlendirmiştir. Tartışmalı olan bu tarihlendirme doğru kabul edilirse, şapel muhtemelen MS. 4. yüzyılın sonu 5. yüzyılın başlarında inşa edilmiş olmalıdır. Ayrıca, 1. kat duvar resimlerinde yer alan geometrik ve bitkisel motifler Geç Roma – Erken Bizans döneminde kullanılan motiflerle benzerlik göstermektedir. Son katta yer alan insan figürleri ise Erken Bizans Dönemi'nde kullanılan örneklerle benzerlik göstermektedir.

Şapelin zemininde kullanılan döşeme mozaikleri ise MS. 6 – 7 yüzyıllarda kullanılan motiflerle aynı teknik ve özelliğe sahiptir (**Resim 24 – 24a**)¹⁴⁵. Bu durumdan yola çıkarak, şapel inşa edildiği tarih olan 4. yüzyılın sonundan en erken 7. yüzyılın sonuna kadar muhtemelen aktif bir şekilde kullanılmıştır.

---

¹⁴⁴ Detaylı bilgi için bk. “Duvar Resimleri”: 28 – 32.

¹⁴⁵ Detaylı bilgi için bk. “Mozaikler”: 32 – 35.

İKİNCİ BÖLÜM

2. PRIENE'DE ERKEN HRİSTİYANLIK DÖNEMİ ve DİNİ YAPILARI

MS. 313 yılında I. Constantinus'un Milano Fermanı'nı yayınlanmasıyla birlikte dinsel hoşgörü getirilmiş ve Hristiyanlık serbestlik kazanmıştır¹⁴⁶. Böylece Hristiyanlar dinlerini daha rahat yaşamaya başlamış ve kendi ibadet yerlerini inşa etme fırsatı bulmuşlardır. 380 yılında ise Selanik Fermanı'nın yayınlanmasıyla Hristiyanlık devlet dini olarak kabul edilmiştir¹⁴⁷. Constantinus ve ondan sonra gelen imparatorlar devlet ile kilise ilişkilerini düzenlemişlerdir¹⁴⁸. Bu tarihten itibaren Hristiyanlık mensubu kişiler dinlerini özgür bir şekilde yaşayarak yaymaya başlamışlar ve Hristiyanlık yapılarının inşasına da hız vermişlerdir. Dini törenlerini yapabilecekleri, ritüellerini gerçekleştirebilecekleri ve vaftiz olabilecekleri mekânlara ihtiyaç duymuşlardır¹⁴⁹. 438 yılında Theodosius kanunları ile birlikte dini yapıların inşası ile ilgili bir dizi düzenleme getirilmiştir¹⁵⁰. Bu dönemde yaygın olarak kullanılan yapıların başında bazilikalar, serbest haç planlı yapılar, anıt mezarlar ve vaftizhaneler gelmektedir¹⁵¹.

Priene'de kullanılmaya devam eden ve terk edilen antik yapıların yanı sıra Geç Antik Dönem'de Hristiyan kiliseleri, şapeller ve sinagog inşa edilen yapılarıdır. Priene, en geç 5. yüzyılda metropolisi Efes olan piskoposluk merkezi olmuştur¹⁵². Bunu konsil kayıtlarından anlamak mümkündür¹⁵³. Priene'yi konsillerde temsil eden piskoposlar sırasıyla; 22 Haziran 431'de Efes Konsili'nde Theodosios¹⁵⁴, 451'de Khalkedon Konsili'nde Isidoros, 680'de Konstantinopol Konsili'nde Paulos, 692'de Konstantinopol Konsili'nde Paulus, 787'de 2. İznik Konsili'nde Ignatos, 1053'de Konstantinopol Ekümenik Konsili'nde ise Demetrios olarak kayıtlara geçmiştir¹⁵⁵.

---

¹⁴⁶ Schaff 1882: 49.

¹⁴⁷ Schaff 1882: 85.

¹⁴⁸ Diehl 2006: 21.

¹⁴⁹ Koch 2007: 18.

¹⁵⁰ bk. Pharr 1952.

¹⁵¹ Krautheimer 1979: 99.

¹⁵² Rumscheid 2000: 22.

¹⁵³ Bk. Hefe 1875: 183.

¹⁵⁴ Bazı kaynaklarda Theodosios yerine Teosebius ismi geçmektedir. Bk. Chrystal 2016.

¹⁵⁵ Wiegand – Schrader 1904: 476.

Priene piskoposluk merkezi olduğunda tiyatronun güneyinde bulunan kilise (**Resim 58**), ana ibadet mekânı olarak kullanılmıştır. Yapılan kazı ve araştırmalar sonucunda, Priene’de Erken Hristiyanlık Dönemi’ne tarihlenen yapıların sayısının süreç içerisinde hızla arttığını söylemek mümkündür.

Wiegand başkanlığında yapılan kazı çalışmalarında, kent içinde yer alan kilisenin planı çıkarılmış, çalışmalar daha çok kilisenin kuzey ve güney sınırlarını içine alan yerde yoğunlaşmıştır. 30,95 m uzunluğa 13,55 m genişliğe sahip olan kilisede çok sayıda devşirme malzeme kullanılmıştır¹⁵⁶. Litürjik mobilyalar dışında devşirme malzeme kullanılmayan kemer taşı Bizans Dönemi’ne ait tek eserdir¹⁵⁷. Kilisede kullanılan sütun tamburları ve başlıkların çoğu Athena Kutsal Alanı’nın güney salonundan getirilmiştir¹⁵⁸. 1995/96 yıllarında kilisede çalışmalar tekrar başlatılmış ve yapı detaylı bir şekilde incelenmiştir. Stephan Westphalen’in başkanlığında yürütülen çalışmalarda kilisenin kuzey ve doğusu incelenerek yapının evreleri anlaşılma çalışılmıştır. Ayrıca, hem kilise planı hem de yapıda kullanılan litürjik mobilyalara ait parçalar detaylı bir şekilde çizimleri yapılarak belgelenmiştir¹⁵⁹.

Kilisenin dış duvarları rahatlıkla izlenebilmekte ve iç mekânın önemli bir kısmı korunmuş durumdadır. Zeminde bulunan döşeme mozaiğinin bir kısmı günümüze ulaşabilmiştir¹⁶⁰ (**Resim 119**).

Westphalen, kilisede yürüttüğü çalışmalar sonucunda, yapının 5. yüzyılın ilk yarısında, Priene’nin ilk piskoposlarından biri tarafından yaptırıldığını ifade etmektedir¹⁶¹.

Diğer bir yapı tiyatronun doğu paradosunda bulunmaktadır. 1896 yılında ulaşılan şapel, kazı ve belgeleme işlemlerinin ardından yerinden kaldırılmıştır¹⁶². Rölevesi¹⁶³ çıkarılan şapel, doğu – batı doğrultusundadır ve 9,30x5,80 m ölçülerindedir¹⁶⁴ (**Resim 120**). Moloz taş kullanılarak inşa edilen şapelin duvarlarında tek renk kahverengi ve

---

¹⁵⁶ Wiegand – Schrader 1904: 481 – 482.

¹⁵⁷ Westphalen 1998: 294.

¹⁵⁸ Westphalen 1998: 292.

¹⁵⁹ Westphalen 1998: 279-340.

¹⁶⁰ Westphalen 1998: 289.

¹⁶¹ Westphalen 1998: 302.

¹⁶² Wiegand - Schrader 1904: 486.

¹⁶³ Wiegand - Schrader 1904: 486.

¹⁶⁴ Fildhuth 2017: 42.

kırmızı sıvalar bulunmuş olup yapının duvarları 1 metreye kadar korunmuş bir şekilde gün yüzüne çıkarılmıştır¹⁶⁵. Kazılar esnasında, bir adet yazıt çıkarılmış ve bu yazıt Wolfgang Blümel tarafından incelenmiştir¹⁶⁶. Blümel, yapının prothesis bölümünün tamirini, muhtemelen Priene piskoposu Nanos'un üslendiğini belirtmiştir¹⁶⁷. Yazıttan yola çıkarak, yapıyı Erken Hristiyanlık Dönemi'ne tarihlemek mümkündür. Şapelin kazısını ve yerinden kaldırma işlemini gerçekleştiren Wiegand ve Schrader yayınlarında bu yazıttan bahsetmemişlerdir. Fildhuth ise yapının tarihi konusundaki endişelerini dile getirerek, yazıtın Priene'deki başka bir yapıdan oraya taşınmış olabileceğine dikkat çekmiştir¹⁶⁸. Şapelin iç kısmında, zemin döşemesinin altında bir erkek mezarına ulaşılmıştır¹⁶⁹. Kesin olmamakla birlikte, ulaşılan bu mezardan yola çıkarak yapı mezar şapeli olarak değerlendirilebilir.

Priene'de Erken Hristiyanlık Dönemi'nde inşa edilen şapellerden bir tanesi de Piskoposluk Kilisesi'nin güneydoğusunda yer alan nişli şapeldir. Burada Arnd Hennemeyer tarafından arkeolojik çalışmalar yapılmış ve bu çalışmalar 1998 yılında yayınlanmıştır¹⁷⁰. Hennemeyer, 5,35x5,00 m ölçülerinde kareye yakın planlı şapelin fonksiyonu ve tarihlendirilmesiyle ilgili sorunlar olduğunu ifade ettiği çalışmasında, Piskoposluk Kilisesi'nin batıya doğru genişletildiği tarihlerde bu yapının inşa edilmiş olabileceğini ve bu nedenle Erken Hristiyanlık Dönemi'ne tarihlendirilmesinin muhtemel olabileceğini belirtmiştir¹⁷¹ (**Resim 121**). Şapelin doğusunda kalan sokakta, doğu – batı doğrultulu ve girişi batıda bulunan 6,17x5,30 m ölçülerine sahip, Bizans Dönemi'nde inşa edildiği düşünülen bir konut bulunmaktadır¹⁷². Fakat Hennemeyer yaptığı incelemeler sonucunda konutun çok daha eski, belki de Hellenistik Dönem yapıların kalıntısı olabileceğini vurgulamıştır¹⁷³. Bahsi geçen yapıdan yola çıkarak, şapelin bir piskoposun konutu üzerine inşa edildiği düşünülmektedir fakat bu konuyla ilgili kesin bir sonuca ulaşılammıştır.

---

¹⁶⁵ Wiegand - Schrader 1904: 486.

¹⁶⁶ Blümel 2014: 411.

¹⁶⁷ Blümel 2014: 411: Nr. 221.

¹⁶⁸ Fildhuth 2017: 42.

¹⁶⁹ Wiegand - Schrader 1904: 486.

¹⁷⁰ Hennemeyer 1998.

¹⁷¹ Hennemeyer 1998: 341.

¹⁷² Müller-Wiener 1983: 117.

¹⁷³ Hennemeyer 1998: 343.

Bir diğerk yapı ise, Asklepion'un doğusunda, agoranın ise güneydoğusunda yer alan şapeldir. Wiegand, 1904 yılında yayınladıkları kitapta çok kısa bir şekilde şapelden bahsederek, burasının sağlam bir harç yapısına sahip olduğunu ve Priene harabeleri içinde en yüksek duvarlara sahip kalıntılarında bir tanesi olduğunu ifade etmektedir¹⁷⁴ (**Resim 122**). Doğu – batı doğrultusunda dikdörtgen planlı şapel, 10,41x7,77 m ölçülerine sahiptir. Oldukça iyi korunmuştur. İçten beşik tonoz ile örtülü olan yapının tahmini yüksekliği yaklaşık 10,00 metreden fazladır. Doğuda bulunan ve 1,50 m genişlikteki apsisi 0,80 m ölçülerine sahip nişle çevrelenmiş ve iki çeyrek daireden oluşturulmuştur¹⁷⁵. Şapel, Erken Hristiyanlık Dönemi'nden Geç Bizans Dönemi'nin sonuna kadar çeşitli dönemlerde yapılan bazı değişiklikler ve eklemeler ile kullanılmaya devam etmiştir. Döşeme taşı olarak kullanılan levhaların altında 8 adet mezara ulaşılmış ve daha fazla mezar olduğuna dair veriler elde edilmiştir¹⁷⁶. Ortaya çıkartılan mezarlar, yapının Geç Bizans Dönemi'nde nekropol olarak kullanıldığını göstermektedir¹⁷⁷. Kentte, günlük yaşamın yoğunlaştığı yere yakın olması nedeniyle şapelin uzun yıllar kullanıldığını söylemek mümkündür.

Bouleuterion'un kuzeybatı köşesinde tespit edilen şapel, Bouleuterion'u ortaya çıkarmak için plan çizimi yapılarak belgelendikten sonra yerinden sökülüştür¹⁷⁸. Wiegand'ın çiziminden yola çıkarak yapılan ölçümlerde, şapelin 10,00x5,60 m olduğu anlaşılmaktadır¹⁷⁹ (**Resim 123**). Şapelin Bouleuterion üzerine inşa edilmesi antik yapıya herhangi bir zarar vermemiştir¹⁸⁰. Bu tespit, Bouleuterion'un işlevini yitirdikten ve moloz yığını altında kaldıktan çok sonra şapelin inşa edilmiş olabileceğini göstermektedir. Şapel içerisinde bulunan bir adet mezar¹⁸¹, yapının mezar şapeli olarak kullanıldığını düşündürmektedir.

Mısır Tanrıları Kutsal alanından başlayarak Athena Tapınağına kadar olan alan Bizans Dönemi'nde Nekropol olarak kullanılmıştır¹⁸². Fildhuth, bahsi geçen alanın nekropol olarak kullanıldığına dikkat çekerek, şapelin çevresinde çok sayıda mezar

---

¹⁷⁴ Wiegand 1904: 487.

¹⁷⁵ Fildhuth 2017: 57.

¹⁷⁶ Fildhuth 2017: 59. Levhalar için bk. Hennemeyer 1998.

¹⁷⁷ Fildhuth 2017: 59.

¹⁷⁸ Wiegand - Schrader 1904: 220.

¹⁷⁹ Fildhuth 2017: 41.

¹⁸⁰ Wiegand - Schrader 1904: 220.

¹⁸¹ Wiegand - Schrader 1904: 220 – 221.

¹⁸² Wiegand - Schrader 1904: 479.

bulduğunu ve yapının muhtemelen Geç Bizans Dönemi'nde inşa edilmiş olabileceğini ifade etmiştir¹⁸³. Fakat şapelin fonksiyonuna ya da tarihlendirilmesine dair değerlendirme yapmak ve kesin bir yargıda bulunmak için yeterli bilimsel sonuç yoktur.

Kent içine inşa edilen Erken Hristiyanlık Dönemi yapılarından başka Doğu Nekropol'ünde de bu döneme tarihlendirilen dini yapılar inşa edilmiştir. Nekropolde yapılan kazı ve yüzey araştırmaları sonucunda şu ana kadar iki yapı tespit edilmiştir. Bunlardan birincisi Doğu Nekropol Bazilikası (**Resim 52**) diğeri ise tezin konusunu oluşturan Doğu Nekropol Şapeli¹⁸⁴, dir (**Resim 7 – 9 - 39**).

Doğu Nekropol Bazilikası'nın 2,00 metreden daha yüksek olan apsis duvarı, 1904 yılında fark edilerek, o yıl çıkarılan kentin vaziyet planına kaydedilmiş fakat burada herhangi bir çalışma yapılmamıştır. Bir yamaç üzerine inşa edilen yapı, Kentin doğu kapısına uzanan antik yolun yaklaşık 30,00 m kuzeyindedir. Fildhuth yönetiminde, 2008 ve 2010 kazı sezonlarında, yapının güneyinde gerçekleştirilen kazılar sonucunda yapının 3 nefli bir bazilika olduğu anlaşılmıştır¹⁸⁵ (**Resim 52**). 25,76x13,80 m ölçülerine sahip olan bazilikanın yönü tam olarak doğu – batı doğrultusunda değildir. Topografyanın zorlamasından dolayı bazilikanın yönünde sapma meydana gelmiştir. Yapının temelinde ve güneyinde kesme taş kullanılırken, duvarlarda bol harç yardımıyla birbirine bağlanmış moloz taşlar tercih edilmiştir. Zemin, pişmiş topraktan yapılmış plakalarla kaplanmış olup, nartheks'in batı ve doğu duvarları ise fresklerle bezenmiştir¹⁸⁶ (**Resim 118 – 118a**). Fildhuth, yapının güneyinde ulaşılan buluntuların 4-6. yüzyıl aralığına tarihlenmesi ve nartheks'te bulunan 2 sikkenin 5. yüzyıla tarihlenmesi üzerine bazilikanın inşasının 5. yüzyıla kadar uzandığı sonucuna varmış ve yapıyı 5. yüzyılın ilk çeyreğine tarihlendirmiştir¹⁸⁷.

Yukarıda bahsi geçen yapıların dışında Akropole çıkan merdivenlerin yaklaşık 45,00 m yukarısında bulunan Teloneia'da da kiliseler inşa edilmiştir (**Resim 124**). Fakat bu yapılar Geç Bizans Döneminde inşa edildiği için, çalışmada bunlara yer verilmemiştir.

---

¹⁸³ Fildhuth 2017: 41.

¹⁸⁴ bk. "Priene'de Erken Hristiyanlık Dönemi ve Dini Yapıları", 39 – 45.

¹⁸⁵ Raeck – Rumscheid 2010: 47.

¹⁸⁶ Fildhuth 2017: 39: Bk. Dipnot 280.

¹⁸⁷ Fildhuth 2017: 39.

2022 yılı itibari ile Priene Antik Kenti'nde, Erken Bizans Dönemi'ne tarihlenen 5 tanesi kent içerisinde 2 tanesi ise kentin doğu nekropolünde olmak üzere toplam 7 adet dini yapı mevcuttur (**Resim 125**)

Arkeolojik verilere göre Erken Hristiyanlık Dönemi'nde antik şehirde hayat Piskoposluk Kilisesi, agora çevresindeki eski merkez ve şehrin doğusundaki bir bölümde devam etmiştir¹⁸⁸. İnsanların Piskoposluk Kilisesi ve agora çevresinde yoğunlaşmasında kent kilisesi, kilisenin güneydoğusunda yer alan nişli şapel, tiyatronun doğu paradosunda bulunan şapel, Asklepion'un doğusunda bulunan şapel ile bouleterion üzerine inşa edilen şapelin etkili olduğu söylenebilir.

Sonuç olarak, Milano Fermanı ile serbestlik kazanan Hristiyanlık, Selanik Fermanı'nın yayınlanmasıyla devlet dini haline gelmiş ve insanlar dinlerini daha özgür bir şekilde yaşamaya başlamışlardır. Fakat Priene'de, Erken Hristiyanlık dönemini incelediğimizde 5. yüzyıldan önce Hristiyanlığın yoğun olarak yaşanmadığı görülmektedir. 5. yüzyılda dini yapılar inşa edilirken muhtemelen eski yapılar da kullanılmaya devam ediliyordu. Kentin birçok noktasına dini yapı inşa ederek Hristiyanlık dini daha yoğun bir şekilde yaşanmaya başlanmıştır. Dönemin ihtiyacına göre dini yapılarda farklı plan tipleri kullanılmış ve yapı fonksiyonları ihtiyaç temelinde düzenlenmiştir.

---

¹⁸⁸ Rumscheid 2000: 22.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. DEĞERLENDİRME ve SONUÇ

Hristiyanlığın erken dönemlerinde insanlar kent içinden ziyade surların dışına, özellikle de mezarlık alanlarına dini yapı inşa etmişlerdir. Bunun sebebi; mezarlıkları daha güvenli alanlar olarak görerek mezarlarını korumak, dualarını etmek ve sınırlı bir şekilde gerçekleştirdikleri ritüellerini rahat bir şekilde organize etmek olduğu söylenebilir. Nekropol alanlarına dini yapı inşa etme düşüncesi bir Roma kültürü olarak Hristiyanlığın ulaştığı birçok noktaya da taşınmıştır.

Priene Doğu Nekropol Şapeli, 7,20x22,80 m ölçülerine sahip, tek nefli, dikdörtgen planlı olarak inşa edilmiş ve pasthophoria odaları bulunmamaktadır (**Resim 7 – 9 – 39**). Özgün halinde naos, bema ve apsis bölümlerinden meydana geldiği düşünülen yapının, atrium olarak değerlendirilen batıdaki alanı, batı duvarına kapı eklenmesiyle birlikte yapıya bağlanmıştır. Malzeme olarak ana kayadan alınan moloz taşlar ile birlikte tuğla ve devşirme parçalar kullanılmıştır. Duvarların ilk sırasında düzgün kesme taş kullanılırken üst sıralarda moloz taş kullanılmıştır. Kuzey duvarı tekrar inşa edildiğinde taş ve tuğla bir arada kullanılarak almaşık duvar tekniği ile örülmüştür (**Resim 12 – 13**).

Yapı ilk inşa edildiğinde 15,42x5,35 m ölçülerinde planlanmış olmalıydı ve iç mekâna girişi sağlayan kapı muhtemelen güney duvarı üzerinde bulunmaktaydı. Batıda atrium olarak tanımlanan alan, batı duvarı üzerine kapı eklenmesiyle birlikte yapıyla doğrudan ilişkilendirilmiş ve zaman içerisinde yapının bir parçası haline gelmiştir. Alan, muhtemelen şapelin mezarlık alanı olarak kullanılmaya devam etmiştir. Bunu şapelin batı duvarının doğusuna yaslanmış ve doğu batı doğrultusunda oluşturulmuş mezarlardan anlamaktayız (**Resim 110**). Hem erken dönemde hem de yapıyla aynı dönemde yapılan mezarların bulunmasından dolayı burası kutsal alan olarak da değerlendirilebilir.

Şapelin ilk kullanım zemini, muhtemelen pişmiş topraktan yapılmış kare şeklindeki levhalarla döşenmişti. Batı duvarının eksenine kapı eklenmesiyle birlikte zemin ile kapı arasında oluşan 1,47 m yükseklik farkını kapatmak için toplamda 1,50 m uzunluğa sahip iki basamak eklenmiştir. Basamakların üzeri de kare levhalarla döşenmiştir (**Resim 20**).

“Yapının Evreleri” başlığında ele alınan evreler, şapelde yapılan küçük değişiklikleri de kapsamaktadır. Şapelin geçirdiği süreçleri daha iyi anlamak açısından böyle bir yola başvurulmuştur. Yapının inşası ilk evreyi oluştururken, batı duvarına kapı eklenmesi, batıdaki mekânın şapele dâhil edilmesi, naosa basamak eklenmesi, zemine mozaik döşenmesi ve duvarlara 3. kat fresklerin bezenmesi 2. evreye aittir. Muhtemelen MS. 472’de gerçekleşen büyük deprem ile birlikte yamaçtan düşen ana kayanın, kuzey duvarını yıkması sonucunda duvarın tekrar örülmesi ve kuzey duvarının iç cephesinin üst kısmına 4. kat duvar resimlerinin yapılması ise 3. evre olarak değerlendirilmelidir. Ulaşılan bu bilgilerden yola çıkarak yapının toplamda 3 evresi olduğu tespit edilmiştir.

Apsis zemininde ve naosta ulaşılan döşeme mozaikleri, opus tessellatum tekniğinde oluşturulmuş geometrik motiflerdir. Özellikle apsis zeminindeki mozaiklerde düğüm motifi kullanıldığı görülmektedir (**Resim 24 – 24a**). Muhtemelen iç mekân zemini de tamamen mozaiklerle döşenmiş olmalıdır. Bu durumun kesinlik kazanması için kazıların tamamlanması gerekmektedir.

Apsiste, bir basamak şeklinde oluşturulan synthronon, basit ve devşirme malzeme kullanılarak inşa edilmiştir (**Resim 23**). Apsis duvarı ile synthronon arasında boşluk olması önemli detaylardan bir tanesidir. Bu şekilde oluşturulan başka synthronon örneğine şimdilik ulaşılamamıştır.

Yapının iç duvar cephesinde fresklere ulaşılmıştır (**Resim 45**). Yer yer 3 ve 4 kat fresk bulunan duvarlarda bitkisel ve geometrik motiflerle birlikte hayvan ve insan figürlerine de yer verilmiştir. Özellikle batı duvarında bulunan insan figürünün bir azize ait olma ihtimali değerlendirilmiş fakat sağında ve solunda simetrik bir şekilde oluşturulan kanatlar, figürün 7 ana baş melekten biri ya da koruyucu meleklerden bir tanesi olabileceğini düşündürmüştür (**Resim 80**). Şapel içerisinde yer alan freskleri eksiksiz ve bir bütün halinde değerlendirebilmek için gerekli koruma önlemleri alınarak iç mekândaki kazıların tamamlanması gerekmektedir.

Şapelin iç cephesinde bulunan 3. kat freskin işlenmesiyle birlikte Doğu Nekropol Bazilikası inşa edilmiş ve şapel bazilikaya bağlanmış olmalıdır. Litürjik ayinlerin gerçekleştirilebilmesi için mimari düzen olarak uygun olan bazilika, bazı dua törenlerini ve cenaze ile ilgili ritüellerini gerçekleştirmek için ise şapeli kullanıyor olmalıydı. 5. yüzyılın ilk yarısında kabul edilen Theodosius yasaları gereği, sur dışına inşa edilen

ibadethanelerin yanına/yakınına eklenen bazilikalarla birlikte, şapel ve bazilikalara bağlı bir şekilde hareket etmekteydi. Bu durum Pharr'ın aktardığı bilgi ile de örtüşmektedir¹⁸⁹.

Şapel, konum olarak Sardis Nekropol Şapeli ile benzer özelliğe sahiptir. Knidos'ta bulunan Liman Şapeli Kompleksi ise konum itibari ile daha farklı şekilde değerlendirilmelidir. Fakat bahsi geçen üç yapının da ortak noktaları; boyut olarak küçük yapılar olması, malzeme olarak moloz taş kullanılması, üçünün de ek mekânlarının bulunması ve yapının içinde ya da etrafında mutlaka mezarların bulunması olarak sıralanabilir. Ayrıca üç yapının da inşa tarihlerinin ve kullanım dönemlerinin birbirlerine çok yakın olması karşılaştırma açısından önemli veriler sunmaktadır.

Sonuç olarak; Priene Doğu Nekropolü'nde yer alan şapel tek nefli ve dikdörtgen planda inşa edilmiştir. Yüksek bir terasa konumlandırılan şapelin kuzeyini ve batısını ana kaya oluştururken güneyi ve doğusu Menderes Ovası'na bakmaktadır. Konumu, mimari özellikleri, duvar resimleri, döşeme mozaikleri, mezarları ve buluntularıyla birlikte değerlendirildiğinde Priene'nin Hristiyanlık dönemini anlamak adına öne çıkan önemli ibadethanelerinden bir tanesidir.

Kent içerisindeki Hristiyanlık yapılarının 5. yüzyılın ortalarından sonra inşa edildiği düşünülürse, Doğu Nekropol Şapeli, Priene Antik Kenti'nin Hristiyanlık Dönemi'nde inşa edilmiş ilk ibadethanesi olabilir.

Pharr'ın, "The Theodosian Code and Novels, And the Sirmondian Constitutions" kitabında belirttiği, "Tüm bu cenaze ve anma yapıları kutsal kabul edildiği için Roma yasa ve geleneklerine göre şehir surlarının dışındaki mezarlık alanlarına inşa edilebilirdi." cümlesinden yola çıkarak şapelin, kentlin azizleri adına yapılmış ortak bir şehitlik olma ihtimali de unutulmamalıdır¹⁹⁰.

Anadolu'da Hristiyanlık döneminde çok sayıda şapel inşa edilmiştir. Genel olarak bu yapıların önemli bir kısmı yeterli derecede araştırılmamış ve birçoğu yüzeysel bir şekilde ele alınmıştır. Bu çalışma kapsamında araştırılan yayınlar bu durumu somut bir şekilde göstermiştir. Antik kentlerde yürütülen çalışmalar daha çok kentin ilk kullanım dönemini anlamak ve ortaya çıkarmak üzerine olduğu için Erken Hristiyanlık ve Bizans

---

¹⁸⁹ Detaylı bilgi için bk. Pharr 1952.

¹⁹⁰ Detaylı bilgi için bk. Pharr 1952.

Dönemi çoğu zaman geri plana atılmıştır. Bu durum bir hata değil bir eksiklik olarak vurgulanmalıdır.

KISALTMALAR VE KAYNAKÇA

Bu tez çalışmasında Alman Arkeoloji Enstitüsü'nün kısaltmalar listesine uyulmuştur. Antik kaynakların kısaltmalarında Der Kleine Pauly'den yararlanılmıştır.

- Altunel 1998 E. Altunel, Evidence for Damaging Historical Earthquakes at Priene, Western Turkey, Tr. J. of Earth Sciences, (Ankara), Tübitak Yayınları.
- Akat – Mert 2016 H. İ. Akat, İ. H. Mert, “2015 yılı Priene Çalışmaları” Kazı Sonuçları Toplantısı 38, (Ankara).
- Arslan 2013 A. Arslan, “Mylasa’dan Halikarnassos’a Hekatomnidler”, Kocaeli: Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 6, Prof. Dr. Hamza Gündoğdu Armağanı, (Kocaeli), 51, 56.
- Bayburtluoğlu 1982 C. Bayburtluoğlu, Arkeoloji, (Ankara), T.C Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Bernardi – Ferrero 1987 D. Bernardi – Ferrero, “Hierapolis di Frigia 1957 – 1987”, (Torino), Fabbri, 125, 126, 129.
- Berti 1987 F. Berti, “Mozaici degli Edifici di Culto Cristiano.”, Studi di Caria. L. de Lachenal (ed), (Roma), 155.
- Bilir 2020a G. Bilir, Anadolu’da Bulunan Geç Antik Çağ Mezar Tipleri ve Dini Mimari ile Olan İlişkileri, Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, (Bursa).
- Bilir 2020b G. Bilir, “Anıtsal Yapılardaki Mezar Anlayışı: Heroondan Martyriumu”, Bursa Uludağ Üniversitesi Fen – Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, (Bursa), 21/39, 609, 628.
- Blümel vd. 2014 W. Blümel – R. Merkelbach – F. Rumscheid, Die Inschriften von Priene, Inschriften griechischer Städte aus Kleinasien 69, (Bonn), Habelt Verlag, 411.
- Buchwald 1984 H. Buchwald, “Western Asia Minor as a Generator of Architectural Forms in the Byzantine Period, Provincial Back-Wash or Dynamic Center of Production.”, JOB 34, 201.
- Butler 1922 H. C. Butler, Sardis: Publications of the American Society For the Excavation of Sardis, Vol. 1, Part 1 1910 – 1914, (Leyden), Publishers and Printers.
- Borchhardt 1999 J. Borchhardt, Limyra Zemuri Taşları, (İstanbul), Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Ceylan 2000 B. Ceylan, Batı Anadolu Bölgesinde Bulunan Antik Dönem Anıtsal Yapılarından Dönüştürülmüş Bailika Planlı Kiliseler,

- Ankara Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, (Ankara), 108, 116.
- Ceylan 2001 B. Ceylan, “Geç Antik Dönem Batı Anadolu Bazilikaları”, S. Durugönül – M. Durukan (Eds.), Olba Dergisi IV, Kaam Yayınları, 191, 192, 193, 194.
- Campbell 1991 S. Campbell, “The Mosaics of Aphrodisias in Caria”, *Subsidia Mediaevalia*, 18, (Canada), Pontifical Institute of Mediaeval Studies.
- Champbell 1998 S. Campbell, “The Mosaics of Anemurium” *Subsidia Mediaevalia*, 25, (Canada), Pontifical Institute of Mediaeval Studies.
- Chrystal 2016 J. Chrystal, *Authoritative Christianity. The World Council ... Which was Held A.D. 431, at Ephesus in Asia*, Volume 3, (Amerika Birleşik Devletleri), Palala Press.
- Clarke vd. 1902 J. T. Clarke, F. H. Bacon, R. Koldewey, *Investigation at Assos Drawings and Photographs of the Buildings and Objects Discovered the Excavations of 1881 – 1882 – 1883*, (London), The Heitzemann Press Boston.
- Clarke 1924 J. T. Clarke, “Investigation at Assos in 1981 – 1983”, (London), 187.
- Comes 1894 M. Comes, *Chronica Minora*, Saec. IV. V. VI. VII, Vol. II, Theodor Mommsen (ed.), (Floransa), Berolino: Apud Weidmannos.
- Couasnon 1974 C. Couasnon, *The Church of the Holy Sepulchre in Jerusalem*, (Oxford), Oxford University Press.
- Çıtakoğlu 2015 H. Çıtakoğlu, *Güney Bithynia Bölgesi Figürlü ve Geometrik Desenli Taban Mozaikleri*, Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa, 70.
- Décor I 1985 C. Balmelle – M. Blanchard Lemée – J. Christophe – J.-P. Darmon – A.-M. Guimier Sorbets – H. Lavagne – R. Prudhomme – H. Stern, *Le Décor géométrique de la mosaïque romaine I*, (Paris), Picart Publisher.
- De Maffei 2004 F. De Maffei, “İznik’te II. Konsil VII. Ökümenik Konsil ve İznik Bakire Meryem Dosmisyon Kilisesi Bemasındaki Mozaikler”, *Tarih Boyunca İznik*, 109 – 117.
- Diehl 2006 C. Diehl, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, A. G. Bozkurt (çev.), (İstanbul), İlgı Yayınları.
- Doksanaltı vd. 2017 E. M. Doksanaltı, İ. Karaoğlu, E. Aslan, İ. M. Mimiroğlu, L. U. Erdoğan, D. O. Tozluca, “Knidos Kazi ve Araştırmaları: 2016”,

- Kazı Sonuçları Toplantısı, 39, 2, Bursa, TC. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 15 – 45.
- Doksanaltı vd. 2018 E. M. Doksanaltı, İ. Karaođlan, E. Aslan, İ. M. Mimirolu, L. U. Erdoğan, D. O. Tozluca, G. Ünver, “Knidos Kazı ve Araştırmaları: 2017”, Kazı Sonuçları Toplantısı, 40, 2, Çanakkale, TC. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 45 – 65.
- Dolvoye 1966 C. Dolvoye, “Atrium.” Reallexikon zur Byzantinischen Kunst I, (Stuttgart), Stuttgart Anton Hiersemann Verlag.
- Ermif 2009 Ü. M. Ermiş, “İzник ve Çevresi Bizans Devri Mimari Faaliyetlerin Deđerlendirilmesi”, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Yayınlanmamif Doktora Tezi, İstanbul, 200.
- Fıratlı 1974 N. Fıratlı, “An Early Byzantine Hypogeum Discovered at İzник”, Mansel’e Armađan (Melanges Mansel), II, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 919 – 932.
- Fildhuth 2017 J. Fildhuth, Das Byzantinische Priene: Stadt Und Umland, (Wiesbaden), Resicherd Verlag.
- Foss 1979 C. Foss, Ephesus After Antiquity, A Late Antique, Byzantine and Turkish City, (London), Cambridge University Press.
- Frossard 2004 A. Frossard, Il Vangelo Narrato Dai Mosaici Di Ravenna: nelle basiliche di Sant’Apollinare Nuovo e di San Vitale, (Milano), Casa Editrice SEI.
- Grabar 1949 A. Grabar, Christian Architecture, East & West, Archaeology 2.2, Spring.
- Halfmann 1970 G. M. A. Halfmann, “The Twelfth Campaign at Sardis - 1969”, Basor 199, 54.
- Hefele 1875 C. J. von Hefele, Conciliengeschichte, Zweite Band, (Freiburg), Herder’sche Verlagshandlung.
- Hennemeyer 1998 A. Hennemeyer, “Die Kapelle bei der Basilika von Priene. Die Entwicklung des Bauplatzes seit hellenistischer Zeit”, IstMitt 48, 341 – 330.
- Herodotos 1999 Herodotos, Herodot Tarihi, A. Erhat – M. Ökmen (çev.), (İstanbul), Remzi Kitapevi.
- Hill 1996 S. Hill, The Early Byzantine Churches of Cilicia and Isauria, A. Bryer – J. Haldon (Eds.), Birmingham Byzantine & Ottoman Monographs, 1, Variorum Prints.
- Işık 2010 F. Işık, “Anadolu - Likya Uygurluğı: Likya’nın “Helenleşmesi” Görüşüne Eleřtirel Bir Yaklaşım”, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih - Cođrafya Fakültesi Arkeoloji Bölümü Dergisi, Anadolu/Anatolia, 36, 120, Ankara.

- Kara 2015 O. Kara, "Antalya Müzesi Müdürlüğü Başkanlığı'nda Perge Antik Kenti 2013 Yılı Kazıları", Müze Çalışmaları ve Kurtarma Kazıları Sempozyumu, 23, Mardin, 434 – 438.
- Kasapoğlu 2007 H. Kasapoğlu, "Parion Nekropolü Mezar Tipleri", B. Can - M. Işık (eds.), Atatürk Üniversitesi 50. Kuruluş Yılı Dönümü Arkeoloji Bölümü Armağanı, 486 – 487.
- Kazhdan 1991 A. Kazhdan, "Michael." Oxford Dictionary of Byzantium II, (Oxford), Oxford University Press.
- Keil 1933 J. Keil, "XVII Vorläufiger Bericht über die Ausgrabungen in Ephesos", Jahreshefte Österreichischen Archäologischen Institutes 28, 14.
- Krautheimer 1965 R. Krautheimer, Early Christian and Byzantine Architecture, (London), The Yale University Press.
- Krautheimer 1979 R. Krautheimer, Early Christian and Byzantine Architecture, (London), The Yale University Press.
- Krautheimer 1986 R. Krautheimer, Early Christian and Byzantine Architecture, (London), Penguin Books.
- Kuru 2018 B. Kuru, Priene Doğu Nekropol Bazilikasının Batısında Bulunan Mezar Grubu, Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa, 2,
- Koch 2007 G. Koch, Erken Hristiyan Sanatı, Ayşe Aydın (çev.), (İstanbul), Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Lassus 1966 J. Lassus, The Early Christian and Byzantine World, (London), Paul Hamlyn Press.
- Mackie 2003 G. Mackie, Early Christian Chapels: In The West, (London), University of Toronto Press.
- Mango 2006 C. Mango, Bizans Mimarisi, Mine Kadiroğlu (çev.), (Ankara), Rekmay Ltd. Şti.
- Mango 1978 C. Mango, Byzantine Architecture, (Milano), Electa Editrice.
- Mathews 1977 T. F. Mathews, The Early Churches of Constantinople, Architecture and Liturgy, (Pennsylvania), State University Press.
- Mert 2020 İ. H. Mert, "Hellenistische und kaiserzeitliche Grabbauten von Priene", Byzas, 25, (İstanbul), Ege Yayınları.
- Mert – Kuru 2018 İ. H. Mert, B. Kuru, "Priene Nekropollerini", M. Şahin – G. Özkılınç – A. S. Özbey (Eds.), Apollonia a.R. Araştırmaları, Band 2, Bursa, Nilüfer Belediyesi Matbaası.
- Murray – Murray 2014 P. Murray – L. Murray, Oxford Dictionary of Christian Art and Architecture, (Oxford), Oxford University Press, 435.

- Müller – Wiener 1973/74 W. Müller – Wiener, “Milet 1972.”, *İstMit* 23/24, 131.
- Müller – Wiener 1977/78 W. Müller – Wiener, “Milet 1973 – 75.”, *İstMit* 27/28, 102.
- Müller-Wiener 1983 W. Müller – Wiener, “Riflessioni Sulle Caratteriistiche die Palazzi Episcopali”, (Ravenna), *FelRav*, 117.
- Neiman vd. 1982 G. Neiman, E. Petersen, K. G. Lanckoronski, *Städte Pamphyliens und Pisidiens, II. Band, Pisidien*, (Wien), F. Tempsky Verlag.
- Oost 1968 S. I. Oost, *Galla Placidia Augusta*, (Chicago), The of University Chicago Press.
- Ötüken vd. 1986 Y. Ötüken, *Türkiye’de Vakıf Abideler ve Eski Eserler IV*, (Ankara), Elif Matbaacılık.
- Pillinger vd. 1999 R. Pillinger, V. Popova, B. Zimmermann, *Corpus der Spätantiken und Frühchristlichen Wandmalereien Bulgariens*, (Wien), Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.
- Pharr vd. 1952 C. Pharr, T. S. Davidson, M. B. Pharr, *The Theodosian Code and Novels, And the Sirmondian Constitutions*, (New Jersey), Princeton University Press, 240.
- Radt 1988 W. Radt, *Pergamon, Geschichte un Bauten, Funde und Erforschung Einer antiker Metropole*, (Köln), Cambridge University Press, 321.
- Raeck – Rumscheid 2010 W. Raeck – F. Rumscheid, “2008 Yılı Priene Çalışmaları”, *Kazı Sonuçları Toplantısı* 31, 1, Denizli, TC. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 47.
- Raeck vd. 2020 W. Raeck – A. Filges – İ. H. Mert, *Asia Minor Studien 94, Priene Von Der Spätklassik Bis Zum Mittelalter: Ergebnisse Und Perspektiven Der Forschungen Seit 1998*, (Bonn).
- Reich vd. 1932 E. Reich, F. Knoll, J. Keil, *Forcshungen in Ephesos VI/I Die Marienkirche*, (Vienna), Östereichischen Arkeologishen Institutes.
- Restle 1966 M. Restle, “Asia.” *Reallexikon zur Byzantinischen Kunst I*, (Stutgard), 340.
- Rumscheid 2000 F. Rumscheid, *Küçük Asya’nın Pompeise. Priene Rehberi*, (İstanbul), Ege Yayınları, 22, 36, 184 – 188.
- Schaff 1882 P. Schaff, *History of the Christian Churc, Vol. 1: Apostolic Christianity. A.D. 1 – 100*, (Canada), CCEL, 49, 85.
- Şahin 2014 M. Şahin, “İznik Gölünde Gizli Tarih”, *Bursa’da Zaman Dergisi*, 9, Ocak 2014, 2 – 5.
- Şahin 2014a M. Şahin, “İznik Gölü’nün Altında Tarihi Keşif”, *Şehrengiz Dergisi*, 47, Şubat 2014, 16 – 20.

- Şahin 204b M. Şahin, “İzник Koimesis Kilisesi ve Böcek Ayazma Üzerine”, Bursa’da Zaman, Nisan 2014, 10, 102 – 104.
- Şahin vd. 2014 M. Şahin, E. Tok, Ş. Kılıç, “İzник Gölü’ndeki Batık Kilise: Deprem Kurbanı Aziz Neophytos”, Aktüel Arkeoloji Dergisi, 38, Nisan 2014, 8 – 10.
- Şahin vd. 2014a M. Şahin, E. Tok, Ş. Kılıç, “İzник: Gözldeki Bazilika”, Atla Dergisi, 252, Mart 2014, 76 – 84.
- Şahin vd. 2014b M. Şahin, E. Tok, Ş. Kılıç, “Deprem Kurbanı Aziz Neophytos: İzник Gölü’ndeki Batık Kilise”, Deniz Magazin Dergisi, 39, 2014, 42 – 45.
- Şahin 2015 M. Şahin, “İzник Gölü Bazilika Kalıntısında Sualtı Araştırmaları Başlıyor”, TINA Denizcilik Arkeoloji Dergisi, 3, 69 – 70.
- Şahin 2015a M. Şahin, “İzник Gölü Bazilika Kalıntısında Sualtı Yüzey Araştırması – 2015”, TINA Denizcilik Arkeoloji Dergisi, 4, 32 – 52.
- Şahin 2016 M. Şahin, “İzник Gölü Bazilikası’nın Köle Tasvirli Sikkeler”, Bursa’da Zaman Dergisi, 20, Ekim 2016, 76 – 79.
- Şahin 2016a M. Şahin, “İzник Gölü Bazilika Kazıları – 2016”, TINA Denizcilik Arkeoloji Dergisi, 6, 64 – 79.
- Şahin 2016b M. Şahin, “İzник Gölü Bazilika Kazısı – 2015”, Kazı Sonuçları Toplantısı 38, 3, (Ankara), 435 – 450.
- Şahin 2017 M. Şahin, “İzник Gölü Mezarları”, Bursa’da Zaman Dergisi, 21, Ocak 2017, 78 -81.
- Şahin vd. 2017 M. Şahin, H. S. Başkaya, “Nasıl Toprak Oluyoruz?”, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Vol. 10, 125 – 140.
- Şahin 1979 S. Şahin, katalog der antiken Inschriften des Museum von İzник (Nikaia), I, (Bonn), Rudolf Habelt Verlag GMBH.
- Underwood 1959 P. A. Underwood, “The Evidence of Restorations in the Sanctuary 1959 Mosaics of the Church of the Dormition at Nicaea”, *Dumbarton Oak Paper*, 13, 235 – 243.
- Toynbee 1971 J. M. C. Toynbee, *Death and Burial in the Roman World*, (London), The Johns Hopkins University Press, 131.
- Verzone 1956 P. Verzone, “La Chiesa di Hierapolis in Asia Minore.”, *Cahiers Archeologiques* 8, 38.
- Yalman t.y. B. Yalman, *Nikaia/İzник, (Bursa)*, Bursa Rotary Kulübü Kültür Yayını.
- Yılmaz 2007 N. Yılmaz, “Roma Dönemi Pisidya’sında Nekropoller ve Mezar Anıtları”, *ADALYA X*, 155.

- Zimmermann – Ladstatter 2011 N. Zimmermann, S. Ladstatter, Ephesos Duvar Resimleri: Hellenistik Dönemden Bizans Dönemine Kadar, Selma Gün (çev.), (İstanbul), Ege Yayınları, 96.
- Ward – Perkins 1994 J. B. Ward – Perkins, Studies in Roman and Early Christian Architecture, (London), The Pindar Press, 499.
- Westphalen 1998 S. Westphalen, “Die Basilika von Priene. Architektur und liturgische Ausstattung”, IstMitt 48, 275 – 280, 285, 289, 292, 294, 302.
- Westphalen 2000 S. Westphalen, “The Byzantine Basilica at Priene”, Dumbarton Oaks Paper, 54, Cambridge, Harvard University Press, 275 – 280.
- Wiegand – Schrader 1904 Th. Wiegand, H. Schrader, Priene. Ergebnisse der Ausgrabungen und Untersuchungen in den Jahren 1895 – 1898, Berlin, Meisenbach Riffarth & Co, 54 – 55, 220 – 221, 479, 480 – 487, 481 – 482, 486.
- Wiegand 1952 Th. Wiegand, “Didyma, Die Baubeschreibung in Drie Banden”, III Text Band, Berlin Verlag Gebr.Mann, 29.
- Wulff 1903 O. Wulff, Die Koimesiskirche in Nicae und ihre Mozaiken, (Strasburg), J. H. ED. Heitz.

ÇEVİRİMİÇİ KAYNAKLAR

<https://www.europeana.eu/en/exhibitions/the-silk-and-the-blood/ravenna>

<https://www.alamy.it/primo-piano-del-mosaico-della-vergine-maria-e-del-bambino-gesu-nella-basilica-di-sant-apollinare-nuovo-ravenna-image418834502.html>

<https://quizlet.com/386708861/santapollinare-nuovo-flash-cards/>

RESİM LİSTESİ

Bu çalışmada yer alan tüm görsel materyaller “Resim” olarak adlandırılmıştır. Resimlerin alındığı kaynaklar, fotoğrafını çeken ya da çizimini yapan kişilerin isimleri aşağıda belirtilmiştir. Yanında herhangi bir kaynak veya isim bulunmayan resimler tezin yazarı tarafından çekilmiş, çizilmiş ya da oluşturulmuştur.

Resim 1: Priene'nin Konumu. Wiegand – Schrader 1904: Taf. I Abb. Gesamt

Resim 2: Nekropol Alanlarını Gösteren Plan. Kuru 2018: 87.

Resim 3: Kazılar Öncesi Apsisin Görünümü. J. Fildhuth

Resim 4: 1 Numaralı Mezar.

Resim 5: 1 Numaralı Mezar Çizimi. B. Kuru

Resim 6: Duvar Resimlerine Uygulanan Koruma Çalışmaları

Resim 7: Doğu Nekropol Şapeli Hava Fotoğrafı. B. Kuru

Resim 8: Priene Kent Planı. Wiegand – Schrader: 1904.

Resim 9: Doğu Nekropol Şapeli Planı. G. Erincik – F. Alataş

Resim 10: Güney Duvarı. B. Kuru

Resim 11: Güney Duvarının Çizimi. Ö. Ulaş

Resim 12: Kuzey Duvarı.

Resim 13: Kuzey Duvarı Çizimi. Ö. Ulaş

Resim 14: Atrium Hava Fotoğrafı. B. Kuru

Resim 15: Atrium Kuzeyindeki Kapı Boşluğu

Resim 16: Atrium Kuzeyindeki Mekân. M. Sönmez

Resim 17: Batı Girişteki Sütun ve Blok.

Resim 18: Batı Kapısından Düşen Eşik Taşının Konumu. B. Kuru

- Resim 19:** Kapı Eşiği ile Zemin Arasındaki Yükseklik Farkı.
- Resim 20:** Son Kullanım Zeminine Döşenen Tuğla Levhalar.
- Resim 21:** Kuzey Duvarının Alt Tarafındaki Süpürgelikler
- Resim 22:** Naos Zemini Döşeme Mozaikleri. M. Sönmez
- Resim 23:** Apsiste Yer Alan Döşeme Mozaikleri
- Resim 24:** Apsis Güneyindeki Döşeme Mozaik Detayı
- Resim 24a:** Apsiste Yer Alan Döşeme Mozaikleri Çizimi. G. Erdem
- Resim 25:** Apsiste Ulaşılan Sütun.
- Resim 26:** Şam Aziz Ananias Şapeli. N. Zeyrek
- Resim 27:** Kıbrıs Aziz Stephanos Şapeli. N. Zeyrek
- Resim 28:** Kuzey Duvarından Kuzeye Uzanan Duvar.
- Resim 29:** Kuzey Duvarından Kuzeye Uzanan Duvar Çizimi. Ö. Ulaş
- Resim 30:** Kuzeyde Ana Kayaya Yaslanan Üçgen Alan.
- Resim 31:** Kuzeydeki Mekânda Zemin İzlenimi Veren Taş Sırası. B. Kuru
- Resim 32:** Kuzey Duvarının Altına Doğru İlerleyen Taş. B. Kuru
- Resim 33:** Kuzey Mekânda, Kesitte ve Zeminde Ulaşılan Bloklar.
- Resim 34:** Kuzey Kesitin Doğusundaki Bloklar.
- Resim 35:** Onurlandırma Anıtı.
- Resim 36:** Onurlandırma Anıtındaki Yazıt Detayı.
- Resim 37:** Kuzey Mekânda Ulaşılan Amphora.
- Resim 38:** Kuzey Mekânda Mezar Olduğu Düşünülen Taş Sırası.
- Resim 39:** Alanın ve Şapelin Evrelerini Gösteren Çizim. B. Kuru – F. Alataş
- Resim 40:** Batı ve Güney Duvarının Kesişimi.

- Resim 41:** Atrium Hava Fotoğrafi. B. Kuru
- Resim 42:** Batı Duvarına Eklenen Kapı Boşluğu.
- Resim 43:** Atriumnun Kuzeyindeki Bizans Dönemi Mezarları
- Resim 44:** Kuzeydeki Mekân. B. Kuru
- Resim 45:** Batı ve Kuzey Duvarındaki Freskler.
- Resim 46:** Kuzey Duvarındaki Freskler.
- Resim 47:** Kuzey Duvarında 4. Evreye Ait Fresk.
- Resim 48:** Kuzey Duvarı 4. Evre Fresk Detayı.
- Resim 49:** Atrium Kuzey Duvarı.
- Resim 50:** Bazilikal Plan Örneği.
- Resim 51:** Priene Psiposluk Kilisesi. Westphalen 2000: Figs. 1.
- Resim 52:** Priene Doğu Nekropol Bazilikası. Fildhuth 2017: 248.
- Resim 53:** Milet H. Mikael Kilisesi. Müller – Wiener 1977/78: 102.
- Resim 54:** Efes Meryem Kilisesi. Reich vd 1932: 9.
- Resim 55:** Didim H. Mikael Kilisesi. Wiegand 1952: 29.
- Resim 56:** Priene Piskoposluk Kilisesi. Sütün ve Kemerin Bir Arada Kullanıldığını Gösteren Restitüsyon. Westphalen 2000: Figs. 4.
- Resim 57:** Efes Doğu Gymnasium Kilisesi. Keil 1933: 14.
- Resim 58:** Hierapolis Hamam Kilisesi. Verzone 1956: 38.
- Resim 59:** Hierapolis Direkli Bazilika. Bernardi – Ferrero 1987: 126.
- Resim 60:** Assos Gymnasium Bazilikası. Clarke 1902: 181.
- Resim 61:** Sarsinya, Asfionius Rufus Anıt Mezarı. https://bbcc.ibr.regione.emilia-romagna.it/pater/loadcard.do?id_card=26498 (08.02.2022)
- Resim 62:** Hekatamnos Anıt Mezarı. Arslan 2013: 56.

- Resim 63:** Gümüşkesen Anıt Mezarı. Arslan 2013: 57.
- Resim 64:** Mamastis Anıt Mezarı Restitüsyonu. Neinman 1892: 113.
- Resim 65:** Xsantos Nereidler Anıtı. Işık 2010: 120.
- Resim 66:** Aziz Anastasius Martyrion Planı ve Restitüsyonu. Grabar 1946: 586.
- Resim 67:** Costanza Mozalesi. Colvin 1991: 115.
- Resim 68:** Yeniden Diriliş Kilisesi ve Martyrionu Planı. Couasnon 1974: 26.
- Resim 69:** İznik Sualtı Bazikilasası Planı
- Resim 70:** Galla Plasidia Mozalesi Planı. Oost 1968: 269.
- Resim 71:** Sardis Nekropol Şapeli Planı ve Restitüsyonu. Butler 1922: 113.
- Resim 72:** Sardir Nekropol Şapeli. Apsis Üçüz Pencereleler. Butler 1922: 115.
- Resim 73:** Sardis Nekropol Şapeli. Apsiste Yer Alan Sunak. Butler 1922: 114.
- Resim 74:** Knidos Liman Şapeli Kompleksi Planı. Doksanaltı 2018: 60.
- Resim 75:** Knidos Liman Şapeli Kompleksi Çocuk Mezarı. Doksanaltı 2017: 38.
- Resim 76:** Knidos Liman Şapeli Kompleksi Buluntu Yerleri ve Tarihlendirme. Doksanaltı 2018: 60.
- Resim 77:** Kuzey ve Batı Duvarındaki Freskler.
- Resim 78:** Batı Duvarının Güneyindeki 1. Kat Fresk.
- Resim 79:** Batı Duvarının Güneyindeki 1. Kat Fresk Çizimi. G. Erdem
- Resim 80:** Batı Duvarının Kuzeyindeki Freskler.
- Resim 81:** Batı Duvarının Kuzeyindeki Fresklerin Çizimi. G. Erdem
- Resim 82:** Batı Duvarında 3. Kat Fresk Detayı.
- Resim 83:** Batı Duvarında 2. Kat Fresk Detayı.
- Resim 84:** Kuzey Duvarındaki Freskler.
- Resim 85:** Kuzey Duvarındaki Fresklerin Çizimi. G. Erdem

Resim 86: Kuzey Duvarı 1. Kat Fresk Detayı.

Resim 87: Kuzey Duvarında Kırmızı – Pembe Mermer İmitasyonu.

Resim 88: Kuzey Duvarında Beyaz – Mavi – Yeşil Mermer İmitasyonu.

Resim 89: Kuzey Duvarında Sarı – Turuncu Mermer İmitasyonu.

Resim 90: Kuzey Duvarı 4. Kat Fresk. Apsise Yönelmiş İnsan Ayağı.

Resim 91: Efes Yamaç Evler Mermer İmitasyon Örneği. Zimmermann-Ladstatter: 2012, 103, Fig. 171,4.

Resim 92: Serdica Kenti 7 Numaralı Mezar Odası Mermer İmitasyon Örneği. Pillinger 1999, Abb. 133.

Resim 93: Serdica Kenti 7 Numaralı Mezar Odası Mermer İmitasyon Örneği. Pillinger 1999, Abb. 134.

Resim 93a: Hespekli Hypojesi Duvar Resimleri Çizimi. Fıratlı 1974.

Resim 93b: Hespekli Hypojesi Duvar Resimleri Genel Görünüm. Yalman t.y.: 121.

Resim 93c: Hespekli Hypojesi Kaset Tavan Detayı. Ermiş 2009: 200.

Resim 94: Sant Vitale Bazilikası Apsis Tavanı, Genç İsa ve Melekler, Frossard 2004, 55.

Resim 95: Sant Apollinare Nuovo Bazilika, Çoban İsa ve Melekler, Frossard 2004, 33.

Resim 96: Sant Apollinare Nuovo Bazilikası Güney Duvarı. Azizler, İsa ve Melekler. <https://www.europeana.eu/en/exhibitions/the-silk-and-the-blood/ravenna> (11.03.2022)

Resim 97: San Apollinare Bazilikası Kuzey Duvarı. Meryem, Çocuk İsa ve Melekler. <https://www.alamy.it/primo-piano-del-mosaico-della-vergine-maria-e-del-bambino-gesu-nella-basilica-di-sant-apollinare-nuovo-ravenna-image418834502.html> (11.03.2022)

Resim 98: İznik Koimesis Tes Theotokos Kilisesi Melek Tasvirleri. Underwood 1959: 247.

Resim 99: Sant Apollinare Nuovo Bazilikası Güney Duvarı. İsa'ya Hediye Sunan Azizler. <https://quizlet.com/386708861/santapollinare-nuovo-flash-cards/> (11.03.2022)

Resim 100: Sant Apollinare Nuovo Bazilikası Kuzey Duvarı. Meryemi Çocuk İsa ve Üç Bilge. <https://www.dreamstime.com/editorial-stock-photo-ravenna-mosaics-saint-apollinare-nuovo-procession-female-saints-lowest-strip-saints-prophets-central-image50800188#> (11.03.2022)

Resim 101: Kazılarda Ulaşılan Mozaik Örnekleri.

Resim 102: Apsis Mozaïği.

Resim 103: Bursa Derecik Bazilikası Döşeme Mozaïği. Çıtakoğlu 2015: 70. Levha 77b.

Resim 104: Sardis Kenti Kuzey Temenos Kompleksi Döşeme Mozaïği. Campbell 1991: Pl.28.

Resim 105: Aphrodisias Kenti Aphrodite Tapınağı Döşeme Mozaïği. Campbell 1991: Pl. 24.

Resim 106: Kutsal Havariler Kilisesi Döşeme Mozaïği. Campbell 1998: Pl. 108.

Resim 107: Anemurium Nekropol Kilisesi Döşeme Mozaïği. Campbell 1998: Pl. 204.

Resim 108: Aphrodisias Psikoposluk Konutu Döşeme Mozaïği. Campbell 1998: Pl. 121.

Resim 109: 1 Numaralı Mezar

Resim 110: 1 Numaralı Mezar Çizimi. B. Kuru

Resim 111: 1 Numaralı Mezar Üzerindeki Harç Tabakası.

Resim 112: 1 Numaralı Mezar Kapakları.

Resim 113: 1 Numaralı Mezarda Ulaşılan Mezar Steli.

Resim 114: 1 Numaralı Mezar – Mezar Hediyesi.

Resim 115: 2 Numaralı Mezar. B. Kuru

Resim 116: 2 Numaralı Mezar Çizimi. B. Kuru

Resim 116: 2 Numaralı Mezar Kapakları. B. Kuru

Resim 117: 2 Numaralı Mezar – İskelet. B. Kuru

Resim 118: Priene Doğu Nekropol Bazilikası Zemin Döşemesi ve Duvar Resimleri. Fildhuth 2017: 249.

Resim 118a: Priene Doğu Nekropol Bazilikası, Duvar Resimleri Detayı.

Resim 119: Priene Piskoposluk Kilisesi Döşeme Mozaiđi. Wesphalen 1998: Taf. 36,2.

Resim 120: Priene Tiyatrosunun Doğu Paradosundaki Şapel Planı. Wiegand – Schrader 1904: 486.

Resim 121: Priene Tiyatrosunun Güneydođundaki Nişli Şapel Planı. Fildhuth 2017: 246.

Resim 122: Priene Asklepionun Doğusundaki Nişli Şapel Planı. Fildhuth 2017: 246.

Resim 123: Priene Bouleuterion Üzerindeki Şapel Planı. Fildhuth 2017: 246.

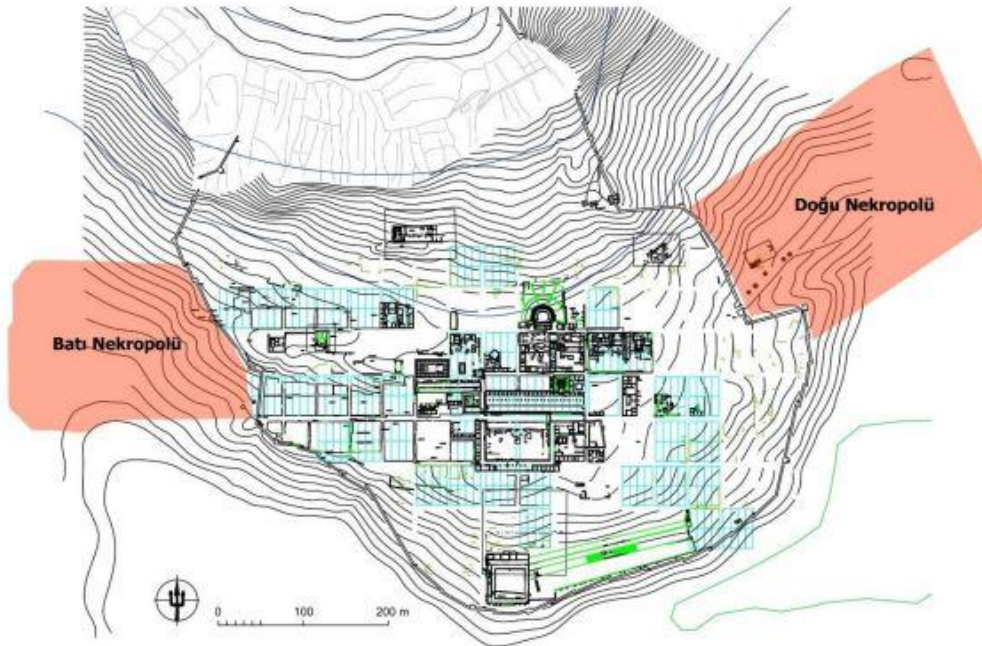
Resim 124: Priene Teleoniada Bulunan Geç Bizans Dönemi Kilise Planları. Fildhuth 2017: 246.

Resim 125: Priene Kenti Erken Bizans Dönemi Dini Yapılarının Planı. Fildhuth 2017: 246. (Yeniden Düzenleme Alataş 2022)

RESİMLER

Resim 1

Resim 2

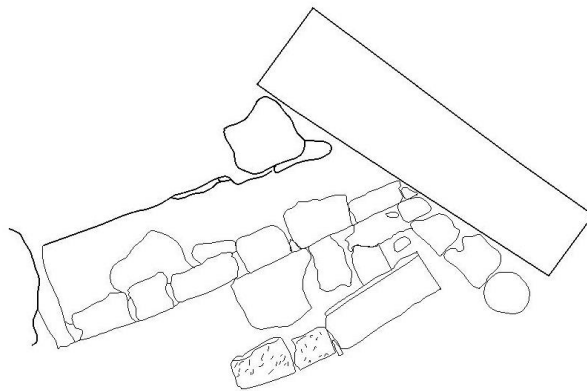

Resim 3

Resim 4

Resim 5

Resim 6

Resim 7

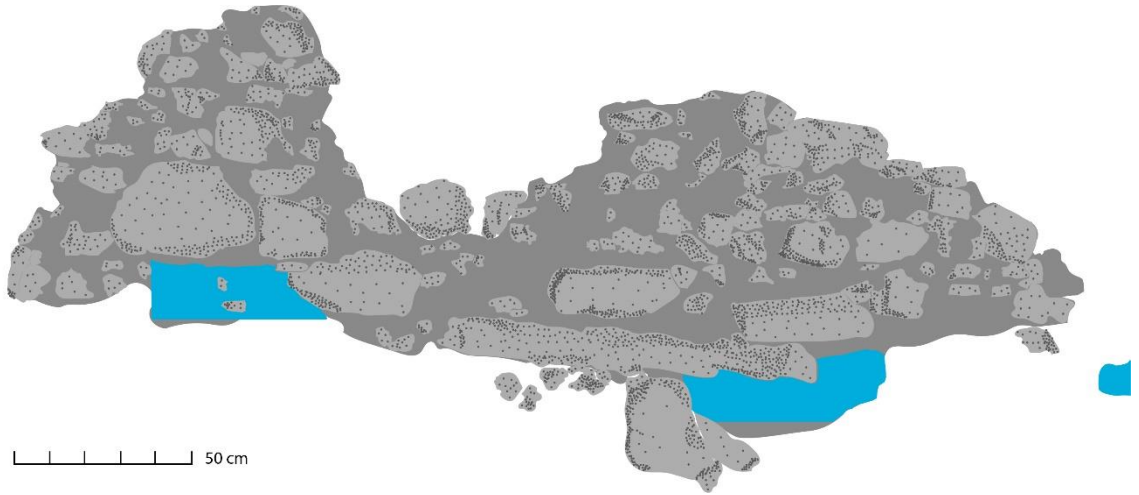
Resim 8

Resim 9

Resim 10

Resim 11

Resim 12

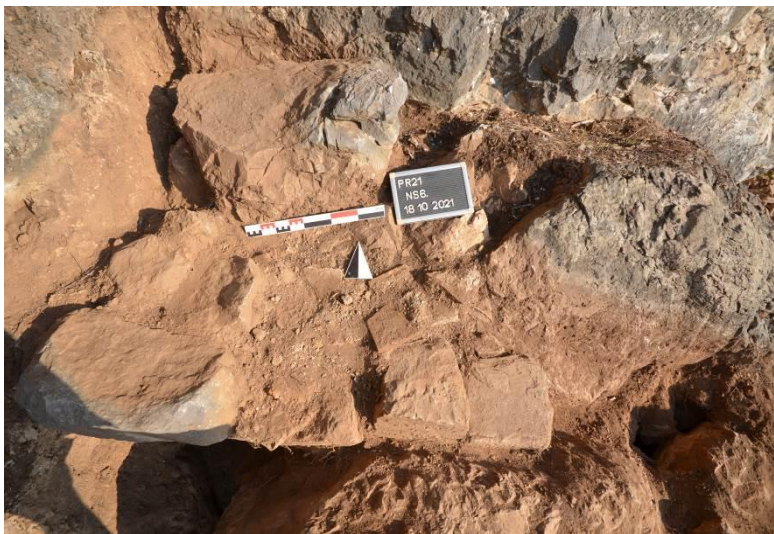
Resim 13

Resim 14

Resim 15

Resim 16

Resim 17

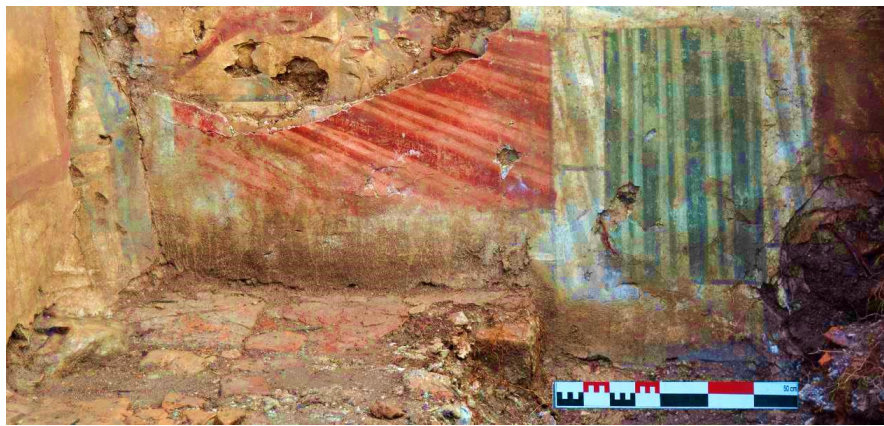
Resim 18

Resim 19

Resim 20

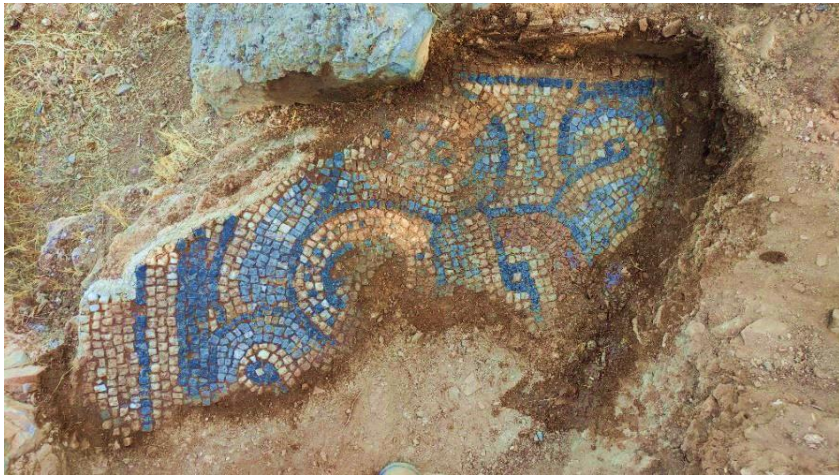
Resim 21

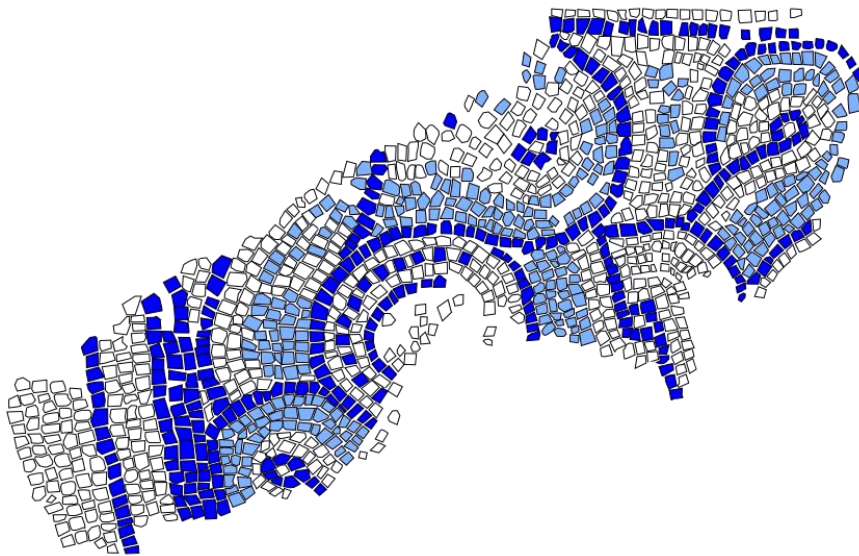
Resim 22

Resim 23

Resim 24

Resim 24a

Resim 25

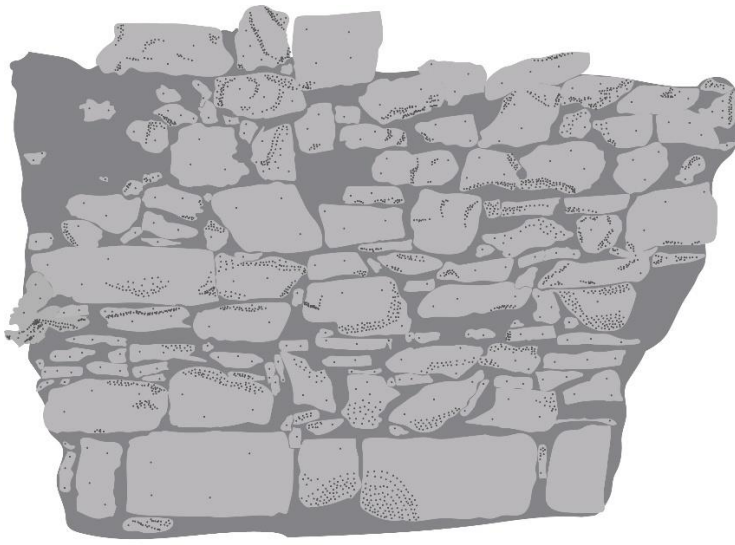
Resim 26

Resim 27

Resim 28

Resim 29

Resim 30

Resim 31

Resim 32

Resim 33

Resim 34

Resim 35

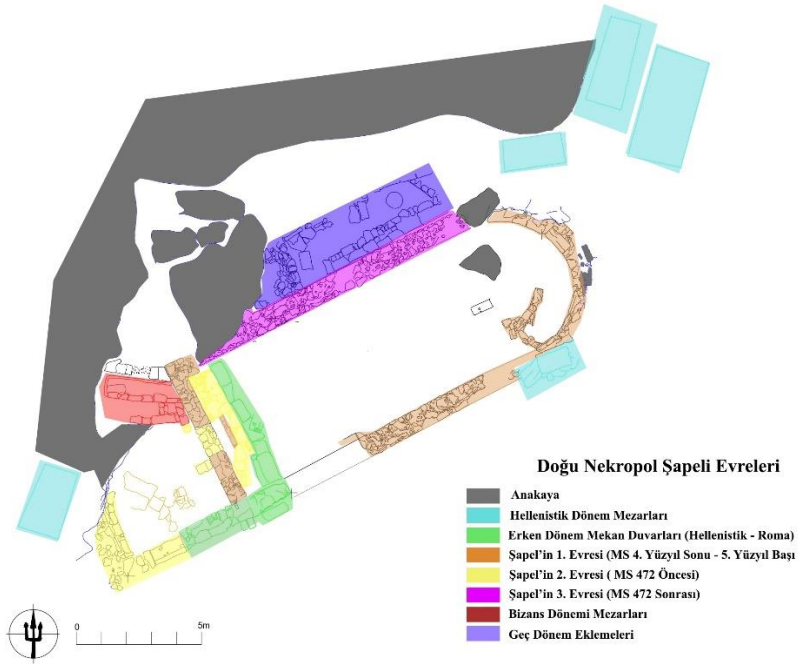
Resim 36

Resim 37

Resim 38

Resim 39

Resim 40

Resim 41

Resim 42

Resim 43

Resim 44

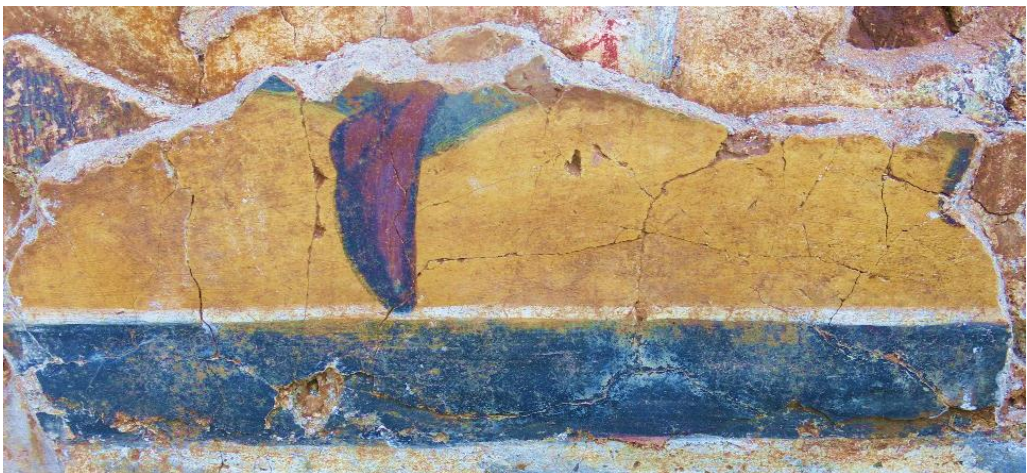
Resim 45

Resim 46

Resim 47

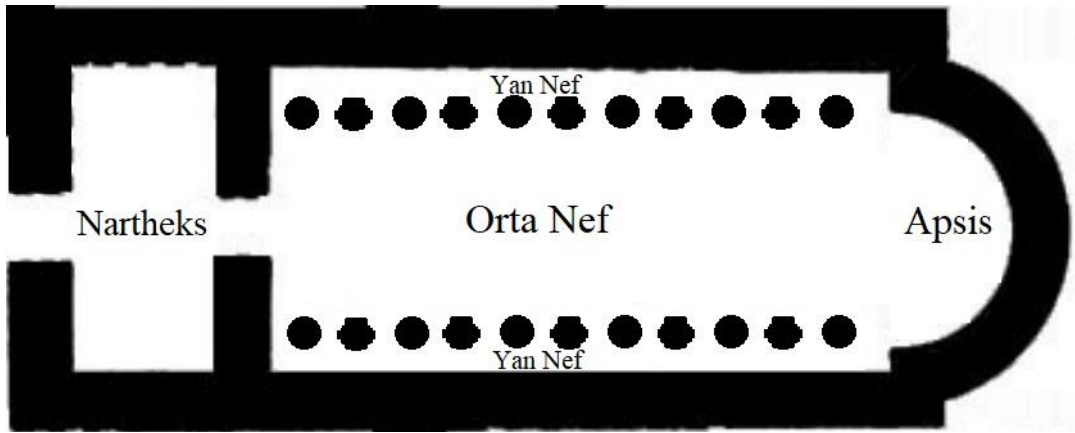

Resim 48

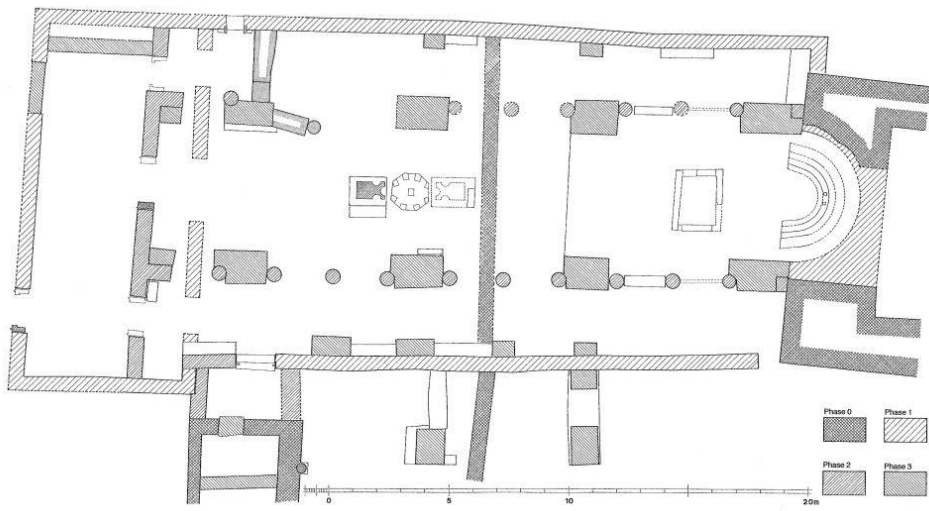

Resim 49

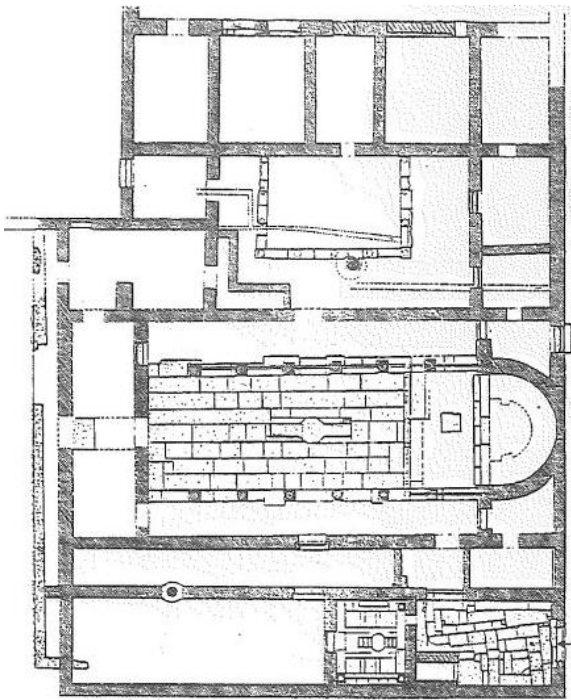
Resim 50

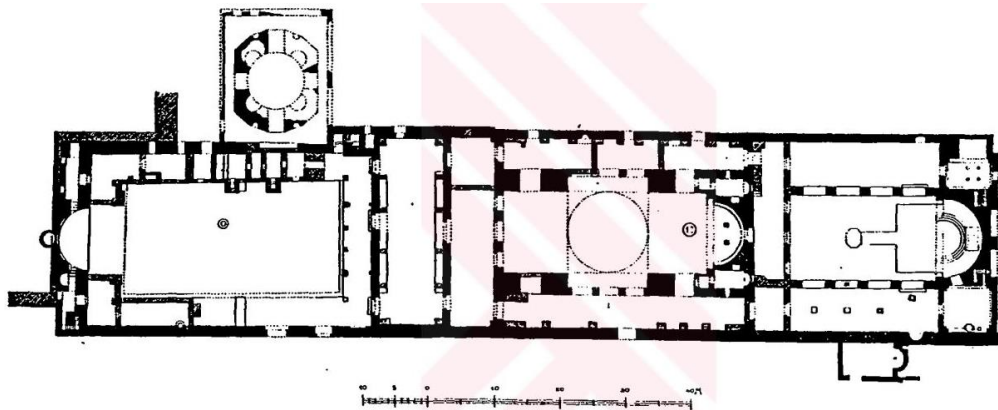
Resim 51

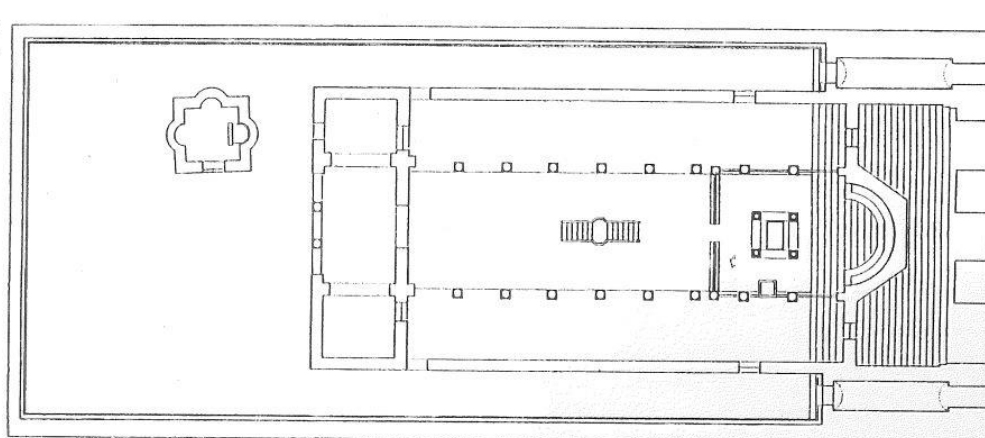
Resim 52

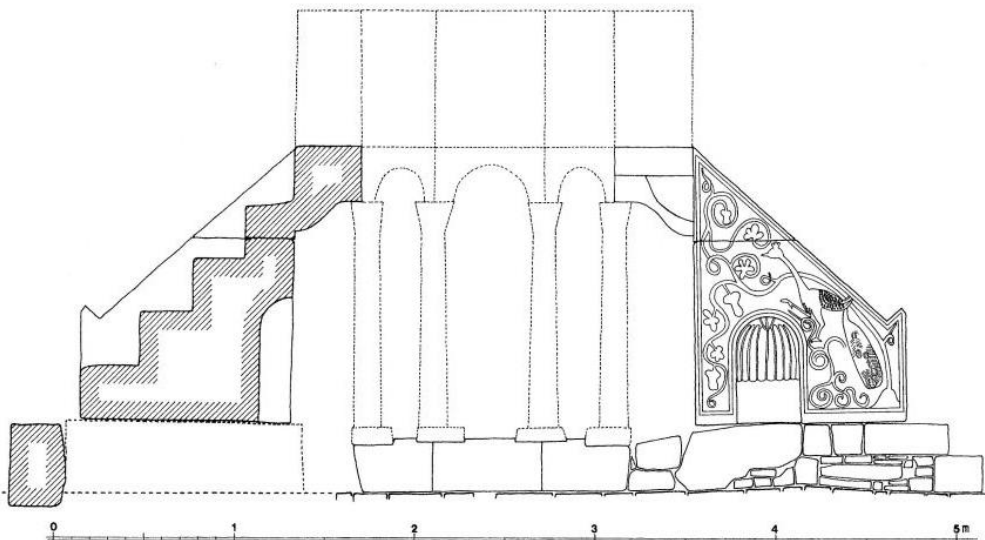
Resim 53

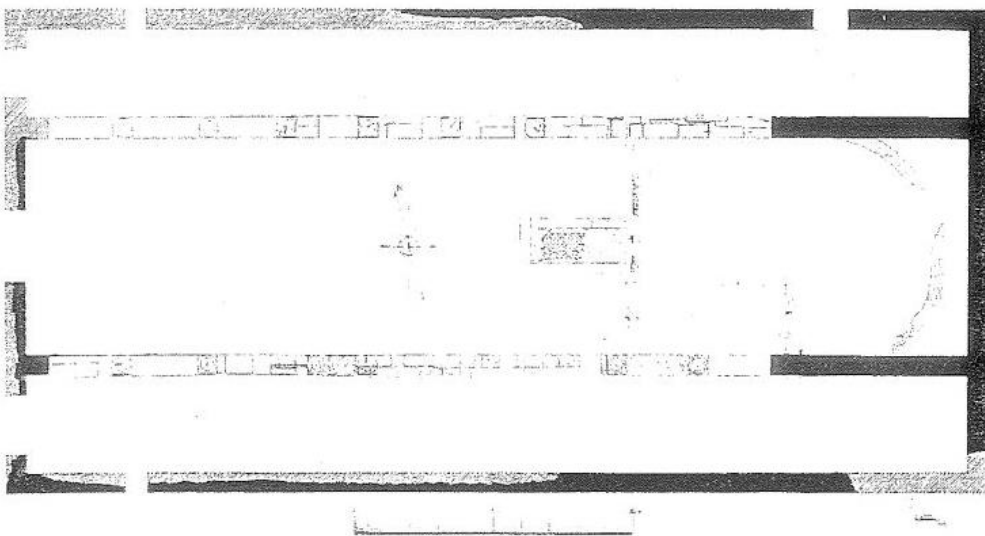
Resim 54

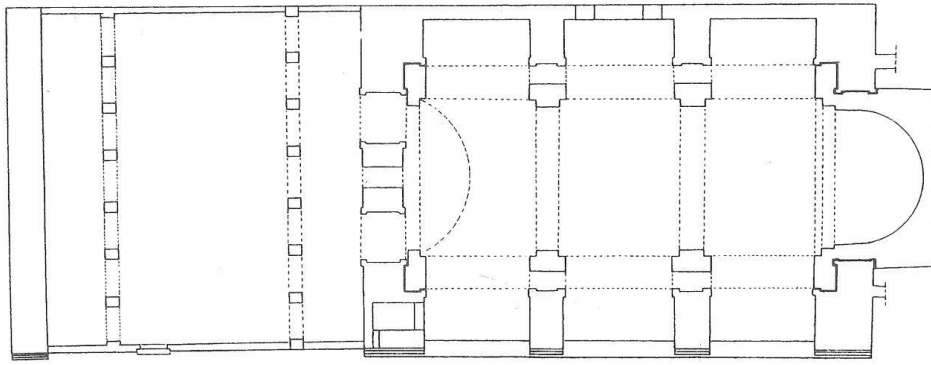
Resim 55

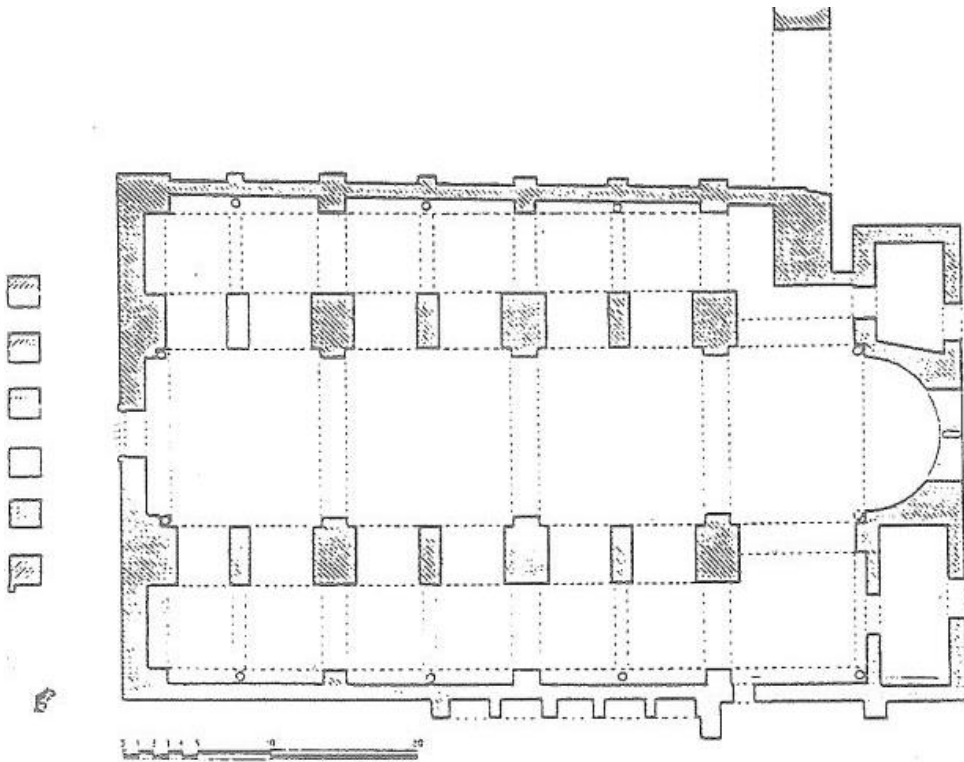
Resim 56

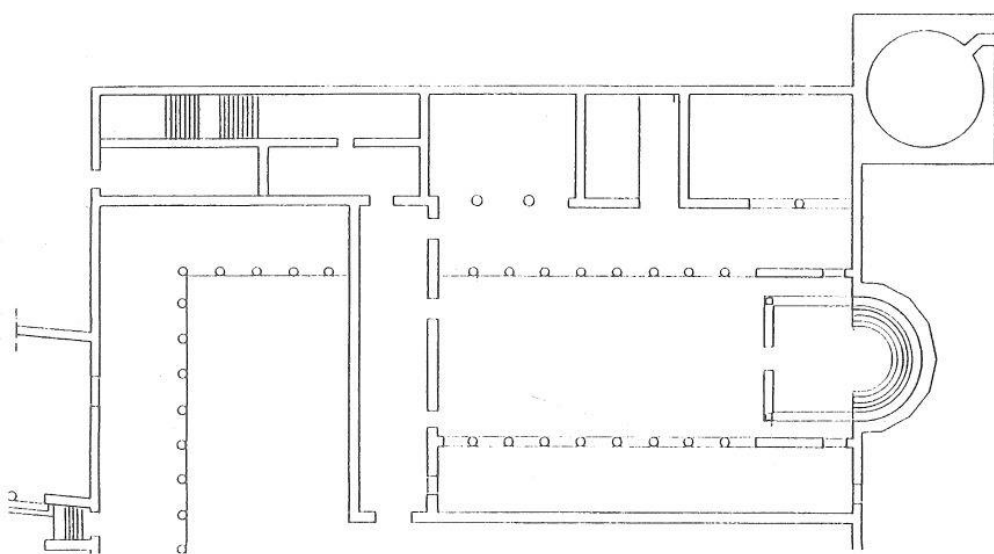
Resim 57

Resim 58

Resim 59

Resim 60

Resim 61

Resim 62

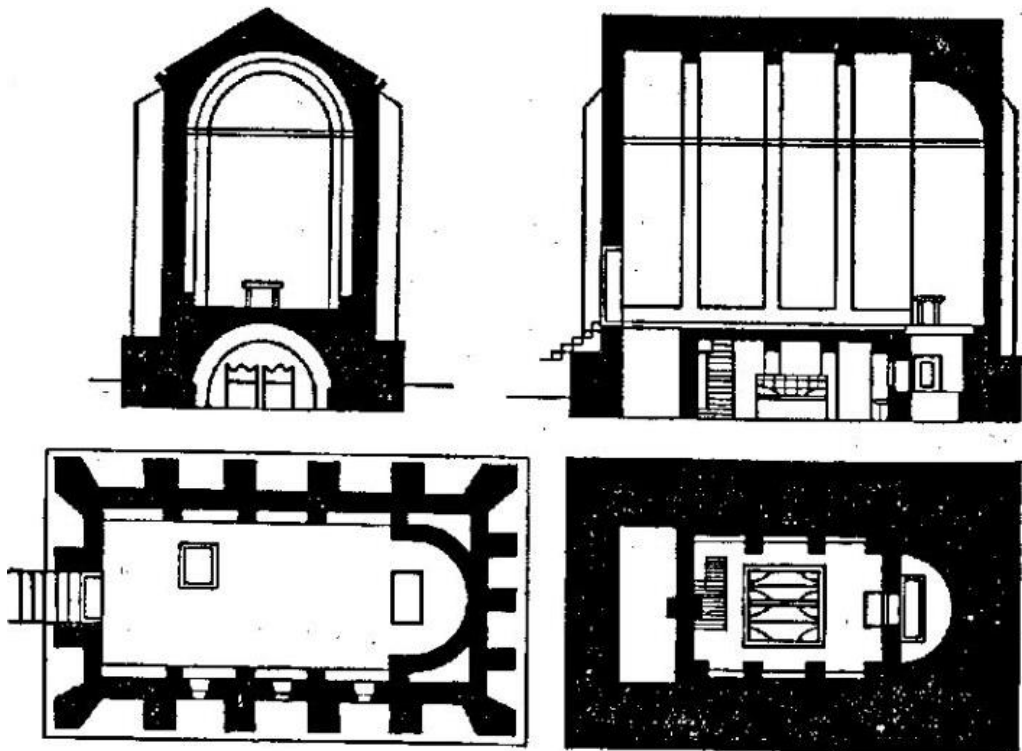
Resim 63

Resim 64

Resim 65

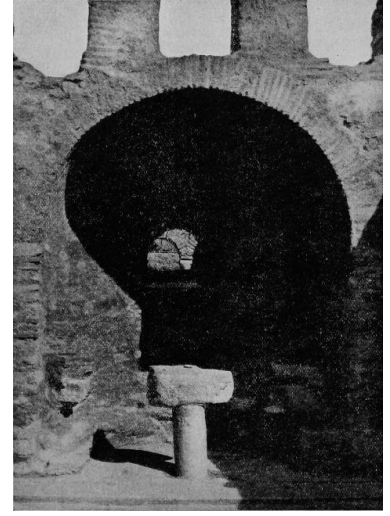

Resim 66

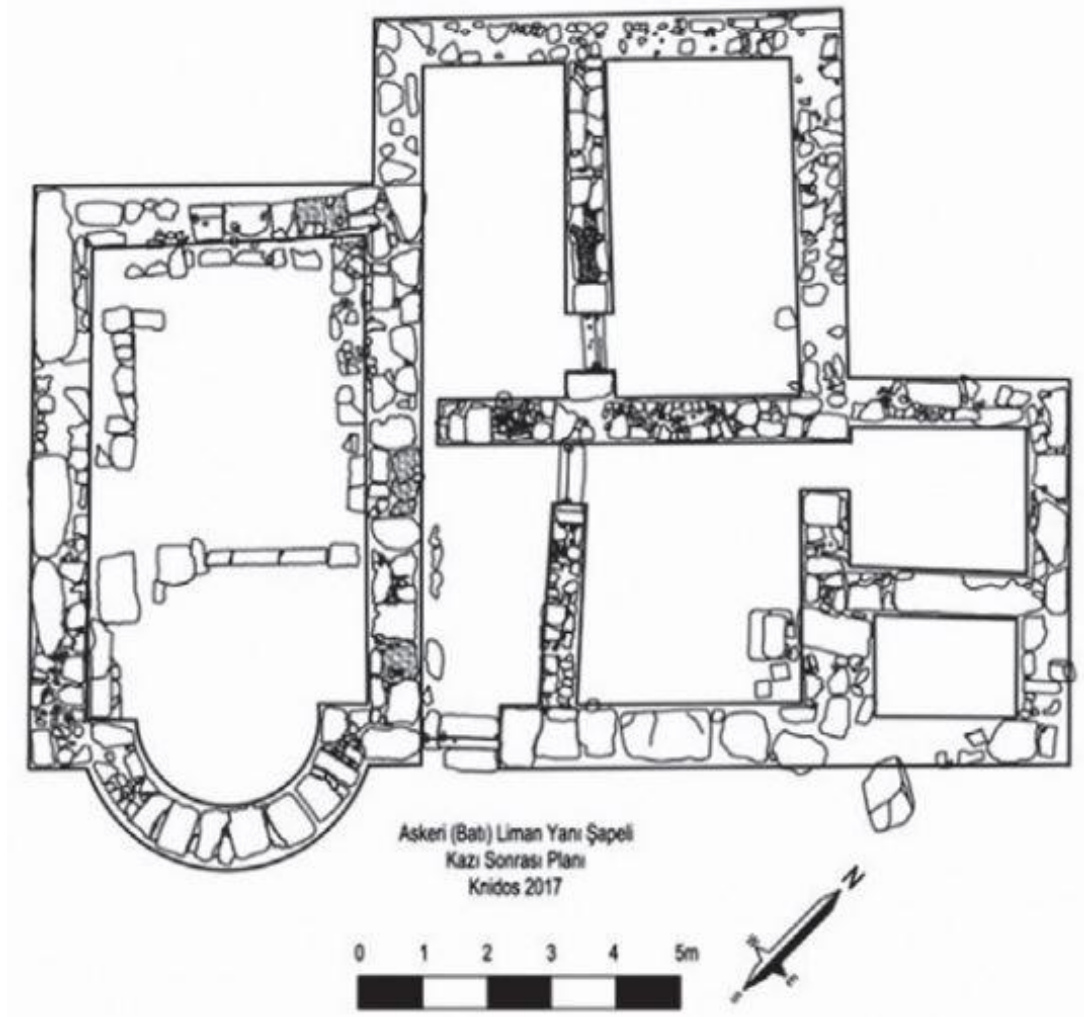

Resim 72

Resim 73

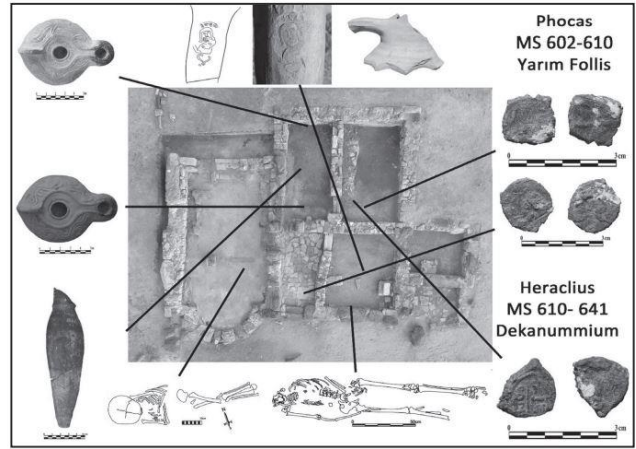

Resim 74

Resim 75

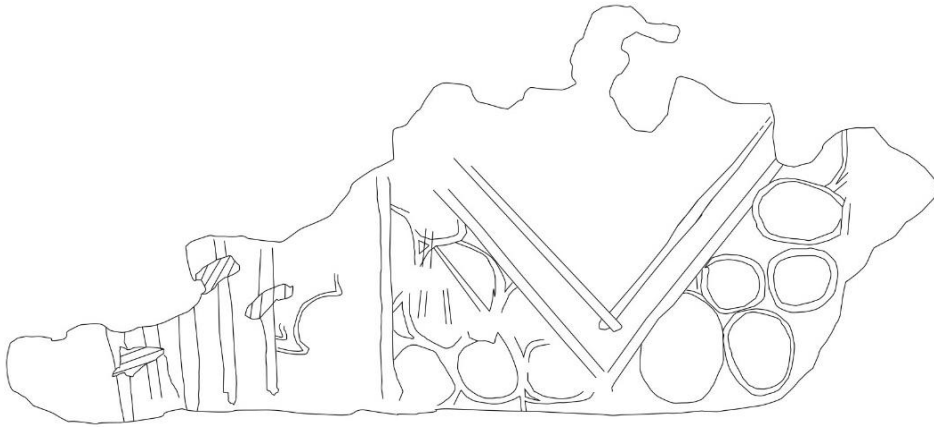
Resim 76

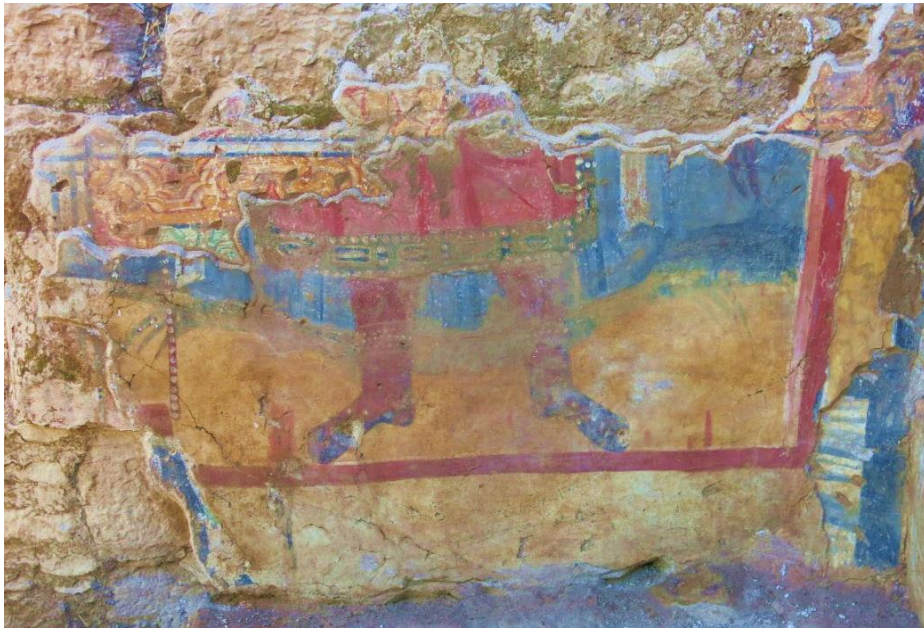
Resim 77

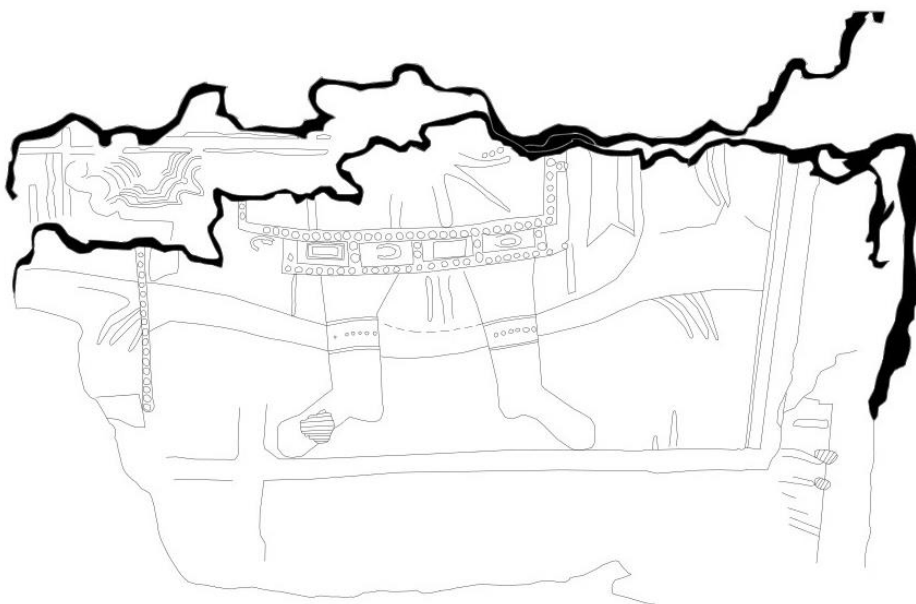
Resim 78

Resim 79

Resim 80

Resim 81

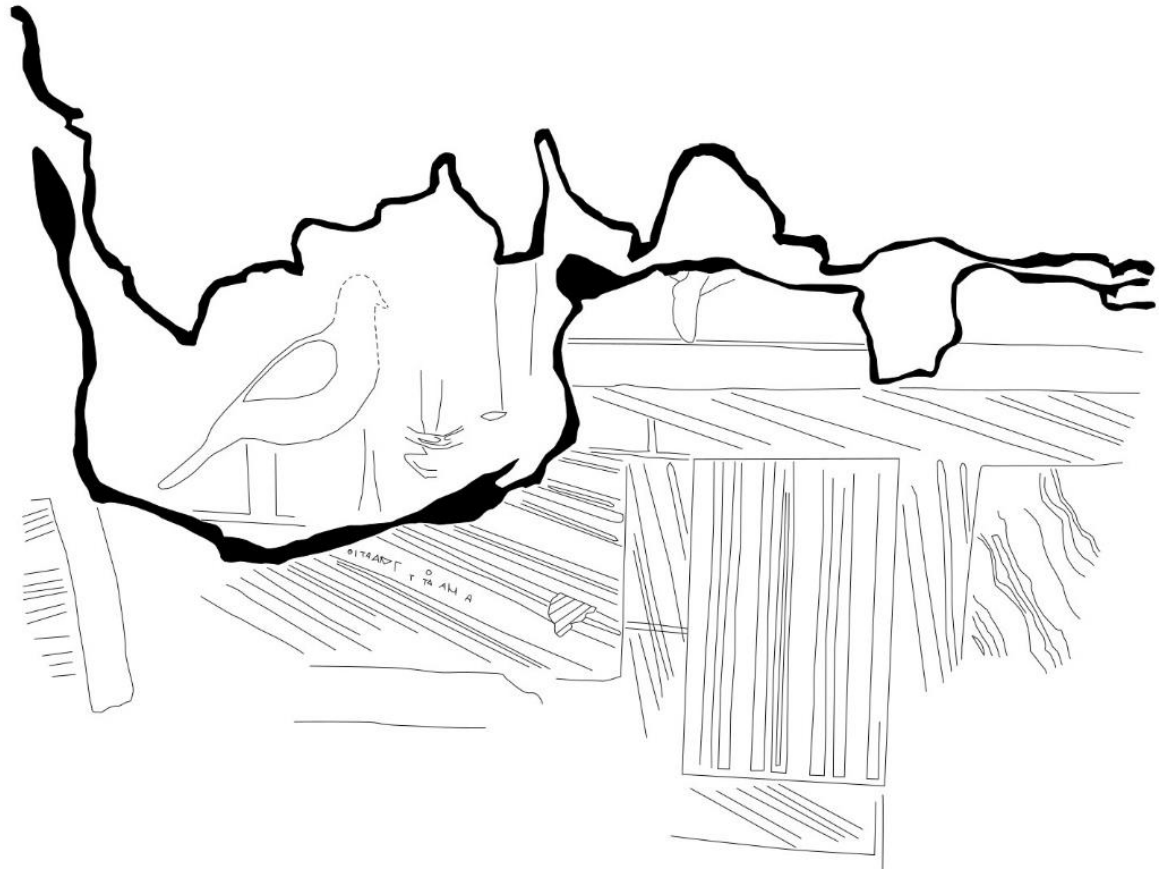
Resim 82

Resim 83

Resim 84

Resim 85

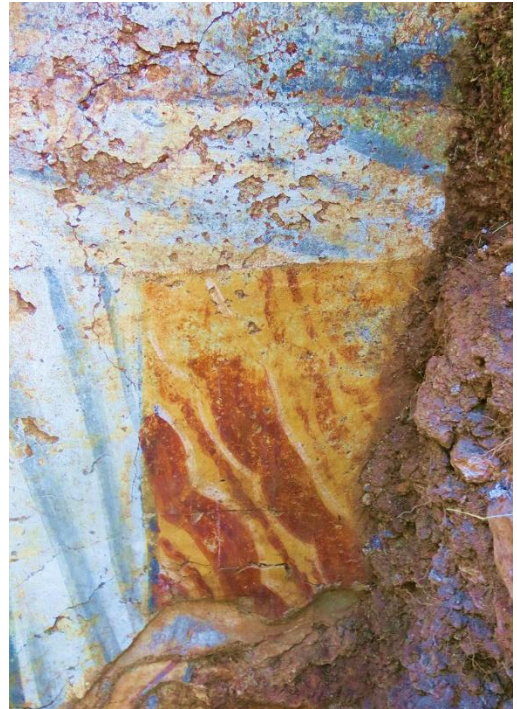
Resim 86

Resim 87

Resim 88

Resim 89

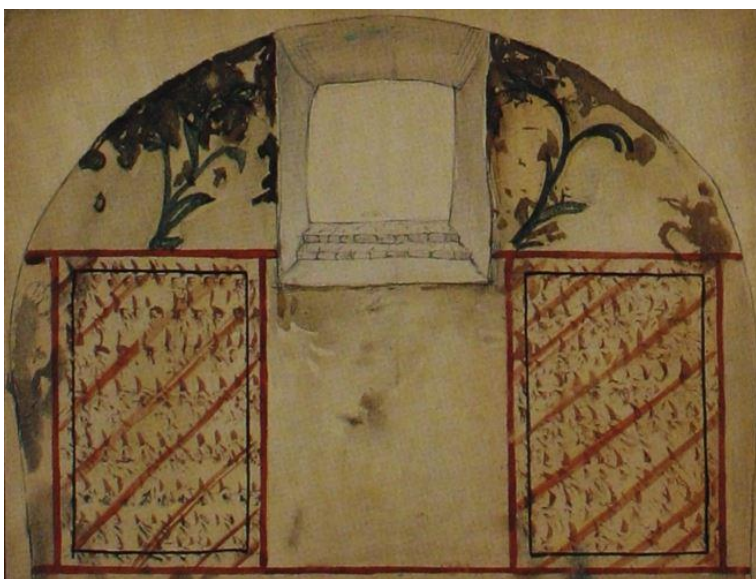
Resim 90

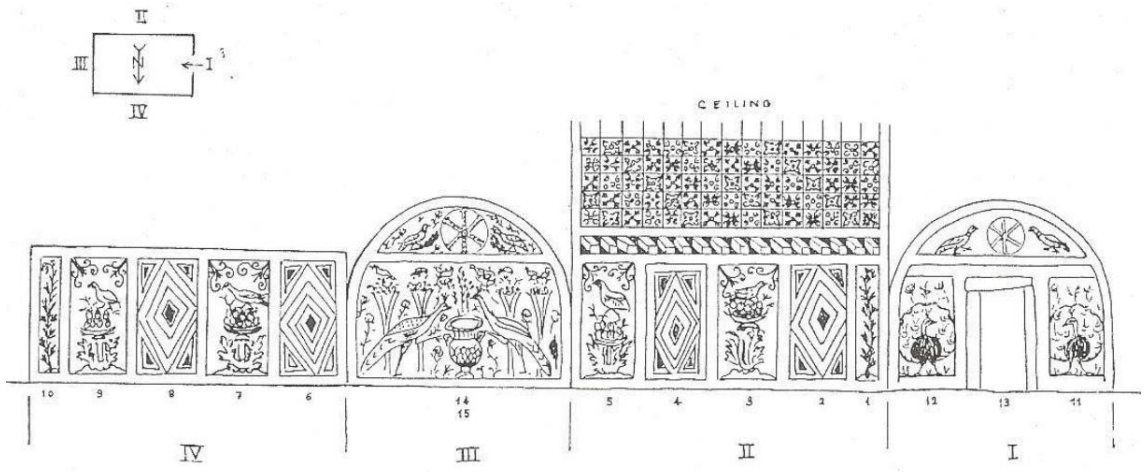
Resim 91

Resim 92

Resim 93

Resim 93a

Resim 93b

Resim 93c

Resim 94

Resim 95

Resim 96

Resim 97

Resim 98

Resim 99

Resim 100

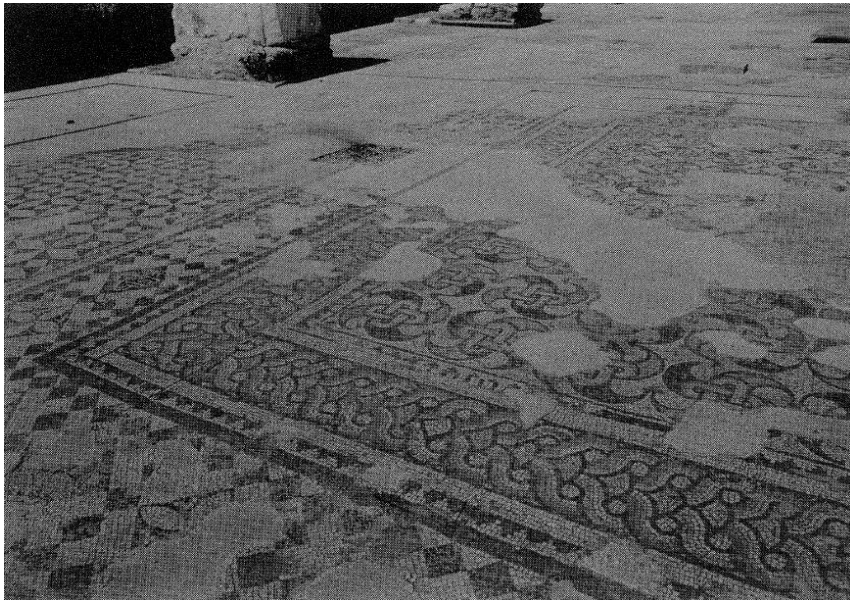
Resim 101

Resim 102

Resim 103

Resim 104

Resim 105

Resim 106

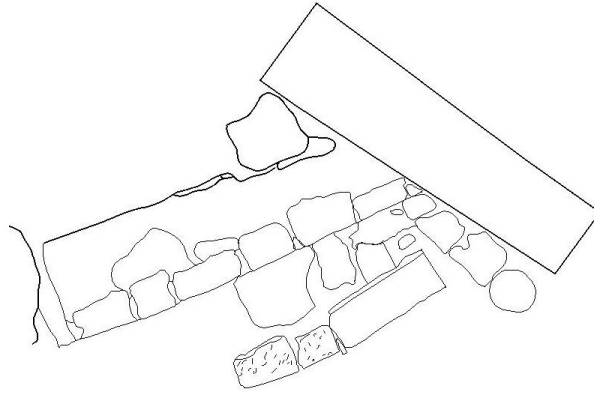
Resim 107

Resim 108

Resim 109

0

5m

Resim 110

Resim 111

Resim 112

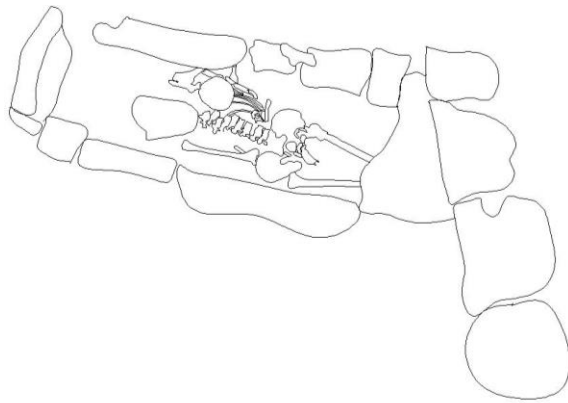
Resim 113

Resim 114

Resim 115

Resim 116

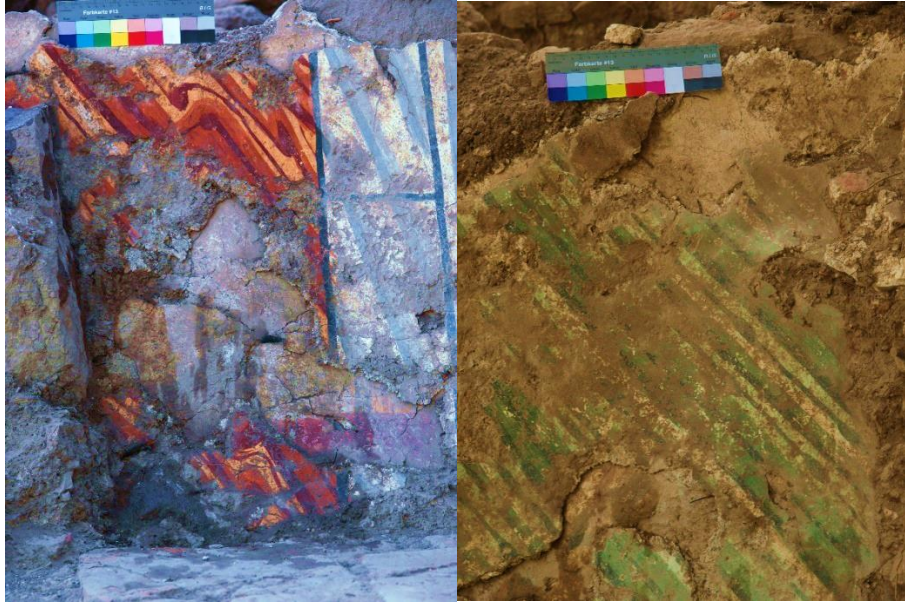

Resim 117

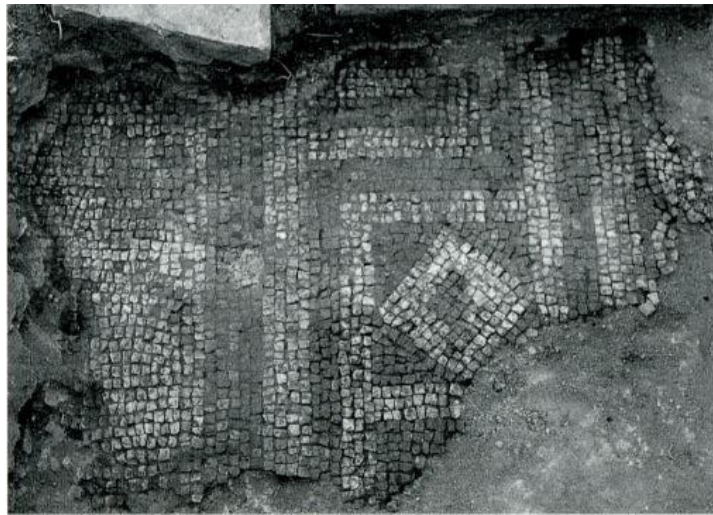

Resim 118

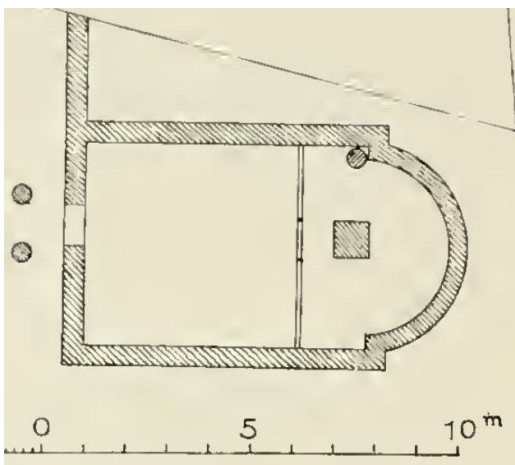

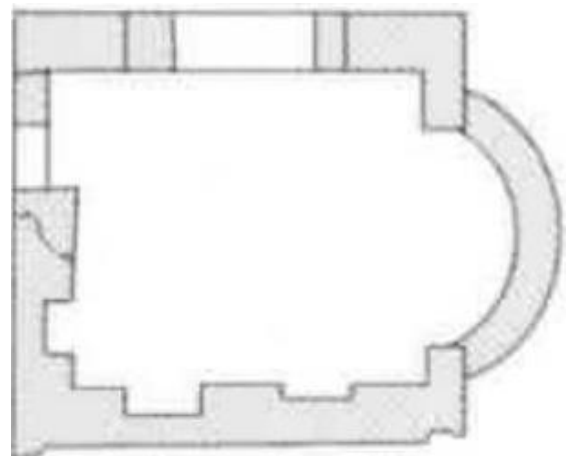
Resim 118a

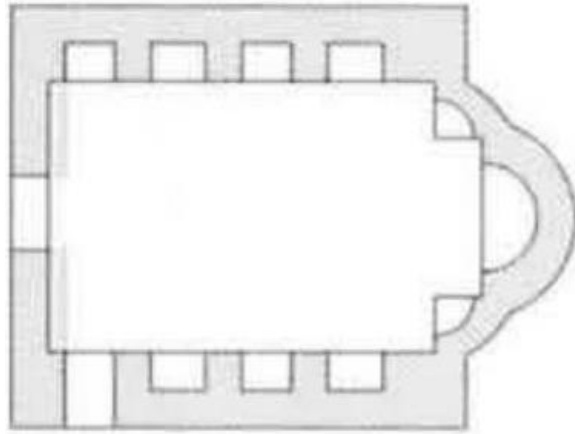
Resim 119

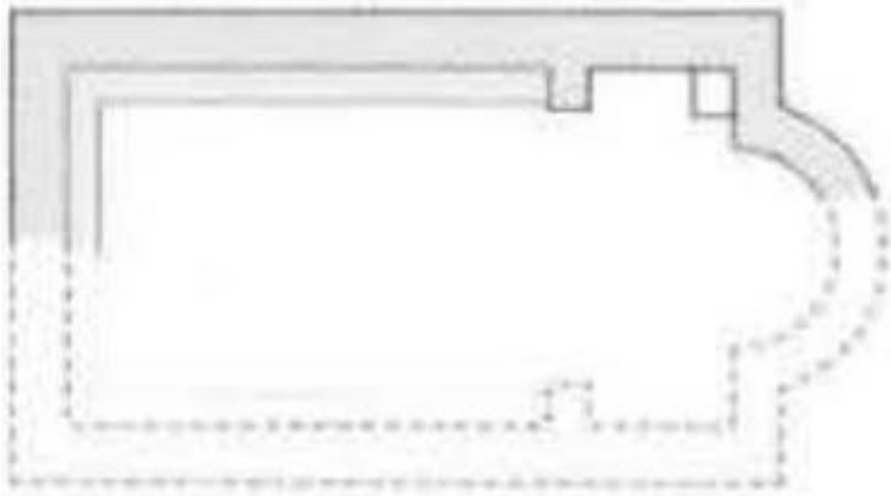
Resim 120

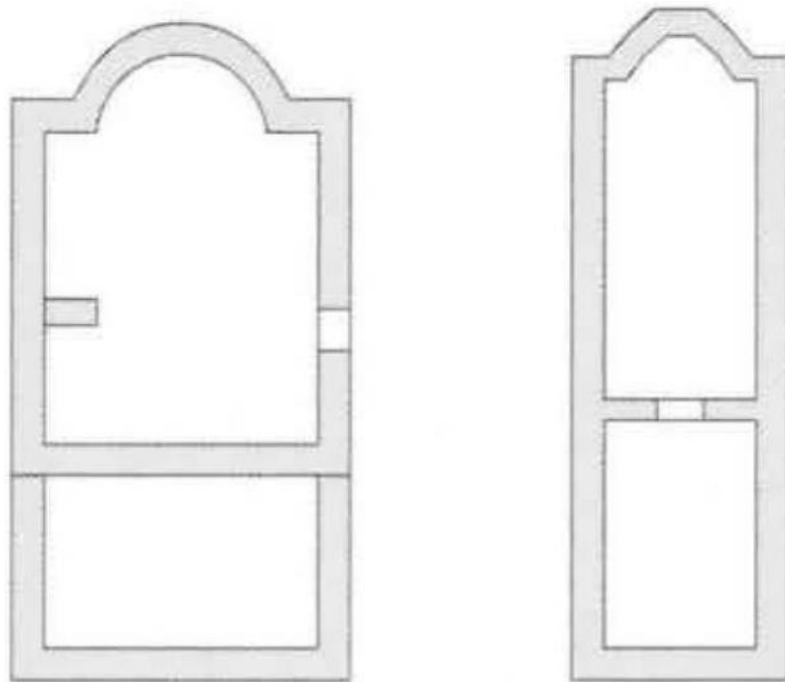
Resim 121

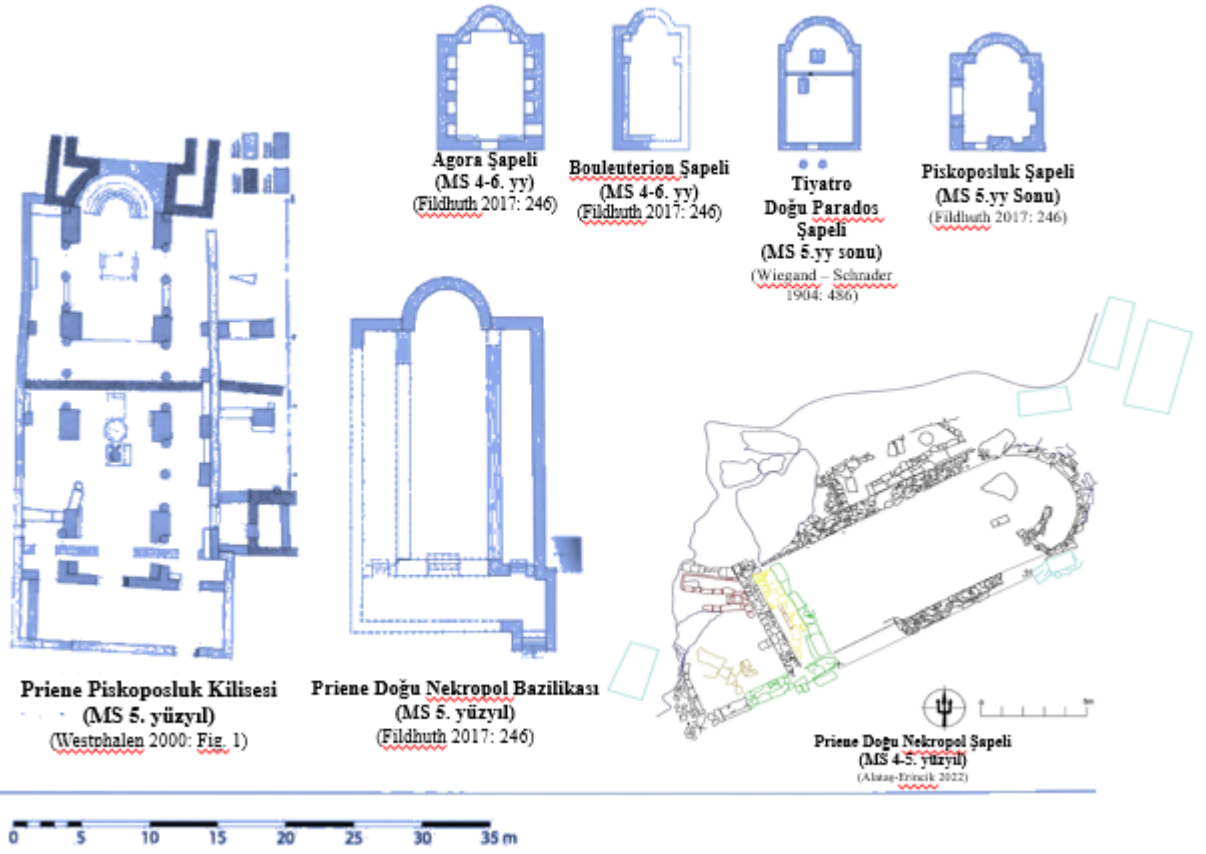
Resim 122

Resim 123

Resim 124

Resim 125

ÖZGEÇMİŞ

Adı, Soyadı	Ferdi Alataş		
Doğum Yeri ve Yılı			
Bildiği Yabancı Diller ve Düzeyi			
Eğitim Durumu	Başlama - Bitirme Yılı	Kurum Adı	
İlköğretim	1993	2001	Adana Cumhuriyet İlköğretim Okulu
Lise	2002	2005	İstanbul Şişli Ahmet Buhan Lisesi
Ön Lisans	2009	2012	Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Pazarlama Bölümü
Lisans	2013	2017	Bursa Uludağ Üniversitesi Sanat Tarihi Bölümü
Yüksek Lisans	2017	2022	Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Bölümü
Kazı Tecrübeleri	Başlama Yılı	Ayrılma Yılı	Kazı İsmi
1.	2015	2015	İzmit Roma Tiyatrosu Kazıları Ekip Üyesi
2.	2015	2015	İzmit Yeşil Camii Restorasyon Çalışması Ekip üyesi
3.	2017	2017	Apollonia A. R. Kazısı
4.	2018	2018	Priene Kazıları Heyet Üyesi
5.	2019	2019	Priene Kazıları Heyet Üyesi
6.	2021	2021	Priene Kazıları Heyet Üyesi
Katıldığı Proje ve Toplantılar	2014 – 2015 Bursa Nilüfer Belediyesi – “Nilüferin Hikâyesi” adlı projede gönüllü proje üyesi 2017 Bursa Uludağ üniversitesi Eğitim Fakültesi Pedagojik Formasyon Sertifika Programı 2019 Koç Üniversitesi (SARAT) Arkeolojik Varlıkların Korunması ve Kurtarılması Eğitim Sertifikası		
Yayımlar:			
Diğer:			
İletişim (e-posta):			
	Tarih	10.02.2022	
	Adı Soyadı	Ferdi ALATAŞ	